

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

Əlyazması hüququnda

Əhmədov Fəxri Babək oğlu

«KOMMERSIYA BANKININ KREDIT SIYASƏTİ»

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı İİM010000 Maliyyə

İxtisasın şifri və adı İİM010003 Bank işi

Magistr proqramının rəhbəri R.M.Rzayev

Elmi rəhbər R. A.Bəşirov

Kafedra müdiri - i.e.d. prof. Z.F.Məmmədov

Bakı 2015

Plan

Giriş

Fəsil I. Bankların kredit siyasətinin nəzəri əsasları

- 1.1. Kommersiya banklarının kredit siyasətinin mahiyyəti
- 1.2. Bankın kredit siyasətinin optimallaşdırılmasının prinsip və meyarları
- 1.3. Bankların kredit siyasəti kontekstində marketing strategiyası

Fəsil II. Bank aktiv əməliyyatları çərçivəsində bankların kredit siyasəti : təhlil və qiymətləndirmə

- 2.1. Bankların aktiv əməliyyatlarının təhlili
- 2.2. Kredit siyasətinin komponentlərinin təhlili
- 2.3. Bank kreditlərin risk dərəcəsi üzrə ölçülmə xüsusiyyətləri

Fəsil III. Bankların kredit siyasətinin təkmilləşdirilməsi

- 3.1. Bankların kredit siyasəti və onun təsirinin qiymətləndirmə ölçüsü
- 3.2. Bankların kredit portfelinin monitorinqi və onun keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi
- 3.3. Azərbaycan banklarında kredit siyasətinin tətbiqində yeni meyllər

Nəticə

Ədəbiyyat

Giriş

Kredit ehtiyatlarının daha effektiv şəkildə yerləşdirilməsinin təmini prosesində risklərə nəzarət edilməsi məqsədi ilə banklar öz fəaliyyətində xüsusi işlənilib hazırlanmış Kredit Siyasətini rəhbər tutur. Bankın Kredit Siyasətinin başlıca məqsədi pul vəsaitlərinin, minimal risk halında maksimum gəlir əldə etmək imkanı verən, eyni zamanda Bankın zəruri likvidlik səviyyəsini saxlamaqla, səmərəli və effektiv yerləşdirilməsindən ibarətdir. Kredit Siyasəti kredit fəaliyyətinin məqsədlərini və prioritetlərini, onların realizasiyası üçün vəsaitləri və metodları müəyyən edir, kredit əməliyyatlarının təşkili və nəzarəti prinsiplərini, qaydasını əhatə edir. Bankın Kredit Siyasətinin müəyyənedici faktoru, borcların əsas məbləğinin və onlara aid faizlərin ödənilməməsi risklərinin azaldılması şərti ilə, kredit məhsullarının verilməsinin forma və metodlarının ən geniş seçimi şəraitində müştərilərin borc vəsaitlərinə tələbatlarının ödənilməsinə istiqamətləndirməkdən ibarətdir.

Lakin bütün bunlara baxmayaraq, Banklar risklərə nəzarətin prioritetlərinin müəyyən edilməsinə prosesində kredit portfelinin keyfiyyətini yüksək səviyyədə saxlanması diqqəti nəzərdən qaçırır. Bu məqsədlə bank ehtiyatların ən yaxşı şəkildə yerləşdirilməsinə nail olmaq məqsədi ilə aşağıdakı meyarlara riayət etməlidir: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının tələbləri - bankın missiya və korporativ strategiyası (o cümlədən yüksək etik standartların gözlənilməsi); bankın kredit mədəniyyəti - təhlükəsizlik və ağıllı ehtiyatlılıq, yəni, yalnız qanuni və risk baxımından səmərəli sövdələşmələrdə iştirak.

Bu məqsədlərə nail olmaq üçün Bank kredit portfeli qarşısında orta və uzunmüddətli strateji tələblər irəli sürür. Bu tələblər riskin strateji istiqamətləndirilməsinə və bank üçün münasib olan risk səviyyəsinə müvafiqdir. Bu strateji tələblərin müəyyən edilməsi zamanı hərtərəfli analiz aparılır, sonra isə onların gəlirlilik və risk səviyyəsi nəzərə alınır. Strateji tələblər vaxtaşırı gözdən keçirilir və zəruri olduqda onlara düzəlişlər və əlavələr edilir. Kredit verilməsi prosesinə cəlb olunmuş hər bir bank əməkdaşının qarşısında fəaliyyətin Kredit Siyasəti çərçivəsində

təmini vəzifəsi durur. Bütün kredit ərizələri bu ardıcılıqla gözdən keçirilir: keyfiyyət, gəlirlilik, portfel artımı. Bank siyasəti tədbirlərindən sistemli şəkildə tam baxılması, onun səmərəliliyi və ya nöqsanlı tərəflərinin geniş, hərtərəfli təhlil edilib öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir və aktualdır.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti. Banklarda kredit siyasətinin iqtisad elmi tərəfindən bu və ya digər səviyyədə araşdırılmışdır. Azərbaycan banklarında kredit siyasətinin təşəkkülü xüsusiyyətləri, fəaliyyət mexanizmləri və inkişaf istiqamətləri ilə bağlı problemlər Z.Məmmədov, Bəşirov R.A. E.Sadıqov və başqalarının əsərlərində əhəmiyyətli dərəcədə tədqiq edilmişdir. Qeyd olunmuş problemlə bağlı respublikamızda aparılan tədqiqatları yüksək qiymətləndirməklə yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə Bank Nəzarəti üzrə Bazel Komitəsinin tövsiyələrinə və beynəlxalq təcrübəni nəzərə alaraq hazırlanmış bankdaxili qaydalar və standartlara uyğun kredit resurslarının səmərəli və effektiv yerləşdirilməsi kimi məsələlər ciddi araşdırmalar tələb edir. Bununla yanaşı, tədqiqat işində banklarda kredit siyasətinin təkmilləşdirilməsi probleminin tədqiqinin müəyyən edilməsinə cəhd edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi əsasında müasir iqtisadi münasibətlər şəraitində banklarda kredit siyasəti tədbirlərinin hazırlanması və ondan səmərəli istifadənin təhlilinin həyata keçirməkdir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını Azərbaycan Respublikasının və dünyanın aparıcı iqtisadçı alimlərinin bu sahədə apardıqları elmi və praktiki tədqiqatlar, inkişaf etmiş ölkələrdə müasir iqtisadi sistem qurmaq sahəsində əldə edilmiş nailiyyətlərdən, o cümlədən bank sisteminin milli iqtisadiyyatın inkişafına dair elmi-nəzəri konsepsiyalar, dövlətin müvafiq qanunvericilik aktları, qərarlar, habelə normativ sənədlər təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazasını sosial-iqtisadi inkişafın əsas istiqamətləri, ümumi iqtisadi və makroiqtisadi göstəricilər, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankın və kredit təşkilatlarının hesabatları, dövrü mətbuat və digər mənbələr təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi bank resurslarında optimal istifadənin müəyyənləşdirilməsindən, bank resurslarından vəsaitlərindən

səmərəli istifadə problemlərinin həlli istiqamətlərinin elmi cəhətdən əsaslandırılmasından, bu istiqamətdə konkret təkliflərin hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın obyektini Azərbaycan Respublikasında müasir bazar münasibətlərinin inkişafına bank sisteminin, özəlliklə bank resurslarının iqtisadiyyata təsirinin səmərəliliyinin təhlili və qiymətləndirilməsinin araşdırılmasıdır.

Tədqiqatın predmeti. «Bank resursları və onun formalaşdırılması problemləri təşkil edir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin nəticələri və dissertasiyanın ümumiləşdirilmiş müddəaları “Pul, Banklar”, “Bank işi” fənnlərinin tədrisi prosesində istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın elmi-nəzəri əhəmiyyəti. Tədqiqat işində irəli sürülən vəzifələr, istifadə olunan üsullar, təkliflər tədqiqatın elmi-nəzəri əhəmiyyətini təcəssüm etdirir.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya giriş, 3 fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Tədqiqat işi 120 səhifə həcmindədir. İşdə cədvəl verilmişdir. Ədəbiyyat siyahısı addan ibarətdir.

Fəsil I. Bankların kredit siyasətinin nəzəri əsasları

1.1. Kommersiya banklarının kredit siyasətinin mahiyyəti

Kredit siyasəti dedikdə kredit riskinin müəyyən olunması, ölçülməsi, izlənməsi və idarə edilməsi üzrə istiqamətləndirilmiş siyasətin yaradılması və tətbiq edilməsi başa düşülür. Düzgün kredit siyasəti fəaliyyətin və məhsuldarlığın artmasına zəmin yaradır ki, bu da banklarda aktiv keyfiyyətli kredit portfelinin yaradılmasına təsir edir.

Kredit siyasəti aşağıdakıları əhatə edir:

- Müştəri segmenti və kredit tələblərinə uyğun olaraq kredit qiymətləndirmə modellərinin qurulması.
- Kredit risklərinin təminatlı və səmərəli şəkildə mənfəətli istifadəsinin təmin edilməsi.
- Nəticələrə görə kreditlərin izlənməsi.
- İqtisadi və siyasi konyukturanın izlənməsi ilə dəyişikliklər nəzərə alınaraq yeni razılaşma və düzəlişlərin edilməsi.

Banklarda kredit siyasəti və strategiyaları, bank rəhbərliyinin nəzərdə tutduğu büdcə, hədəf və strategiyalara uyğun olaraq hazırlanılır. Qlobal iqtisadi inkişafın ölkə iqtisadiyyatı və digər sektorlar üzərindəki təsiri dəyərləndirilir və nəzərdə tutulmuş siyasətlərə uyğunluğuna mütləq diqqət yetirilir. Mövcud siyasətin tətbiqi ilə kredit portfelinin həcmi, cəmlənməsi, kifayətliliyi təsbit edilir və lazımi tənzimləmələr həyata keçirilir.

Kredit siyasəti standartlaşdırılmış kredit üzrə faiz dərəcələrinin təyin edilməsi prosesinə xüsusi diqqət göstərir. Beləki, kredit faizlərinin müəyyənləşdirilməsi prosesində xərclərin azaldılaraq məhsuldarlığın artırılması təmin oluna bilər. Kommersiya banklarında portfelin idarə edilməsi və nəzarəti ilə gələcəyə istiqamətli proqnozların verilməsinə imkan verən kredit siyasətinin təşkili nəzərdə tutulur.

Kredit siyasətinin bankın bütün şöbələrinə tətbiq oluna bilməsi üçün qəbul edilmiş kredit qaydalarının yazılı qaydalara çevrilməsi lazımdır. Kredit qaydaları:

- Etibarlı kredit vermə standartlarının formalaşmasına,
- Kredit riskinin müəyyən edilməsinə və idarə olunmasına,
- Riskin doğru bir şəkildə qiymətləndirilməsinə, nəzarətinə və izlənməsinə,
- Problemli kreditlərin müəyyən edilməsinə və idarə olunmasına,
- Bankın ehtiyacına istiqamətlənmiş portfelin idarə olunmasına yönəldilmiş şəkildə əhatəli, dəqiq və açıq olaraq təyin edilir.

Kredit siyasət və strategiyalarının həyata keçirilməsində bankların bazar payının optimal böyüklüyü, yəni gəlir tarazlığının artırılması hədəf olaraq götürülür. Bu səbəblə, "doğru firmaya doğru təminatla və doğru kredit verildikdə kredit geri dönər" prinsipi əsasdır.

Yüksək aktiv keyfiyyətə malik olmaq məqsədilə bankın həyata keçirdiyi kredit siyasətinin ən əhəmiyyətli aləti kreditləşmə standartlarının yaradılmasıdır. Bu standartın yaradılması ilə qurulacaq kredit qiymətləndirmə modelləri əhəmiyyətli rola malikdir.

Qiymətləndirmə modelləri, müştəri nöqtəyi-nəzərindən çıxış edən, sektorlara əsasən dəyişkən tərkibli qiymətləndirmə aparən və firmanın investisiya layihələrinin növünə və məzmununa görə dəyişən təfsilatına əsasən nəticələr çıxaran modellər olmalıdır. Kredit qiymətləndirmə modelləri hər bankın sahib olduğu kredit qiymətləndirmə mədəniyyətini əks etdirməlidir.

Kommersiya banklarının kredit siyasəti- bankların müştərilərinə (fiziki və hüquqi şəxslər) təklif etdikləri kredit əməliyyatlarını özündə əks etdirir. Kredit tələblərinin qiymətləndirilməsində kredit limitləri, müştərilərin xüsusiyyətləri, faiz dərəcələri, ödəmə kimi məsələlər nəzərə alınaraq bankın kredit siyasəti formalaşdırılır.

Kredit siyasəti özündə aşağıdakı üsürləri birləşdirir:

1. kreditin növləri və ödənişləri;
2. kredit işçilərinin səlahiyyətləri və məsuliyyətləri;
3. kredit qərarının alınma müddəti;
4. lazımi sənəd və zəmanətlər;
5. faiz, komissiya və digər xərclər;
6. geri ödəmə şərtləri;
7. kredit limitləri və standartları;

8. Problemli kreditlərə tətbiq olunan siyasət.

Kredit siyasəti aparılarkən ona bir çox faktorlar təsir edir ki, bunları qısa şəkildə qeyd edə bilərik:

Müştərilərlə əlaqə. Hüquqi və fiziki şəxslər hansı bankla işləyəcəklərini seçdikləri zaman kredit əməliyyatlarının asan başa gəlməsini, bankın təklif etdiyi digər xidmətlərdən yararlanmağı və s. bu kimi halları əsas götürürlər.

Kredit portfelinin quruluşu. Kredit siyasətini müəyyənləşdirən kredit komitələri ümumi depozitlərin, ümumi kapitalın və toplam kredit dərəcələrinin müəyyən səviyyədə olmasına diqqət yetirirlər. Banklar ehtiyatlarını, qanunvericiliyi və rəqib bankların kredit siyasətini nəzərə alaraq kreditlərə nə qədər fond ayıracaqlarını təyin edirlər. Bu barədə gələcək fəsillərdə geniş yer ayrılmışdır.

Kredit üzrə səlahiyyətli sistem. Bu sistem kredit qərarlarının sürətləndirilməsi və sağlam kredit təhlillərinin edilməsi üçün əhəmiyyətlidir. Kreditlərin idarə olunması üçün bu cür səlahiyyətli sistem üzərində şöbələrin yaradılması önəmlidir. Belə ki, qiymətləndirmə aparılarkən gəlir səviyyəsi, borc ödəmə qabiliyyətliliyi, təhsil və işin vəziyyəti, zəmanətlər və zəminlərin təhlil edilməsi sistem tərəfindən dəyərləndirilir.

Maliyyə və qeyri-maliyyə təhlilləri. Maliyyə təhlilinə görə maliyyə baxımından idarə etmənin vəziyyətini, inkişaf perspektivini müəyyən etmək üçün maliyyə hesabatları göstəriciləri və dəyişiklikləri araşdırılmalı və digər idarə etmələrlə qarşılaşdırılmalıdır. Qeyri-maliyyə təhlili firmanın keçmiş, bu günkü və gələcəkdəki fəaliyyətinə təsir edən və edə biləcək bütün faktorların araşdırılmasını və qiymətləndirilməsini özündə ehtiva edir.

Kreditlərin yenidən gözdən keçirilməsi. Bütün kreditlərin sistematik olaraq nəzərdən keçirilməsi, bankın kredit risklərinə qarşı tədbirlərin alınmasına dair erkən xəbərdarlıq ilə təmin edilməsini ehtiva edir.

Bank maliyyəsinin idarə edilməsinin klassik nəzəriyyəsində Josef F. Sink qeyd etmişdir:

“Kredit siyasəti bankın kredit fəaliyyətinə nəzarətinin sənədlər əsasında formalaşmış təşkilidir. Adətən bu sənəd kredit siyasətinin aşağıdakı komponentlərinə aydınlıq gətirir:

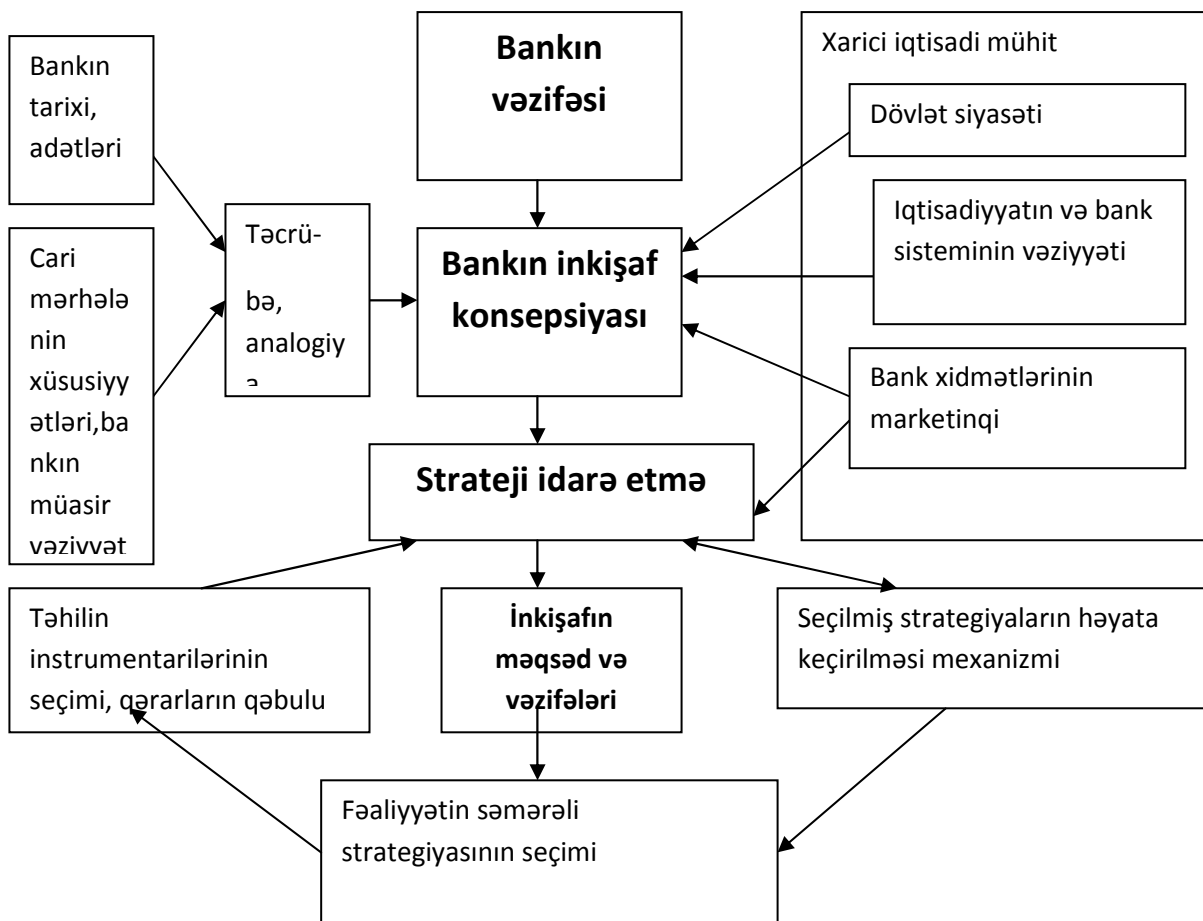
1. kreditlərin verilməsinin ümumi qaydaları;

2. kreditlərin sinifləşdirilməsi;
3. kredit siyasətinin konkret istiqamətləri;
4. keyfiyyətə nəzarət;
5. kredit komitetləri.

Banklar öz kredit siyasətini hazırlayarkən onlar qarşısında ilkin şərt ictimai inkişafın global tendensiyyalarını öyrənməkdən və bu inkişafda öz rolunu (vəzifələrini) müəyyən etməkdən ibarətdir. Vəzifə- cari bankın hansı rola malik olması və seçilmiş sahədə öz maliyyə fəaliyyətini həyata keçirməsidir. Bu, bankın simasını müəyyənləşdirir və digər maliyyə kredit institutlarından fərqləndirir. Formalaşmış vəzifə əsasında, inkişafın vəzifə və məqsədləri konsepsiyasının fəaliyyəti çərçivəsində onun inkişaf konsepsiyası işlənib hazırlanır. Daha sonra bu məqsəd və vəzifələrin həyata keçirilməsi vasitəsi kimi bank fəaliyyətinin strategiyası seçilir. Bank strategiyası dedik də müxtəlif növlü kredit əməliyyatları başa düşülür. Konkret məqsəd və vəzifələrə istiqamətlənmiş çoxlu strategiyalar isə bankın kredit siyasətini təşkil edir.

Bankın vəzifələrinin, inkişaf konsepsiyalarının və strategiyalarının formalaşması, həmçinin bu prosesi müəyyənləşdirən faktorlar Sxem 1-də göstərilmişdir.

Sxem 1.

Kredit siyasətinin prinsipləri kredit prosesinin əsasını təşkil edir və kommersiya bankının likvidli və gəlirli fəaliyyətinə səmərəli təsir göstərir. Kredit siyasətinin prinsipləri ümumi və xüsusi olmaqla iki hissəyə bölünür.

Ümumi prinsiplər dedikdə biz, makroiqtisadi səviyyədə Mərkəzi Bankın kredit siyasətinin vahid prinsiplərini başa düşürük. Bankın kredit siyasətinin ümumi prinsipləri kimi elmi əsas, optimallıq, səmərəlilik, həmçinin kredit siyasətinin ayrılmaz və vəhdət təşkil edən elementlərini göstərmək olar. Yalnız elmi əsaslandırılmış kredit siyasəti onu müəyyən edən obyektiv reallıqları və subyektiv amilləri nəzərə alaraq formalaşır, dövlətin, bankın (insitutsional struktur kimi), onun işçi heyətinin və müştərilərinin (əhali də daxil olmaqla) maraqlarını daha dolğun göstərməyə imkan verir. Beləliklə, yalnız elmi əsaslandırılmış kredit siyasəti bankın müəyyən inkişaf mərhələsinə çatmaq üçün qarşısına qoyduğu məqsədlərə uyğunlaşır. Nəticədə, ancaq elmi əsaslandırılmış kredit

siyasəti bank üçün optimal, daha səmərəli və üstünlük təşkil edən ideal kimi çıxış edir (Mərkəzi Bankda olduğu kimi kommersiya banklarında da).

Kommersiya banklarının kredit siyasətinin xüsusi prinsipləridədiyimiz zaman gəlirlilik, mənfəətlilik (hər bir kommersiya bankının fəaliyyətinin əsas məqsədi maksimum mümkün mənfəət əldə etməkdən ibarətdir), təhlükəsizlik, etibarlılıq (hər bir bank real bazar qiymətlərini nəzərə alaraq gəlir əldə etməyə çalışır, bu onun fəaliyyətinin inkişafına təkan verir) nəzərdə tutulur.

Cədvəl 1.

Bankın kredit siyasətinin prinsipləri	
Ümumi	Xüsusi
Elmi əsaslandırılma	Gəlirlilik, mənfəətlilik
Optimallıq	Təhlükəsizlik, etibarlılıq
Səmərəlilik	
Kredit siyasətinin elementlərinin bağlılığı	

Bankın kredit siyasətinin səmərəliliyinin artırılması üçün ümumilikdə bütün prinsiplərin öyrənilməsi mühüm şərtidir. Kommersiya banklarının kredit siyasətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi zamanı açıq şəkildə problemlər yarana bilər.

1.2. Bankın kredit siyasətinin optimallaşdırılmasının prinsip və meyarları

Kredit siyasətinin prinsiplərinin qarşılıqlı təsiri xüsusi bir tədqiqatın predmeti olmamışdır. Bununla belə cəmiyyətin iqtisadi inkişaf qanunlarının dərkə kredit prosesinin təkmilləşdirilməsi prosesindən çıxış nöqtəsini təşkil edir. Kredit siyasətinin prinsipləri kredit prosesinin əsasıdır. Deməli, onu nə qədər yaxşı bilsək, kommersiya bankının likvidliyin və gəlirin təmin edilməsi baxımdan fəaliyyəti də bir o qədər səmərəli olar.

„Müasir rus dili lüğəti”ndə prinsipə aşağıdakı tərif verilir: „Prinsip (latınca principium – təməl, başlanğıc) – hər hansı nəzəriyyənin, elmi sistemin çıxış müddəasıdır.”¹ Fəlsəfi mənada „prinsip” „təməl, ilkin başlanğıc, çıxış ideya, əsas davranış, fəaliyyət qaydası” kimi şərh olunur². Beləliklə, kredit siyasətinin *prinsipləri* dedikdə, biz onun işlənməsi və həyata keçirilməsində rəhbər tutulan əsas qaydalar, çıxış müddəaları nəzərdə tuturuq.

İlk öncə bankın kredit siyasətinin ümumi və spesifik prinsiplərini qeyd edək. Bankın kredit siyasətinin ümumi prinsipləri dedikdə, mərkəzi bankın makroiqtisadi səviyyədə həyata keçirdiyi dövlət kredit siyasəti və hər bir konkret kommersiya bankının kredit siyasəti üçün vahid olan prinsipləri başa düşürük.

Bankın kredit siyasəti kredit münasibətləri subyektlərinin öz fəaliyyətində ən yaxşı nəticələrə əldə etməyə iqtisadi marağını həvəsləndirir və bütövlükdə xalq təsərrüfatı miqyasında kredit siyasətinin həyata keçirilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bankın kredit siyasətinin əsas vəzifəsi kreditdən onun mahiyyətinə görə iqtifadəni təmin etməkdir. Beləliklə, kredit siyasəti onun prinsiplərinin həyata keçirilməsi üsulu kimi çıxış edir. Kredit siyasətinin keyfiyyəti ilk növbədə onu şərtləndirən prinsiplərə əməl edilməsindən asılı olur.

Bankın kredit siyasətinin ümumi prinsiplərinə biz elmi əsaslandırılmanı,

¹ "Словарь современного русского языка". - М.-Л., АН СССР, 1961, т.2, с.638-639.

² "Краткий словарь иностранных слов". -

М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1950, с.289.

optimallığı, səmərəliliyi, kredit siyasətinin elementlərinin qarşılıqlı əlaqəsini aid edirik. Yalnız elmi cəhətdən əsaslandırılmış, onu şərtlərdən obyektiv və subyektiv amilləri nəzərə almaqla formalaşdırılmış kredit siyasəti dövlətin, bankın (institusional struktur kimi), onun heyətinin və müştərilərinin (o cümlədən əhalinin) maraqlarını daha dolğun şəkildə ifadə etmək imkanı verir. Deməli, elmi əsaslandırılmış kredit siyasəti idealda bank (həm mərkəzi, həm də kommersiya) üçün daha optimal və sahə səmərəlidir.

Kommersiya bankını spesifik prinsiplərinə, zənnimizcə, aiddir: gəlirlilik (istənilən kommersiya bankının fəaliyyətində əsas məqsəd mümkün qədər çox gəlir əldə etməkdir), təhlükəsizlik, etibarlılıq (bank gəliri nəyin bahasına olursa olsun deyil, fəaliyyət göstərdiyi bazarın reallıqlarını nəzərə almaqla əldə etməyə çalışır). Bu prinsiplərə əməl edilməsi bankın kredit siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin mühüm şərtini təşkil edir.

"Səmərəli (latınca. effectus–təsir):1) hər hansı bir səbəbin təsiri, nəticə;2) nəyinsə yaratdığı güclü təəssürat" deməkdir³. Bununla bağlı olaraq kredit siyasətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi, kommersiya bankının kredit siyasətinin səmərəliliyinin meyarları problemi meydana gəlir.

Kredit əlaqələrinin tənzimlənməsində geniş seçim imkanlarının olması da kredit siyasətinin optimal variantı problemini önə çəkir. "Optimal"(latınca optimus–ən yaxşı)– daha səmərəli, daha müfəviq deməkdir.⁴

Beləliklə, ən ümumi şəkildə kommersiya bankının optimal kredit siyasəti dedikdə, banka xərclərinin örtülməsini təmin edən və məlum, xalis gəlir gətirən (gəlirlilik prinsipi) siyasət başa düşülür.

Bununla belə gəlirin olmaması və ya hətta bank fəaliyyətində zərərə işləmə yalnız qeyri-səmərəli kredit siyasətinin nəticəsi kimi qiymətləndirilə bilməz. Kredit siyasətini işləyərkən, strateji və taktiki məqsədlərdən çıxış edilir. **Həqiqətən də, bankın** fəaliyyətində prioritetlər, o cümlədən bankın kredit əməliyyatlarının təhlükəsizliyi, etibarlılığı və gəlirliliyindən ibarətdir. Zənnimizcə, bu prinsiplərə əməl edilməsini

³"Краткий словарь иностранных слов".-

М.:Государственное издательство иностранных и национальных словарей,1950,с.436.

⁴"Краткий словарь иностранных слов".-

М.:Государственное издательство иностранных и национальных словарей,1950,с.255.

səmərəli, optimal kredit siyasətinin meyarları hesab etmək olar. Nəzəri planda statik və dinamik optimumu fərqləndirmək lazımdır. Statik optimum bankın inkişaf səviyyəsinin, bankın malik olduğu ehtiyatlar (əmək, maddi, maliyyə) şəraitində həyata keçirilən əməliyyatların və göstərilən xidmətlərin sayının, müəyyənləşdirilməsini nəzərdə tutur. Dinamik optimum həmin parametrləri mümkün dəyişiklikləri nəzərə almaqla perspektiv planda işlənməsini nəzərdə tutur.

Statik optimum adətən hesabat balansına görə müəyyən olunur. Bu, ötən dövr ərzində təşəkkül tapan nisbətlər, vəsait və investisiyaların mənbələri haqqında lazımi informasiyanı əldə etməyə imkan verir. Lakin ən yaxşı variantı seçmək üçün bu, yetərli deyil, çünki hesabat balansında alternativ yoxdur. Buna görə də iqtisadiyyatın hər bir subyektinin, o cümlədən bankın fəaliyyətinin əsasında duran plan sənəd (biznes-plan, marketing planı, kredit siyasəti üzrə plan sənədi) işlənməlidir. Kommersiya bankının kredit siyasətinin öyrənilməsi onun işinin təhlilinin istiqamətlərini müəyyən edir. Bu istiqamətlər arasında aşağıdakıları qeyd etmək olar: 1) müştərinin keyfiyyətinin, kredit və ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi; 2) kreditləşdirmə dövrünün (ssuadanın verilməsi və başlanması) davamlılığı; 3) kreditin qiyməti, faiz stavkasının səviyyəsi; 4) xüsusi şərtlər, məsələn, imtiyazlar; 5) ssudaların tutulması ilə bağlı xərclərin səviyyəsi.

Zənnimizcə, kommersiya bankının optimal siyasəti elə bir siyasətidir ki, onun nəticəsində bankın gəlirləri sonsuzluğa doğru, xərc və riskləri isə minimuma doğru can atır.

Iqtisadi münasibətlərin optimallaşdırılması problemi iqtisadiyyatın subyektləri səviyyəsində (o cümlədən bankların səviyyəsində) optimal təsərrüfatçılığın meyarlarının işlənməsindən başlayıb ictimai təkrar istehsalın strukturunun təkmilləşdirilməsinədək mürəkkəb iqtisadi və maliyyə məsələlərini əhatə edir.

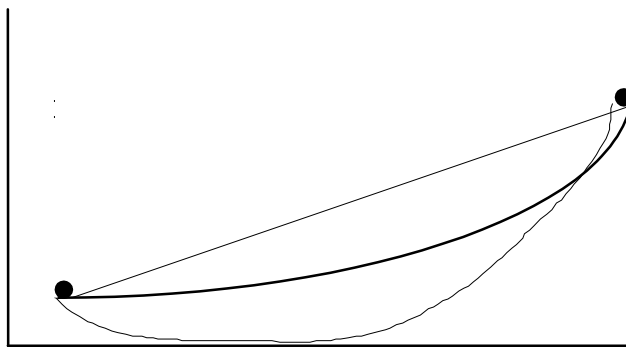
Gəlirin artırılmasında öz ifadəsini tapan gəlirlilik prinsipi bankın ayrı-ayrı inkişaf mərhələlərində həyata keçməyə də bilər (və ya, bankın taktiki məqsədlərinin ümumi məqsədlərə uyğun gəlmədiyi şəkildə, gizli ola bilər).

Qrafikdə bu, aşağıdakı kimi göstərilə bilər. 2 sayılı qrafikdə kommersiya bankının işinin gəlirlilik hissəsindəki parametrlərə nail olmanın üç mümkün yolları göstərilmişdir. Adətən inkişafın ən çox ehtimal olunan proqnozu (gəlir əldə etmə nöqtəyi-nəzərdən

maksimal və ya minimal deyil) ortadır. Lakin gerçəkliyi daha dolğun şəkildə nəzərə almaq və qəbul olunmuş planda (təsdiq olunmuş kredit siyasətində, məsələn) korreksiyalar etmək üçün bank hadisələrin bir neçə inkişaf variantları (məsələn, nikbin, pessimist və orta) işləməlidir. Bank üçün xarici və daxili olan inkişaf amilləri, onların dinamikası nəzərə alınmaqla və dinamik sıralar qurulmaqla, bankın və onun müştərilərinin maliyyə durumu nəzərə alınmaqla, modelləşdirmə, statistik-iqtisadi, riyazi metodlardan istifadə etməklə işlənmiş optimal kredit siyasəti bankın bu zaman üçün inkişafına daha adekvat olan siyasəti müəyyən etməyə imkan verir.

Qrafik2. Kommersiya bankının müəyyən olunmuş məqsədlərinə çatma yolları

Gəlir

"Kommersiya banklarının kredit siyasəti „qiymət-gəlir-faiz” mexanizminə köklənir. Kreditə olan tələb artdıqda, ssuda kapitalına tələb və təklifin nisbəti dəyişir və ssuda faizi artır. Bu, kreditləşdirmənin genişləndirilməsi, kommersiya bankları tərəfindən əlavə kredit pullarının yaradılması formasında sərbəst likvid rezervlərdən (bank likvidliyindən) intensiv şəkildə istifadəni (yəni azalmasını) şərtləndirir. Belə halda sərbəst likvid rezervlərin vkladlara nisbəti azalır, likvidliyin kvotası enir. Lakin bu, mərkəzi bankların restriksiya, yəni bank likvidliyinin azalmasına hədəflənən pul siyasətinin nəticəsi deyil, həm də kommersiya banklarının kredit ekspansiyasının nəticəsidir”.⁵Bank siyasətinin (o cümlədən, depozit, kredit, faiz və s.) yeridilməsindən əldə edilən gəliri maksimallaşdırmaq üçün bank sistemli yanaşma tətbiq etməli, yəni bank siyasətinin bütün elementlərini vəhdətdə istifadə etməli, optimal qərar tapanadək,

⁵Э.Роде"Банки,биржи,валютысовременногокапитализма"подредВ.Н.Шенаева,М.:Финансыистатистика,1986,с.50.

alətləri variasiya etdirməlidir. Məsələn, kredit siyasəti sahəsində bu qərar kredit standartlarının, yəni kommersiya bankının kredit siyasətinin işlənməsinin əsasına qoyulan tələblərin (o cümlədən, Rusiya Bankı, digər bank nəzarəti orqanları tərəfindən verilən iqtisadi normativlərin və s. tələblərin, habelə bankdaxili normaların – potensial borcalanın bank üçün məqbul olan minimal kreditqabiliyyətliliyinin minimal səviyyəsi, kreditləşdirmə müddəti- verilməsindən örtülməsində, ssudanın vaxtında və ya vaxtından əvvəl bağlanması həvəsləndirilməsi siyasəti, ssudanın örtülməsinin təmin edilməsi ilə bağlı olan bank xərclərinin səviyyəsi və s.- ən yaxşı kombinasiyasını müəyyən edəcəkdir).

Beləliklə, bankın kredit siyasəti o zaman səmərəli və optimal ola bilər ki, o, kredit siyasətinin prinsipləri nəzərə alınmaqla qurulmuş olsun. Optimal depozit siyasətinin (bankda açılmış hesablara depozitə vəsaitlərin cəlb edilməsinin səviyyəsi), valyuta siyasətinin (qaytarma əsaslarla vəsaitlərin cəlb edilməsi və yerləşdirilməsi hissəsində), kommersiya bankının kredit siyasətini bir çox mənada şərtləndirən və təsirini öz üzərində hiss edən faiz siyasətinin müəyyənləşdirilməsində də analogi yanaşmalardan istifadə olunur.

Qeyd olunduğu kimi, bankların kredit siyasətinin ölkə iqtisadiyyatına təsiri həm müsbət, həm də mənfi ola bilər. Bəzi hallarda bu, məhsuldar qüvvələrin inkişafı üçün səmərəli şərait yaradır, bəzi hallarda isə istehsalın artım templərini azaltmaqla, məhsuldar qüvvələrin inkişafını tormozlandırır. 1-ci fəsildə göstərilmişdir ki, kommersiya bankının faiz siyasəti bir sıra amillərin təsiri altında formalaşır. Nəticədə kommersiya bankları öz müştərilərinə ssuda təklif etməklə kredit ekspansiyasə və ya kredit restriksiyası siyasətini həyata keçirirlər. Təbii ki, düzgün, bazarda real qüvvədə olan amillər nəzərə alınmaqla işlənməmiş siyasət iqtisadiyyata müsbət təsir göstərir, inkişafını həvəsləndirir, eyni zamanda iqtisadiyyatın subyektlərinin (o cümlədən, əhəlinin) də tələbatlarını ödəyir. Lakin belə bir hal da mümkündür ki, iqtisadi siyasət bir istiqamətdə iqtisadi inkişafa səbəb olsun, digər istiqamətdə isə onu ləngitsin. Kredit siyasətinin müəyyən məqsədlərinə çatmanın çoxvariantla yollarının işlənməsi praktikası da bundan xəbər verir.

Səmərəli (optimal) kredit siyasəti iqtisadiyyatın inkişafına yaxşı təsir göstərir,

lakin onu həyata keçirmək və kredit siyasətinin arsenalında olan metodlarının tətbiq etmək üçün məqsədyönlü fəaliyyət tələb olunur. Beləliklə, bütün bunlar bankın optimal siyasətinin konsepsiyasının işlənməsinə ümumi yanaşmadır, lakin onun praktiki işlənməsi üçün kommersiya bankının kredit siyasətinin səmərəliliyini şərtləndirən bütün amilləri nəzərə almaqla daha dərin təhlil aparmaq lazımdır. Bu barədə söhbət aşağıda aparılacaqdır. Burada isə onu qeyd edək ki, bankın kredit siyasətinin səmərəliliyini, optimallığını əsasında kredit siyasətinin prinsiplərinin qoyulduğu aşağıdakı meyarları nəzərə almaqla qiymətləndirmək lazımdır: kommersiya bankının inkişafının butarixi mərhələsində onun üçün optimal olan gəlirlilik və likvidliyin nisbətinin təmin edilməsi üçün risk-menecmentinin adekvatlığı.

Bu arada kommersiya bankı səviyyəsində kredit siyasətinin səmərəliliyini təhlil edərkən, nəzərə almaq lazımdır ki, bütövlükdə (makroiqtisadi səviyyədə) kredit siyasəti yalnız o zaman optimal və səmərəli ola bilər ki, onda cəmiyyətin, iqtisadiyyatın təsərrüfat subyektlərinin və fərdlərin maraqları mümkün qədər çox nəzərə alınmış olsun.

Bank nəzarəti orqanları (mərkəzi bank, auditor firmaları, vergi orqanları və s.) kommersiya bankının kredit siyasətini aşağıdakı mövqelərdən təhlil edirlər: birincisi, onun mövudluğu baxımından, ikincisi, keyfiyyəti, yəni kredit siyasətinin prinsiplərinə (xüsusən də optimallıq, səmərəlilik, bankın iştirak etdiyi bazarda yaranan situasiyaya adekvatlıq) əmələ edilməsi baxımından.

Məhz buna görə də bankın işində kredit siyasətinin rolunu müəyyən etmək üçün kommersiya bankının kredit siyasətinin elementlərinin bir-birini qarşılıqlı şərtləndirilməsi onların elə qarşılıqlı əlaqədə də öyrənilməsinə şərtləndirir. Həqiqətən də, kredit siyasətinin prinsipləri bir-biri ilə sıx bağlıdır. Bu prinsiplərin birinin pozulması digərlərinin də pozulmasına səbəb olur.

Bəzi elementlərə bir qədər ətraflı nəzər salaq.

Bankın depozit siyasəti (dar mənada bu, bütövlükdə bankın kredit siyasətinin ayrılmaz hissəsidir) vəsaitlərin depozitə cəlb edilməsi və onların səmərəli idarəedilməsi ilə bağlı bank siyasətidir.

Kommersiya bankının depozit siyasəti vkladçik və digər kreditorların vəsaitlərinin cəlb edilməsi üzrə strategiya və taktikası və bu bank üçün vəsait mənbələrinin daha

səmərəli kombinasiyasını müəyyən edilməsidir.

Depozit siyasətinin məqsədi lazım olduqca, borc vəsaitlərinin fəal axtarışı yolu ilə bankın likvidliyini təmin etməkdir. Bununla əlaqədar gəlir əldə etmək imkanları genişlənir, lakin bu, risklə də bağlıdır (bu, əsasən cəlb olunan vəsaitlərlə depozitlərdən istifadə zamanı əldə edilə biləcək gəlir arasında nisbətdir).

Qərbin inkişaf etmiş ölkələrinin iqtisadi ədəbiyyatında depozit siyasəti məsələlərinə, xüsusən də „depozit pulların” tənzimlənməsi problemlərinə böyük önəm verilir. Pul dövriyyəsinə nəzarət edib idarə etmək üçün dövriyyədə olan pul kütləsinin və onun elementi kimi depozit kütləsinin vəziyyətinin planlaşdırılması, proqnozlaşdırılması, tənzimlənməsi metodlarından istifadə olunur, pul kütləsinin strukturlaşdırılmasının, depozitlərin „multiplikasiyası”nın⁶ müxtəlif variantları təhlil olunur. Qərbdə ən geniş yayılmış sxem monetar aqreqatların müəyyən edilməsidir. Hazırda ABŞ-da bankın əməliyyat apardığı bütün maliyyə alətlərini nəzərə II 15. 3əəə5a 1350 4515lan 75-ə yaxın monetar aqreqat qurulur. Pul kütləsinin tərkibinə müxtəlif elementlərin daxil edilməsində əsas prinsip bu elementlərin likvidliyidir. Likvidlik dedikdə, bankın vaxtında müştəriləri qarşısında öz öhdəliklərini örtmək qabiliyyəti başa düşülür. Bank aktivliyinin likvidliyi nə qədər yüksək olsa, müvafiq göstəricinin „pulluluq” dərəcəsi də bir o qədər yüksək olar.

Daha çox (mütləq) likvidliyə MO göstəricisi (nəgd pul vəsaitləri) malikdir. Praktikada pul-kredit dövriyyəsinin, dövriyyədə olan pul kütləsinin vəziyyətinin müxtəlif parametrlərini xarakterizə edən bir neçə göstəricilərdən istifadə edilməsi pul dövriyyəsinin inkişaf tendensiylərini, inflyasiya templərini qiymətləndirmək imkanı verir ki, bu da pul-kredit sferasının tənzimlənməsinə müsbət təsir göstərir.

Ölkəmizdə yaxın vaxtlara qədər yalnız nəgd pul vəsaitlər kütlələri tənzimlənirdi ki, bu da zəruri olaraq inflasiyaya gətirib çıxarırdı. Bu, əsasən iqtisadiyyatın bölgü modelinin hökmranlıq etdiyi illərdə təşəkkül tapan idarəetmə sistemi ilə izah olunur. Məlumdur ki, Oktyabr inqilabından sonra vətəndaş müharibəsi, sonra da sənayeləşdirmə və kollektivləşdirmə illərində vkladlar üzrə hesablara vəsaitlərin cəlb edilməsi yolu ilə resursların akkumulyasiyası yalnız əhali vkladlarını hissəsində mövcud idi. Vkladlar üzrə

⁶ „Depozitlərin „multiplikasiya”sı (mərkəzi bankda kommersiya banklarının depozitlərinin rezerv təminatı prosesi) haqqında ətraflı bax: ДоланЭ.,КэмпбеллК.иКэмпбеллР."Деньги,банковскоеделоиденежно-кредитнаяполитика",М,1991;БункинаМ.К.,СеменовВ.А."Макроэкономика",М.:ДИС,1996.

hesablarda vəsaitlərin məbləği artırdı (bu, əsasən mal və pul kütləsinin balanslaşdırılmaması ilə bağlı idi ki, bu da məcburi əmanətlərin əmələ gəlməsinə səbəb olurdu). Müharibə və müharibədənsonrakı illərdə 1960-cı illərə qədər bankların depozit siyasəti 1930-cu illərin prinsiplərinə söykənirdi. İqtisadi çətinliklərə bankların resursları cəlb etmək üzrə işini sifıra endirdi, çünki vəsaitlərin səfərbər edilməsi banklarda hesablara qaytarma əsaslarla cəlb etməklə deyil, əhalidən uzunmüddətli borcun köməyi ilə əmanətlərin məcburi qaydada götürülməsi xarakterini daşıyırdı. Daha sonra əmanət kassalarına vkladların artması əhalinin rifahının yüksəlməsi və əmanət kassalarına əmanətlərin yerləşdirilməsinin sərfəli olması ilə bağlı olmuşdur, çünki bunlara görə faizlər gəlir, həm də vkladçılara əmanət kassaları tərəfindən əlavə xidmətlər göstərilirdi. Depozit⁷ bankın ən mühüm resurslarından biridir, çünki o, mahiyyətə əhali, müəssisə və təşkilatların bank sistemi vasitəsilə bankın digər müştərilərinə kreditidir. Bu zaman büdcə maliyyələşdirilməsinə əl atmaq lazım gəlmir. Depozit qismən inflyasiyanın templərini saxlaya bilər.

Təsərrüfatın və əhalinin vəsaitlərinin mal dövriyyəsiindən yayındırır ki, bu da pul kütləsinin mal və xidmətlər bazarına təzyiqini azaldır.

Əhalinin sərbəst pul vəsaitlərinin cəlb edilməsi problemi bu gün çox aktualdır. Bankların vəzifəsi gələcəkdə iqtisadiyyata yatırmaq üçün əhalinin müvəqqəti sərbəst olan pul vəsaitlərini akkumulyasiya etməkdir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bankların özləri etibarlı resurs bazası olmaqdan inkişaf etmək iqtidarında deyil.

Xüsusən də onlar resursların məhdud olduğu şəraitdə kredit əməliyyatlarını inkişaf etdirə bilmirlər. Buna görə də bankların optimal depozit siyasətinin işlənməsi və həyata keçirilməsi bu gün ən aktual problemlərdən biridir.

Onun bəzi həlli istiqamətləri aşağıda nəzərdən keçiriləcəkdir.

Beləliklə, bank bu gün vəsaitlərin cəlb edilməsi və onlardan resurs kimi istifadə edilməsinə yönələn fəal siyasətə yeritməlidir. O, vkladçılara mümkün qədər vəsaitlərini bank hesablarında saxlamağa sövq etməklə onların maraqlarına söykənməlidir. Əlbəttə,

⁷Depozit dedikdə, adətən bankkitablarında müştərilərin banka verdikləri müəyyən tələblərin olmasından xəbər verən qeydlər və yabanklarda müqavilə və ya razılaşmalar üzrə vkladlar formasında müştərilərin banklarda pul vəsaitləri başa düşülür.

əsas stimula kimi bu zaman depozitlər üzrə ödəmələrdir ki, onun məbləği də inflyasiya tempindən yüksək olmalıdır. Elmi əsaslandırılmış faiz siyasətinin olmaması depozitlərin cəlb edilməsi yolunda əsas maneədir.

Əhalinin vkladları kommersiya bankı üçün ən etibarlı və davamlı resurs mənbələrindən, yəni onun likvidliyinə dəstək mənbələrindən biridir. Əhalinin pul əmanətlərinin banklarda cəlb edilməsinin süni şəkildə məhdudlaşdırılması aşağıdakılara gətirib çıxar bilər: a) bankın mümkün qeyri-likvidliyinə. Bank qeyri-likvid olduqda, heç bir sığorta rezervləri ona köməklik etməz; b) müvəqqəti sərbəst olan pul vəsaitlərini depozitə qoymağa can atan və kommersiya bankları tərəfindən imtina alan müştərilər tərəfindən qeyri-sağlam əjotaja (əsasən bank müəssisələrinin zəif inkişaf etdiyi bölgələrdə); c) artıq pul kütləsinin istehlakçı bazarına təzyiq göstərməsi, inflyasiya tendensiyaalarının həvəsləndirilməsi, siyasi və sosial gərginlik.

Bankların depozit siyasətinin uğurla həyata keçirilməsinin həlledici şərtini səfərbər edilmiş pul vəsaitlərindən səmərəli istifadə təşkil edir. Deponent edilmiş vəsaitlər şəkildə müəssisə və əhalidən müəyyən ödənişlə əldə edilmiş ssudalar bank tərəffindən vkladçiklərə qaytarılmalıdır.

İqtisadi münasibətlərin qeyri-stabil inkişafı vəziyyəti mürəkkəbləşdirir. Buna görə də vkladçiklər mümkün itkilərdən sığortalanmalıdır. Bu, bu resursdan səmərəli istifadə üçün əlavə stimuldur, çünki müvəqqəti istifadəyə vəsaitləri əldə edərək təcə onları faiz ödəyib qaytarmamalı, həm də onlardan istifadədən maksimum özü üçün fayda əldə etməlidir. Bununla bağlı son illər məbləğ və müddətlərə görə kredit resurslarının və qoyuluşların strukturunun optimallaşdırılması məsələsi xüsusi olaraq kəskinləşmişdir, çünki əksər bankların müddətlərə görə resurs hissəsi onların kredit qoyuluşlarının müddətindən çox qısadır. Kommersiya bankının depozit siyasəti iki kateqoriyaadan olan vkladçiklərə üz tutmalıdır – fiziki və hüquqi şəxslər. Banklar hər iki qrupdan olan müştərilərin xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır. Bankla müştərilərinin qarşılıqlı faydalı münasibətləri depozit siyasətinin uğurla yeridilməsinə zəmanət verir. Vkladçiklərin sayını artırmaq üçün banklar onların maraq və tələblərin daha dərinədən öyrənməlidir. Lakin müştərilər də onlara xidmər göstərən bankların maliyyə durumunu yaxşı bilməlidir. Qərbdə hətta ideal adlanan bankın meyarları da müəyyənləşdirilmişdir. Belə

bank möhtəşəm, etibarlı, uğurla işləyən, müxtəlif informasiya və məsləhətlər təklif edən, mütəşəkkil, yeniyə açıq, müştərilərin tələblərinə üz tutan, faiz stavkaları baxımından məqbul olan təcrübəli, yüksək dərəcədə peşəkar olmalıdır.

Depozitlərin artması kor-təbii proses deyil. O, ilk növbədə bankların vəsaitlərin səfərbər edilməsinə, müştərilərin investisiyalara marağının artırılmasına yönələn siyasətindən asılıdır.

Bununla bağlı olaraq banklar vkladçilər üçün (məsələn, sosial qruplar üzrə) imtiyazlar haqqında müddəaları işləməli, ən rahat xidmət formaları təklif etməli, vaxt itkisini minimuma endirməlidir. Həmçinin bankın vəzifəli işçilərinin depozit siyasətinə görə məsuliyyəti də müəyyənləşdirilməlidir. Məlum olduğu kimi, kredit siyasəti həyata keçirilərkən əksər banklar ssudaların təklif edilməsi üzrə səlahiyyətlər sisteminin müəyyən edir. Depozit siyasətinə analoji yanaşma tətbiq edilməlidir. Məsələn, müştəri ilə imtiyazlı şərtlərlə depozit müqaviləsi imzalanarkən (daimi müştərilər, səhmdarlar, təsisçilər, bank işçiləri, sosial cəhətdən müdafiə olunmayan əhali və s. üçün), depozit xəttinin açılması və istifadəsi, tərəflərin depozit müqaviləsinin şərtlərinə əməl etməməsi və s. Göstərilən hər müştəri qrupu üçün müştərilərin konkret tələbatlarını və bankın onların risk, likvidlik və s. mövqedən təmin etmək imkanlarını nəzərə alan imtiyazlar dəsti işlənməlidir. Məsələn, daimi müştərilər üçün bank kompleks xidmət imkanını, o cümlədən ssudaların birinci növbədə və bəlkə də imtiyazlı faiz stavkası ilə verilməsi imkanı təmin etməlidir. Sosial cəhətdən müdafiə olunmayan əhali təbəqələrinə (təqaüdçülərə, tələbələrə) endirilmiş faiz stavkası ilə „sosial yönümlü” ssudalar təklif edilməlidir. Bank və müştəri bərabərhüquqlu iqtisadi tərəfdaş olmalıdır. Müştərilərə vəsaitlərin saxlanması qaydasının, müddətli vkladların saxlanmasını optimal müddətinin, gəlirlilik səviyyəsinin və s. müəyyən edilməsində daha çox hüquqların verilməsi məqsədə müvafiqdir. Belə ki, müvafiq ssudaların təklif təklifində olduğu kimi, depozitlərə fərdi şərtlərlə vəsaitlərin cəlb edilməsi təcrübəsini təklif etmək olar.

Dünya üzrə depozit siyasətinin həyata keçirilməsi üzrə kifayət qədər təcrübə toplanmışdır. Ölkəmizini iqtisadiyyatının xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla ondan bacarıqla istifadə etdikdə kommersiya banklarının depozit əməliyyatlarının uğuruna zəmanət əldə etmiş olarıq.

Qeyd etdiyimiz kimi, kredit siyasəti (depozit və kredit siyasətinin vəhdəti kimi geniş mənada) kommersiya bankını faiz siyasətindən ayrı şəkildə nəzərdən keçirilməməlidir.

Faiz siyasəti bankın əmanət və investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsində həlledici mexanizmlərdən biri kimi çıxış edir.

Makroiqtisadi səviyyədə faiz siyasəti faiz sahəsində bank sisteminin rentabelliyyənin təmin edilməsinə və iqtisadiyyatın optimal inkişaf templərinin təmin edilməsinə yönələn tədbirlər toplusudur. Makroiqtisadi səviyyədə siyasətin yeridilməsi ölkənin mərkəzi bank tərəfindən həyata keçirilir. Onun faiz siyasəti dövlətin pul-kredit siyasətinin məqsəd və vəzifələri ilə şərtlənir. Faiz siyasətinin mikrosəviyyədə məqsədlərini isə birmənalı müəyyən etmək çətindir. Konkret kommersiya bankının faiz siyasəti bankın müvafiq şəraitdə maksimum rentabelliyyətini təmin etməlidir. Deməli, o, əməliyyatlardan gələn gəlirlərin maksimallaşdırılmasına və əməliyyatlara xərclənə məsrəflərin minimallaşdırılmasına yönəlməlidir. Lakin bank təkcə qısamüddətli deyil, həm də uzunmüddətli aspektlərdə rentabellik haqqında düşünməlidir. Bunu dərk edərək uzaqgörən banklar hər cür yolla gəlir əldə etməyə yox, daimki müştəri dairəsini yaradıb genişləndirməyə can atır, müştərilərinin iqtisadi vəziyyətinin möhkəmləndirilməsində, işgüzar fəallığının inkişaf etdirilməsində köməklik edir. Müxtəlif səbəblərdən kommersiya banklarının heç də hamısı rentabelliyyəni maksimallaşdırılmasını öz fəaliyyətinin imperativi hesab etmir. Buna görə də konkret kommersiya bankı səviyyəsində yeridilən faiz siyasətini bankın likvidliyinin, rentabelliyyənin və əməliyyatlarının inkişafına yönələn faiz stavkalarının tənzimlənməsi sahəsində bankın strategiyası və taktikası kimi səciyyələndirmək olar. Bazar şəraitində həlledici amillərə aiddir: bank xidmətləri bazarında tələb və təklifin nisbəti, faiz stavkalarının dövlət tənzimlənməsi. Əvvəllər dövlət tənzimlənməsi birbaşa xarakter daşıyırdısa, indi (Bank haqqında qanunda göstərilən ekstremal hallar istisna olmaqla) əsasən dolayı təsir metodlarından istifadə olunur: rəsmi faiz stavkasının dəyişdirilməsi; kommersiya banklarının mərkəzi bank tərəfindən müəyyən olunan iqtisadi fəaliyyət normativlərinin, o cümlədən icbari rezerv normalarının dəyişdirilməsi; açıq bazarda valyuta və qiymətli kağızlarla əməliyyatların aparılması. Məsələn, 1995-ci ilin dekabr ayında Almaniya

Bundesbankı iqtisadiyyatı canlandırmağa cəhd edərkən qısamüddətli faiz stavkalarını ildə üçüncü dəfə idi ki, endirdi. Bu tədbir Avropanın digər dövlətlərində də mərkəz banklar tərəfindən faizlərin endirilməsinə səbəb oldu. Dünyanın bank praktikasında icbari rezervlərin müəyyən edilməsində həmçinin differensiasiya edilmiş yanaşma da tətbiq olunur. Məsələn, Almaniya Bundesbankı aşağıdakı rezervləşdirmə sistemini tətbiq edir: cari öhdəliklər üzrə - 30%-dən çox olmamalı, müddətli depozitlər üzrə - 20%-dən, əmanət vkladları üzrə - 10%-dən çox olmamalı. Bu hüddudlarda Bundesbank tənzimləmənin məqsədindən asılı olaraq variasiya edə bilər.

Bununla yanaşı, bir çox ölkələrdə icbari rezervlərin norması vkladın ölçüsündən asılı olaraq differensiasiya edilir. Bu, bizim təcrübəmizdə də istifadə oluna bilər. Məsələn, Bundesbank 1987-ci ildə rezidentlər üçün tələb olunanadək depozitlər üzrə vkladın həcmindən asılı olaraq mütərəqqi faiz stavkalarını tətbiq edirdi: 10mln. markaya qədər -6,6%, 10-100mln. markaya qədər -9,9%,və 100 mln. markadan yuxarı -12,1%. Müddətli və əmanət depozitləri üzrə faiz stavkaları həcmindən asılı olmayaraq müvafiq olaraq 4,95% и 4,15% təyin olunurdu.

Resursların təklif edilməsi (cəlb edilməsi) müddəti ilə faiz stavkaları arasında, habelə bank tərəfindən resursların təklif edilməsi (cəlb edilməsi) həcmi arasında birbaşa əlaqə var:resursların müddəti (həcmi) nə qədər çox olsa (həm aktiv, həm də passiv əməliyyatlar üzrə), müəyyən edilən faiz stavkası da bir o qədər yüksəkdir. Lakin bu cür asılılıq yalnız passiv əməliyyatlarda dəqiq izlənilir. Bu, onunla izah olunur ki, müştəriləri cəlb etməyə çalışan banklar onlar üçün vəsaitlərini qomağa əlverişli şərait yaradır.

Aktiv əməliyyatlar üzrə isə ssudalar bir qayda olaraq faiz stavkasını səviyyəsinə təsir göstərmir, lakin bankın müəyyən olunmuş stavka ilə ödədiyi vəsaitlərin məbləği ssudaya verilən vəsaitlərin həcmi artıqdca, artacaqdır. Ssudanın müddətinə gəlincə, inflyasiya şəraitində müştərilər qısamüddətli ssudalardan istifadə edəcək və bunlar üzrə faiz stavkalarının səviyyəsi uzunmüddətli ssudalar üzrə stavkaların səviyyəsinə xeyli çoxdur. Bu, ilk növbədə ümumi xarakterli səbəblərlə izah olunur: sosial-iqtisafi və siyasi qeyri-stabillik, inflyasiya. Bu proseslər müştəriləri ticarətə, vasitəçiliyə kapitalın tez bir zamanda dövriyyəsinə və yüksək gəlir normasına zəmanət verən sahələrə investisiya qoymağa yönəldir. Müştərinin etibarlılıq dərəcəsi, ödəmə qabiliyyəti də ssudalar üzrə

faiz stavkalarının həcminə təsir göstərir. Lakin bu zaman asılılıq fərqlidir: müştəri nə qədər etibarsız olsa, faiz stavkası da bir o qədər yüksək olur. Aztəminatlı əhali təbəqəsinin sosial-iqtisadi baxımdan müdafiə olunma dərəcəsini yüksəltmək məqsədilə passiv əməliyyatlar üzrə də, o cümlədən vkladçık qrupları üzrə faiz stavkalarının differensiasiyası həyata keçirilir.

Faiz stavkalarının səviyyəsinə risk dərəcəsi də təsir göstərir (o, nə qədər yüksək olsa, faiz stavkası da bir o qədər yüksək olur). Təklif olunan ssudanın növü (təmin olunmuş və ya təmin olunmamış, uzunmüddətli və ya qısamüddətli və s.); bankın tipi və ya ölçüsü, yerləşməsi və digər amillər də faiz stavkasını səviyyəsinə təsir göstərir.

Beləliklə, bank praktikasında müəyyən faiz stavkasının və onun səviyyəsinin seçiminə təsir göstərən ümumi və xüsusi amillər fərqləndirilir. Ümumi amillər bütün banklar üçün eyni şərtləri müəyyən edir, obyektiv xarakter daşıyır və konkret bankın fəaliyyətindən asılı olmur. Ümumi amilləri öz növbəsində ölkədəki iqtisadi şəraitdən irəli gələn ümumi iqtisadi amillərə və bilavasitə iqtisadiyyatın maliyyə-kredit sektorunun vəziyyətindən irəli gələn amillərə bölünür. Xüsusi amillər konkret bankın fəaliyyət şəraiti ilə müəyyən olunur və onun faiz stavkalarına təsir göstərir: bankın növü və ölçüsü, yerləşməsi, müştərilərin tərkibi, digər fərdi təbiətli hallar. Bundan başqa, faiz stavkalarının səviyyəsinə milli bazarda tarixən qərarlaşmış ənənələr, vərdislər, bank və onun müştəriləri tərəfindən inkişaf perspektivlərinin qiymətləndirilməsi də təsir göstərə bilər.

Əhali depozitləri üzrə faiz stavkalarının müəyyən edilməsi məsələsini nəzərdən keçirərkən nəzərə almaq lazımdır ki, o, bankın faiz siyasətinin formalaşdırılması kimi global problemin sadəcə bir hissəsidir, çünki əhəlinin əmanətləri cəlb olunmuş kredit resurslarının bir hissəsidir, deməli, depozitlər üzrə faiz stavkalarının dəyişməsi kreditin dəyərinin dəyişməsinə səbəb olacaqdır.

Göstərilən amillərin təsirini nəzərə alan bank faiz stavkalarının səviyyəsini özü təyin edir ki, o, onun işinin rentabelliğini və bank əməliyyatları və xidmətləri bazarında rəqabətqabiliyyətliliğini təmin etsin.

Bank bazarında „passivlər” uğrunda mübarizə getidiyi şəraitdə müştəriləri cəlb etmək üçün mümkün qədər yaradıcılıq və göstərilən xidmətlərin rəngarəngliyi tələb

olunur. Lakin stavkaların artımında hədd var, çünki ssuda faizinin yuxarı həddi adlanan bir hüddud var. Borcalan bankın mövqeyindən onu kommersiya bankının real maliyyə imkanları müəyyən edir. Borcalan müştərilərin mövqeyindən, onu müəssisələrin orta rentabelliği, vəsaitlərə olan kəskin tələb və fərdi müştərilərin gəlir səviyyəsi (və ya əmanətləri) müəyyən edir.

Borcalan kreditdən istifadə edərək təkcə cüdanı qaytarmamalı və faizləri ödəməməli, həm də gəlir əldə etməlidir. Bu zaman müəssisələrdə gəlir norması cəmiyyətdəki orta səviyyədən aş olmamalıdır. Buna görə də faiz stavkası bu hesabla müəən olunur ki, borcalana belə bir gəliri əldə etmək imkanı verilsin. Faiz stavkası həddindən artıq yüksək olduqda və onun ödənilməsi gəliri bütövlükdə canına hopdurduqda, borcalan üçün kreditdən istifadə məqsədə müvafiq olmur.

Kommersiya bankının işinin səmərəliliyi bir çox mənada faiz siyasətinin səmərəliliyindən asılıdır. Bankın faiz siyasətinə adətən onun gəlirlərinin maksimallaşdırılması nöqteyi-nəzərdən baxılır. Buna müxtəlif üsullara nail olmaq olar, o cümlədən: 1) müəyyən olunan faiz stavkasının bank xidmətlər bazarında vəziyyəti nəzərə alması və bankla müştəri arasında müqavilənin şərtlərini mümkün qədər dolğun əks etdirməsi və bankın işinin rentabelliğini təmin etməsi üçün faizin tutulmasının mövcud forma və metodlarını təkmilləşdirməklə, 2) bankın göstərdiyi xidmətlərin dairəsini genişləndirib əldə edilən faiz stavkalarının həcmi artırmaqla. Bu mənada inflyasiyanın rəsmi səviyyəsi nəzərə alınmaqla və xarici ölkələrin təcrübəsindən faydalanmaqla faiz stavkalarının müəyyən edilməsi metodikasını işləmək məqsədə müvafiq olar. Xarici ölkələrdə bankların faiz stavkalarının səviyyəsi inflyasiya indeksi nəzərə alınmaqla həyata keçirilir. Belə ki, inflyasiyadan itkilərin aradan qaldırılması üçün üzən faiz stavkalarından geniş istifadə olunur. Onların ölçüsü bankla müqavilənin bütün müddəti üçün fiksə olunmayıb bazarda təşəkkül tapan iqtisadi konyunkturadan, inflyasiya templərindən və digər amillərdən asılı olaraq variasiya edir.

Bankın gəlirliliyinin yüksəldilməsinin ikinci yolunu ekstensiv kimi xarakterizə etmək olar. Bu, əməliyyat və xidmətlərin həcmi artırılması ilə bağlıdır (onlardan gələn gəlir də əməliyyatların cəminə faiz nisbətində müəyyən oluna bilər). Nəticədə bankın ümumi faiz gəliri artır.

Beləliklə, faiz siyasətinin inkişafı, onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi faizlərin tutulmasının mövcud formalarının təkmilləşdirilməsi, bankın yerinə yetirdiyi əməliyyatların həcmnin artırılması və kommersiya banklarının dövlət tənzimlənməsinin yuxarıda qeyd edilən dolayı metodlarının təkmilləşdirilməsi ilə bağlıdır. Səmərəli faiz siyasətinin qurulması bank siyasətinin yuxarıda göstərilən prinsiplərinə əsaslanmaqla elementləri optimallaşdırmadan mümkün deyil.

Bu siyasət sərbəst pul vəsaitlərinin (o cümlədən əhalinin) vkladə hesablara optimal şəkildə cəlb edilməsinə nail olmanı; bankın bütün bölmələri tərəfindən bankın normal kommersiya fəaliyyətini təmin edən gəlir əldə edilməsini; vkladçiklərin sosial-iqtisadi baxımdan müdafiəsinin təmin edilməsini nəzərdə tutur.

Kommersiya bankının depozitlər üzrə faiz siyasətini təkmilləşdirmək məqsədilə nəzərə almaq lazımdır ki, birincisi, əhalinin pul gəlirləri və xərclərinin balansaşdırılması ilə bağlı gərginlik şəraitində, habelə tezavrsiyada çoxlu miqdarda pul vəsaitlərinin olması şəraitində stabil və uzunmüddətli əmanətlərin həvəsləndirilməsini gücləndirmək lazımdır. İkincisi, rublun alıcılıq qabiliyyətinin enməsinə nəzərə alaraq əhalinin banklarda vkladlarında vəsaitləri indeksasiya edilməlidir. Bu zaman vkladlar üzrə real faiz stavkası qoyulmuş məbləğin artmasını təmin edən faizin özünü və qoyuluşların real dəyərinin qorunub saxlanmasını təmin edən inflyasiya faizini ehtiva edir. Üçüncüsü, bankın faiz siyasətini təkmilləşdirərkən əhalinin gəlirlərinin artmasını və differensiasiyasını nəzərə almaq lazımdır. Müasir mərhələdə sosial nəzarət mexanizminin aktivləşməsi və bu əsasda inflyasiyanın əmanətlərə, xüsusən də təqaüdcülər, gənclər və digər aztəminatlı təbəqələrə neqativ təsirinin qarşısının alınması üçün ilkin şərait yaradılır. Yuxarıda deyilənlərdən bankın optimal faiz siyasətinin formalaşdırılmasında əsaslanmalı olduğu prinsipləri formulə etmək olar:

1. Kommersiya banklarının əməliyyatları üzrə faiz stavklarının səviyyəsi kredit resurslarına tələbin vəziyyətindən birbaşa asılı olmalıdır. Tələbin artması bankın həm aktiv, həm də passiv əməliyyatları üzrə faiz stavkalarının artmasını şərtləndirəcəkdir.

2. Faiz stavkasının ölçüsü vəsaitlərin vkladda saxlama müddəti ilə, kredit əməliyyatları üzrə isə - ssudanın verilməsi müddəti ilə əlaqələndirilməlidir. Faizin saxlama müddəti ilə əlaqələndirilməsində məqsəd əhalinin pul vəsaitlərini daha uzun

müddət üçün cəlb etməkdir.

3. Faiz stavkalarının ölçüsü bank fəaliyyətinin rentabelliyyənin təmin edilməsi zərurətini nəzərə almalıdı, bankın faiz riski şəraitində işləməsini istisna etməli və ya məhdudlaşdırmalıdır.

4. Dövlətin sosial-iqtisadi siyasətində yeni mərhələ əhalinin müəyyən qrupları üçün imtiyazların müəyyən edilməsidir. Bu, vkladlar üzrə faizlərin „sosial” differensiasiyası prinsipini formulə etmək imkanı verir. Qiymətlərin və inflyasiyanın artdığı şəraitdə vkladlar üzrə faizlər zəmanət-sığorta rolunu yerinə yetirməli, yəni vkladçıkların sosial-iqtisadi müdafiəsinin bir forması olmalıdır. Bankın səmərəli faiz siyasətini formalaşdırarkən bu prinsipləri kompleks şəkildə nəzərə almaq lazımdır. Bununla belə müasir şəraitdə faizin əmanətlərin saxlama müddətindən və miqdarından asılı olaraq differensiasiya xüsusi əhəmiyyət əldə edir.

Bankın faiz siyasətini qurarkən həyat dəyərinin indeksini də nəzərə almaq vacibdir. Ölkəmizdə vkladların indeksasiyası həyata keçirilir bəzi xarici ölkələrdə həyat dəyərinin indeksinə bağlanan vkladlar tətbiq olunur. Əmanətlər bu halda ötən il ərzində həyat dəyərinin indeksinin yüksəlməsini nəzərə almaqla sahibinə yenidən hesablanaraq qaytarılır.

Hazırda bütün vkladları (rəsmi statistikaya görə, inflyasiya templərinin kəskin şəkildə azalması ilə əlaqədar) inflyasiya dəyərsizləşməyə görə korreksiya etmək imkanı yaranır ki, bu da əhalinin bank sisteminə etibarını qoruyub saxlayar və inflyasiyanın nəticələrini yumşaldar. Bu halda vkladla görə gəlir iki elementdən ibarət olmalıdır: əhali tərəfindən təklif edilən pul vəsaitlərinə görə ödəmə və inflyasiya dəyərsizləşməsi ilə əlaqədar kompensasiya və ya „müdafiə”. Aztəminatlı əhali təbəqələrinin əmanətlərinin dəyərsizləşmədən qorumaq zərurəti nəzərə alınmaqla vkladların ayrı-ayrı növləri, məsələn, təqaüd və ya uşaq vkladları üzrə yüksək faizləri tətbiq etmək məqsədə müvafiqdir.

Kreditləşdirmə zamanı faiz siyasəti risklərin idarə olunması ilə yanaşı banlın ümumi siyasətinin mühüm elementlərindən biridir.

Bu siyasətin məqsədləri yazılı formada aydın və dolğun şəkildə, məsələn, aktivlərə gəlirlər, faiz marjası və s. məsələləri izah olunmalıdır.

Kreditin qiymətinin müəyyən edilməsi prosesində aşağıdakı amillərin təhlilinə

xüsusi əhəmiyyət verilməlidir:

- bank üçün xarici və daxili risklər, o cümlədən bank əməliyyatlarının həyata keçirilməsi və ya müştəri ilə bağlı olan risklər

- bankın aqressivliyi (bank hansı məqsədləri güdür - artım yoxsa bazarda öz mövqelərini möhkəmləndirmək məqsədlərini);

- rəqabət(öz əməliyyatları və xidmətlərinə qiyməti təyin edərkən hansı kateqoriyadan olan ssudalara görə bank başqa banklarla və digər rəqiblərlə rəqabətə girməyi məqsədə müvafiq hesab edir);

- müştəri kateqoriyası (bank müştəri ilə münasibətlərini inkişaf etdirməyə meyllidirmi; sövdələşmədən gəlir əldə edilməsi; ssudalara görə qiymət siyasətinin olması və daimi və potensial müştərilər üçün faiz stavkalarının differensiasiya səviyyəsi);

- gəlirlilik (əksər xarici banklar gəlirliliyin məqsədli səviyyələrini adətən kapitalın rentabelliği (ROE) və aktivlərin rentabelliği (ROA) kimi müəyyən edirlər. Müştərinin bankla əlaqələri kompleks şəkildə nəzərdən keçirilir. Müştəriyə göstərilən hər bir xidmət ayrıca nəzərdən keçirilmir, çünki müştəri banka, məsələn, valyuta əməliyyatlarına, akkreditivlərə, öhdəliklərə və zəmanətlərə görə gəlir formasında iri gəlir gətirirsə, onda kredit marjasını kəskin şəkildə azaltmaq olar. Elə bu məqsədlər üçün də kredit informasiyasının kartotekası aparılır. Bu, hər bir müştəri ilə münasibətlərin etibarlı və səmərəli uçot sistemidir;

- resursların dəyəri (bankın hər bir kredit işçisi bank üçün resursların dəyəri və ya depozitlərin sığortalanmasının dəyəri, mərkəzi bankda rezerv tələblər və vəsaitlərin səfərbər edilməsi ilə bağlı olan bütün qeyri-faiz xərclərin (nakladnoy, inzibati xərclər, marketinq və s.) dəyəri də daxil olmaqla bütün vəsaitlər mənbəyi üzrə ödənilmiş orta stavka kimi başa düşülən baza stavkası haqqında xəbərdar olmalıdır. Əldə edilmiş resurslarla müddətlər üzrə balans etmə zamanı olduğu kimi, bəzi ssudalar üçün son stavkadan istifadə edilə bilər;

- kreditlər və depozitlər üzrə qiymətlərin çevikliyi. Yeni alətlərə əlavə olaraq bank müştərilərinə struktur, müddət və qiymət baxımından (vəsaitlərin cəlb olunmasının müəyyən olunmuş normaları və kredit siyasətinin prinsipləri çərçivəsində. Məsələn,

bank müştəriyə üzən stavkanı fiksə edilmiş stavka ilə əvəz edilməsini və ya müştəri üçün cazibədar gələn və bank üçün məqsəd və gəlirlilik baxımından məqbul olan hər hansı başqa bir dəyişikliyi təklif edə bilər) yeni bank məhsullarını təklif etməlidir.

1.3. Bankların kredit siyasəti kontekstində marketinq strategiyası

Qiymət siyasəti bankın apardığı marketinq strategiyası ilə üst-üstə düşməlidir. Adətən marketinq strategiyasını aşağıdakı formalara bölünür: Bazara daxil olmaq və ya bazara nüfuz etmə yolları; Bazarın inkişafı; Bazarm segmentləşdirilməsi; Yeni məhsulun istehsalı və ya modernləşdirmək yolu ilə yeni bazarlara müdaxilə.

Qiymət strategiyasının formalaşmasını üç mərhələyə bölürlər:

- I. İlk məlumatın toplanması;
- II. Strategiyanın təhlili;
- III. Strategiyanın formalaşması.

Qiymət strategiyasının formalaşması üç mərhələdə on əsas fəaliyyət dairəsinin öyrənilməsini tələb edir:

1. Xərclərin müəyyənləşdirilməsi;
2. Müəssisənin maliyyə vəziyyəti və məqsədi
3. Potensial müştərilərin müəyyən edilməsi;
4. Marketinq strategiyasının dəqiqləşdirilməsi;
5. Potensial rəqiblərin müəyyən olunması;
6. Maliyyə təhlili;
7. Bazar segmentlərinin təhlili;
8. Rəqiblərin təhlili;
9. Dövlətin tənzimləyici rolu;
10. Nəticə olaraq strategiyanın müəyyən olunması.

Qiymət strategiyasının işlənməsi mərhələsində bazarda şəraitin dəyişməsi və ya yeni məhsulun bazara çıxarılması zamanı mütəxəssis nə etməli olduğunu bilməlidir.

- I. İlk informasiyanın toplanması.

Menecment üçün bazarda rəqabət şəraitində İnformasiyanın nə dərəcədə əhəmiyyət kəsb etməsi məlumdur. Qiymət strategiyasının əsaslandırılmasında kompleks informasiya daha əhəmiyyətli rol oynayır. İnformasiyanın lazımı şəkildə dəyərləndirilməməsi, qiymət strategiyasının müəyyən olunmasında müxtəlif səhvlər buraxılmasma və bu işə, öz növbəsində, bankın zərərlə işləməsinə səbəb olur. Düzgün qiymət təyin etmək üçün dörd əsas amilli nəzərə almaq lazımdır:

- xərclər;
- müştərilər haqqında məlumat;
- rəqiblər haqqında məlumat;
- hökumətin qiymət siyasəti.

1.Xərclərin müəyyənləşdirilməsi. Xərclərin müəyyən edilməsində əsas məqsəd hər bir məhsulun hazırlanması prosesində çəkilən xərcləri müəyyən etməklə məhsulun hansı miqdarda satılması nəticəsində bankın öz məsrəflərini hesablayıb mənfəətini müəyyən etməsidir. Məhsulun həcmindən asılı olan xərclərin düzgün qiymətləndirilməsinə xüsusi fikir vermək lazımdır. Belə ki, bəzi xərclər istehsalın həcmindən asılı olduğu halda, elə xərclər də var ki, istehsalın həcmindən asılı deyil.

2. Müəssisənin maliyyə vəziyyəti və məqsədi. Qiymət strategiyasının hazırlanmasına başladıqda, qiymətlə məşğul olan qurum, maliyyə və digər menecerlərlə birlikdə müəssisənin maliyyə vəziyyətini və məqsədini müəyyən etməlidir. Bank bir məhsulun istehsalından hansı səviyyədə min. mənfəət əldə etməyini bilməklə yanaşı, yüksək mənfəət götürmək üçün hansı istiqaməti seçməklə daha çox mənfəət əldə etmək istiqamətini müəyyən edərək uzunmüddətli plan qurmalıdır.

3.Potensial müştərilərin müəyyən edilməsi. Potensial müştərilərin müəyyən olunmasında məqsəd təkcə o deyil ki, həmin müştəriləri hansı xidmət maraqlandır. Məhsulun onlar üçün nə dərəcədə lazımlılığının öyrənilməsindən

savayı, hansı amillər alıcının qiymət səviyyəsinə (bütçə məhdudiyyətləri, alıcılıq qabiliyyəti və.s) təsir göstərə biləcəyinin öyrənilməsi də çox vacibdir.

4. Marketing strategiyasının dəqiqləşdirilməsi. Marketing strategiyası ilə qiymət strategiyası öz-özlüyündə bir-birini tamamlayır. Belə ki, bazara yeni məhsulun çıxarılması və ya yeni bazara müdaxilədə, yeni müştərilərin cəlb olunmasında, bazarın müəyyən segmentləri vasitəsi ilə müştərilərin tələbatlarının ödənilməsində qiymət marketing ilə sıx bağlıdır. Qiymət ayrıca bir strategiya olmasına baxmayaraq marketing strategiyasının ümumi elementlərindən biri kimi də çıxış edir. Ona görə də qiymət strategiyası ümumilikdə marketing proqramının həll olunmasına istiqamətlənməlidir.

5. Potensial rəqiblərin müəyyən edilməsi. Bu məsələnin həlli üçün indiki və ya gələcək rəqiblərin məhsulun satılmasına təsir göstərə bilmək dərəcəsini müəyyən etmək lazımdır. Potensial rəqibə bankların bu gün və ya gələcəkdə hansı tarif dərəcələrindən istifadəsi, onların real müştərilər ilə bağlılıqları müqavilələrdə tarif dərəcələrinin nə qədər real olması haqqında məlumatlar olmalıdır. Qiymət strategiyasında rəqiblər ilə müqayisədə, rəqiblərin hansı zəif və güclü tərəflərini (tarif dərəcələrinin yüksək və ya aşağı olması; reytingləri; xidmətləri daha təkmildir və ya xidmət növləri daha çoxdur) müəyyən etmək lazımdır.

Maksimum obyektiv informasiya almaq üçün informasiyalar müxtəlif mənbələrdən daxil olmalıdır. İnformasiyanın bir mənbədən daxil olması səhv nəticəyə gətirib çıxara bilər.

II. Strateji təhlil

Son qiymət strategiyasını müəyyən etmək üçün əvvəllər toplanılmış bütün məlumatlar bir daha ətraflı nəzərdən keçirilərək təhlil edilməklə qiymət strategiyasını müəyyən etmək olar.

6.Maliyyə təhlili. Maliyyə təhlili aparılması üçün qiymətin mümkün variantlarını dəqiqləşdirməklə bankın mövcud və gələcəkdə satılacaq məhsullarına çəkilən xərclərin müəyyən olunması lazımı şərtlərdəndir.

Bank əvvəlcədən real və potensial müştərilərinə rəqiblərə nisbətən hansı üstünlüklərdən istifadə etməklə onların tələbatlarını dolğun ödəyəcəyini bilməlidir. Maliyyə təhlili vasitəsi ilə bank bilməlidir ki, bazarın hansı sektorunun üçün daha münasib və sərfəlidir. Bank hansı məhsulun satılmasını daha yüksək təşkil edib və gələcəkdə satacağı məhsulların keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün əlavə xərclər sərf ediləcəyini bilməlidir. Bank rəqiblərə nisbətən məhsulun maya dəyərinə çəkilən xərcləri azaltmaqla və xidmətləri daha çox təkmilləşdirməklə rəqiblərlə müqayisədə üstünlük əldə etmiş olur.

Nəticəyə gəlmək üçün mütəxəsislər müəyyən bir məhsuldan əldə edilən uduşu, qiymətlər düşərsə xidmətlərin həcmi nə qədər artmalıdır ki, bankın həmin məhsula görə mənfəətlə işləməsini, şərti daimi xərclərin artmasını əvəzləşdirmək üçün, qüvvədə olan qiymətlər qalmaq şərti ilə nə qədər əlavə xidmət göstərmək lazım olmasını, qiymətlər qalxdıqda, nə qədər satışı ixtisar etmək lazım olmasını, şərti daimi xərclərin artımını doğrultmaq üçün, hansı miqdarda məhsul istehsalına nail olmaq lazım olmasını nəzərə almalıdırlar.

7. Bazarın seqmentlərinin təhlili . Bu təhlilin aparılmasından məqsəd qiymət və marketing üzrə mütəxəsislərin bazar şəraitində bank məhsullarını qiymətləndirmək, bazarm konkret seqmentləri öyrənilməklə məhsulun qiymətini necə daha çox diferensiallaşdırma yollarını öyrənməkdir. Bunun üçün alıcının alçılıq qabiliyyətinin qiymətin səviyyəsinə yaxın olması, alıcıların birmənalı olaraq ayrı-ayrı tələbatlarının ödənilməsi kimi məsələlər meydana çıxır ki, onların da həlli üçün bazarın müxtəlif seqmentlərində, müştərilərin vaxtından əvvəl müəyyən olunmasını, ayrı-ayrı hissələrinin qiymətin birinin artıb-azalmasının digər seqmentə təsir göstərməməsini necə təşkil edilməsini, qiymətlərin diskriminasiyası baş

verdikdə qüvvədə olan qanunvericilik aktlarını pozmamaqla həll etməklə mümkün olmasındır.

8. Rəqiblərin təhlili. Rəqiblərin bazardakı mövqeyini hərtərəfli təhlil etməklə hazırkı şəraitdə və gələcəkdə rast ola bilən uğursuzluqların əvvəlcədən qarşısını almaq, istehsal olunacaq məhsulların qiymətinə rəqiblərin göstərəcəyi təsirlərin aradan qaldırılmasına kömək etmək mümkündür. Bank göstərdiyi xidmət və əldə etdiyi mənfəətin hansı səviyyəyə qalxdıqdan sonra rəqiblərin diqqətini cəlb etməsini bilməlidir. Bank öz strategiyasını elə qurmalıdır ki, real rəqiblərlə mübarizədə həyata keçirmək üçün onlara informasiya təsiri göstərə bilməklə, məhsulun satış həcmi və mənfəətliliyini təmin etmək üçün bazarın eyni segmentlərindən istifadə edərək rəqiblərə nisbətən daha stabil təminatlılıq yaratmaqla, elə segmentdən istifadə etməlidir ki, rəqiblər ilə rəqabət şəraitində resursları daha çox rentabelli sahələrə yönəltməyə nail olsun.

9. Dövlət tənzimlənməsinin təsirinin qiymətləndirilməsi. Belə bir strateji təhlilin aparılmasından məqsəd bankın qiymət strategiyasına dövlətin necə təsir göstərdiyini öyrənməkdir. Bank tərəfindən aparılan qiymət siyasətini tənzimləməkdə dövlətin məqsədi bankın müştərilərinin vəziyyətinə, bazarın segmentlərinə təsir göstərə bilməsini və necə göstərə bilməsini, dövlətin təbii inhisarçılığı tənzimlənməsi, bankın çəkilən xərclərə təsir edə bilməsini və edə biləcəyi təqdirdə necə etməsini, dövlətin xarici bankların fəaliyyətini tənzimləmək sahəsində dəyişikliklər edə bilməsini və bunun qiymətə necə təsir etdiyini öyrənməkdir.

- III. Strategiyanın formalaşması

Qiymətin iqtisadiyyatda mühüm rol oynamasının əsas şərti onun gəlirlərə mühüm təsir göstərmək qabiliyyətidir.

Marketing baxımından xidmətlərin satışı mərhələsində müştərilər tərəfindən soruşulan qiymət məhsulun maya dəyərinin kalkulyasiyası nəticəsində yaranan qiymət deyil, əksər hallarda ona yaxın götürülən bir qiymətdir.

Respublikada, əsasən, rəqiblərin qiymətlərini əsas götürərək banklar öz qiymətlərini tətbiq edirlər. Bu metod depozitlərin cəlb edilməsi, kreditlərin və nəğd vəsaitlərin verilməsi kimi əməliyyatlarda yanlışlıqlara, ziyanə gətirib çıxarır.

Azərbaycan Respublikası Beynəlxalq Bankı tərəfindən ilk dəfə olaraq respublika bank sistemində daxili qiymətlərə əsaslanaraq məhsulların maya dəyərinə çəkilən xərcləri hesablamaq metodu qismən və həmçinin rəqiblərin qiymətlərindən istifadə metodlarından da istifadə etməklə tətbiq edilmiş və büdcə prosesinin formalaşmasında, məhsulların qiymətinin təyin olunmasında, tarif dərəcələrinin, cəlb edilmiş resursların və yerləşdirilmiş vəsaitlərin qiymətlərinin müəyyən olunmasında istifadə edilmişdir.

Bütün yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq belə nəticəyə gəlmək olur ki, banklarda məhsulun istehsalına çəkilən xərclərin təyin edilməsi və rəqib qiymətlərindən istifadə etmə metodları əsas metodlar kimi istifadə edilə bilər.

Məhsulun istehsalına çəkilən xərclərin təyin edilməsi metodundan istifadə etdikdə bank məhsulları və xidmətlərinin qiymətinin formalaşmasına təsir edən amillərin nəzərdən keçirilməsi zərurəti meydana çıxır.

Bankların məhsulları olan müxtəlif xidmət növlərinin müştərilərə təklif olunması baxımından xidmətlər arasında müəyyən asılılıq vardır. Bəzən müştərinin bir xidmət növündən istifadəsi üçün bankın digər məhsullarından istifadə etmək zərurəti yaranır. Bankların göstərdikləri xidmət növləri arasındakı bağlılığa görə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Bir xidmətin göstərilməsində digər xidmət yardımçı rol oynayır;
2. Bir xidmətin göstərilməsi üçün başqa xidmətlərin mövcudluğunun labüdlüyü;

3. Bir -biri ilə əlaqəsi olmayan və ya eyni vaxtda göstərilən xidmətlər;
4. Bir-biri ilə kompleks bağlı olan xidmətlər (paket).

Dünya Bank sistemi təcrübəsində 200-dən artıq növdə xidmət mövcud olmasına baxmayaraq, adətən aşağıdakı əsas xidmət növlərini fərqləndirmək olar:

1. Resursların cəlb edilməsi və yerləşdirilməsi;
2. Qiymətli kağızlarla əlaqədar əməliyyatlar;
3. Müştərilərin vəsaitlərinin bu və ya digər formada saxlanılması;
4. Nəgd pul xidmətləri;
5. Qiymətlilərin saxlanılması və ya daşınması;
6. Müştərilər arasında hesablaşmaların aparılması.

Bankməhsullarının bazarəqabətliliyini müəyyən etmək üçün bankməhsullarını ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirilməsi məqsəduyğundur.

Məlum olduğu kimi, banklar gəlirlərinin əsas hissəsini kredit əməliyyatlarından əldə etdiklərinə görə kredit məhsulunun növləri ayrı-ayrılıqda baxılıb tədqiq edilməlidir. Bununla əlaqədar qeyd etməliyik ki, Respublika iqtisadiyyatının maliyyələşməsinə banklar vasitəsi ilə kredit qoyuluşlarının əsas hissəsi Beynəlxalq bankın payına düşür. Belə ki, 31 dekabr 2000-ci il tarixinə müştərilərə verilmiş kreditlər və avanslara görə faiz dərəcəsi 15%-22%, Azəriqazbank tərəfindən verilən kreditlərin faiz dərəcəsi 12%-28%, MBank tərəfindən verilən kreditlərin faiz dərəcəsi 8%-10%, Azərdəmiryolbank tərəfindən verilən kreditlər 16%-30% təşkil edib.

Beynəlxalq bank tərəfindən müştəri hesablarının qalıqlarına faiz hesablanması fərdi müqavilə əsasında aparılır ki, adətən bu 1% təşkil edir.

Hesablaşma hesablarında olan vəsaitlərə faiz hesablanması banklar tərəfindən əsasən fərdi şəkildə bağlanılır.

Beynəlxalq bank tərəfindən hüquqi və fiziki şəxslər üçün konvertasiya əməliyyatlarına görə 0,8% komisiya, rezident və qeyri rezident banklar üçün

konvertasiya əməliyyatlarına görə 0,3% komisiya tutur. Arkobank müştərilərə SDV-ya konvertasiya əməliyyatlarına görə 0,7% komisiya, MDB ölkələrinin valyutasına konvertasiyasına və ya əksinə 1% komisiya tutur. Ülpərbank tərəfindən müştərilərin konvertasiya əməliyyatları 0,7% komisiya tutmaqla aparılır.

Dəmiryolbank tərəfindən müştərilərdən konvertasiya əməliyyatlarına görə 0,5-1%), Azəriqazbank müştərilərin vəsaitlərinin konvertasiyasına görə 0,3%) min 30-max 150 ABŞ dolları komisiya tuturlar.

Apardığımız təhlil banklar tərəfindən müxtəlif komisiyon dərəcələrinin tətbiq edilməsini doğuran səbəbləri aşkar etməyə imkan verir və bu səbəblər aşağıdakılardan ibarətdir: bankların hər birinin qiymət strategiyasının müxtəlifliyi;

- banklar məhsullar üzrə xərclərini tələb olunan səviyyədə təhlil etmirlər və ya edə bilmirlər;
- qiymətləri müəyyən edən struktur bölmənin olmaması və ya olan strukturun lazımı səviyyədə işləməməsi;
- bankların müəyyən müştəriləri güzəştli şərtlərlə cəlb etməkdə maraqlı olması;
- bankın rəhbərliyinin bank işini tələb olunan səviyyədə təşkil edə bilməməsi;
- informasiya bazasının məhdud olması.

Bazar segmentinin təhlilində ən azı aşağıdakı əsas istiqamət üzrə məsələlər şərh olunur:

- 1) Hədəfə alınan bazar segmentinin təsviri. Bazarın seçimi keçmişdə müşahidə olunmuş meyllərə, gələcək proqnozlara, xidmət olunmayan bazarın təhlilinə, bazar tədqiqatlarına, digər bazar iştirakçıların təcrübəsinə və sairələrinə əsaslanır. Məsələn; bank əsas diqqətini məzunlara yönəltməyi, yəni təhsili davam etdirmək üçün və ya ilkin biznes fəaliyyətinə başlamaq üçün kreditlər verməyi qərara alır. Bu növ bazar segmentində

iştirak etmək üçün faktiki köməklik digər banklar tərəfindən bu növ müştərilərin kreditləşməsi təcrübəsinin öyrənilməsi ola bilər.

2) Hədəfə alınan bazar seqmentində əhalinin demoqrafik vəziyyətinin müzakirəsi. Hədəfə alınan bazar seqmentində əhalinin demoqrafik vəziyyəti müzakirə edilir: məsələn yaş, təhsil və məşğuliyyət növü. Hədəfə alınan bazar seqmentinin qiymətləndirməsini əsaslandırmaq üçün təhlilə demoqrafik, statistik və digər məlumatlar daxil edilir. Təhlilə tələb olunan cədvəllər əlavə edilə bilər.

İqtisadi komponentin təhlilində əsasən aşağıdakı əsas məsələlər şərh olunur:

1) İqtisadi proqnozun təsviri. Strateji planda ən azı 3 il üçün iqtisadi proqnoz təsvir edilir. Strateji planda mümkün olan maksimum variantlar əhatə edilir və iqtisadi vəziyyətin mümkün pisləşmə halları nəzərdən keçirilir. Məsələn, növbəti ildə iqtisadi vəziyyətin pisləşməsi gözlənilədiyi halda, bank xərclərini azaltmaq məqsədilə hansı tədbirlər görəcək.

Bundan əlavə bankın inzibatçıları öz proqnozlarını əvvəlki dövrlərdə iqtisadi fəaliyyətin və göstəricilərin meyllərinə əsaslanaraq tərtib edə bilər.

2) Bankın fəaliyyətinə təsir göstərə bilən hər hansı milli, regional və ya yerli iqtisadi amillərin təsviri. Bankın fəaliyyətinə təsir göstərə bilən hər hansı milli, regional və ya yerli iqtisadi amillər göstərilir. Bazarda gözlənilən dəyişikliklər, bu dəyişikliklərin səbəbləri və onların banka göstərəcəyi təsir təhlil edilir.

3) Bankın maraq göstərdiyi istiqamətlərin cari iqtisadi xüsusiyyətləri. Hədəfə alınan bank xidmətlərinin, bazar seqmentlərinin cari iqtisadi xüsusiyyətləri əks edilir. Məsələn, ölçüsü, gəlirliyi, coğrafi yerləşmə xüsusiyyətləri və sairələri.

4) İqtisadi komponentin təhlilində bank tərəfindən təklif olunacaq məhsullara və xidmətlərə təsir göstərən iqtisadi amillərin təsviri. Məhsullara və xidmətlərə təsir göstərə biləcək iqtisadi amillərə xüsusi diqqət yetirilməlidir. “Fəaliyyətin təsviri” bölməsində müxtəlif bazar seqmentləri üçün müxtəlif xidmət növləri müəyyən edildikdə məhsullara və xidmətlərə təsir göstərə biləcək iqtisadi amillərin daha ətraflı təhlilinin aparılması tələb olunur.

Rəqabətin təhlilində əsas diqqət hədəfə alınan bazar seqmentində cari və potensial rəqabət şəraitinin şərhinə yönəldilir. Bu bölmədə oxşar xüsusiyyətli bankların fəaliyyətini təhlil etmək və müzakirə etmək daha məqsədəuyğun sayılır.

Rəqabətin təhlili aşağıdakı suallara cavab tapmaq üçün həyata keçirilir:

1) Bazar seqmentinin əsas iqtisadi xüsusiyyətləri hansılardır?

1.1. Bazar seqmentinin həcmi;

1.2. Rəqabətin əhatə sahəsi: yerli, regional, milli;

1.3. Bazar seqmentinin artım dərəcəsi və inkişaf mərhələsi (məsələn; ilkin inkişaf, sürətli inkişaf və yüksəliş, ilkin yetkinlik, yetkinliyin son dövrləri, durğunluq və köhnəlmə, pisləşmə və tənəzzül);

1.4. Rəqiblərin sayı və onların bazarın həcmində nisbi payı (məsələn; hər hansı bir sahədə çoxlu sayda kiçik banklar üstünlük təşkil edir və ya orada bir neçə iri bank cəmləşmişdir və onlar üstünlük təşkil edir).

2) Rəqiblər kimlərdir və onlar nə dərəcədə güclüdür?

2.1. Banklar arasında rəqabət (məsələn; kreditlərdəki, depozitlərdəki xüsusi çəkisi və s.);

2.2. Bir maliyyə təşkilatının rəqib tərəfin müştərisini (müştərilərini) cəlb etmək üçün bazardakı cəhdləri;

2.3. Yeni rəqiblərin yaranması potensialı;

2.4. Depozitorlar və kreditorlar (irəlidə-təchizatçılar) tərəfindən tətbiq edilə bilən təsir vasitələri. Məsələn: bank təchizatçılarının güclü və ya zəif olması təchizat sahəsinin (bazarın) bazar şəraitindən və onların təchiz etdiyi vəsaitin zərurətindən asılıdır. Təchizatçılar elə şəxslər, şirkətlər və banklardır ki, (Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı daxil olmaqla), onlar bankları depozit və kreditlərlə təmin edirlər. Hazırkı dövrdə təchizatçıların banka təsiri azdır, çünki təhcizat sahəsindən (bazardan) vəsaitlərin əldə edilməsi nisbətən asandır) və;

2.5. Bank məhsullarının alıcısı tərəfindən tətbiq edilə bilən təsir. Məsələn, bank məhsullarının alıcıları və ya müştərilər bir çox hallarda təsirli vasitələrə malikdirlər. Ən aydın nümunə isə iri müştərilərin olması və onların bank məhsullarının əhəmiyyətli hissəsini almasıdır. Müştərilər nə qədər iri olarsa, onların bankla sövdələşməsində təsiri bir o qədər yüksək olur.

3) Bank sektorunda dəyişikliklərə təkan verən amillər hansılardır və bu amillərin təsir imkanları ?

Bank sektorunda dəyişikliklərə səbəb olan və ya təsir edən xüsusi amilləri müəyyən etmək üçün ciddi təhlil aparmaq tələb olunur. Sektorda ən üstün qüvvələr aparıcı qüvvələr hesab olunur. Bu qüvvələr sektorda və rəqabət şərtlərində hər hansı bir növ dəyişikliklərin baş verəcəyinə ən çox təsir göstərir. Aparıcı qüvvələrin təhlili iki mərhələdə aparılır:

3.1.aparıcı qüvvələrin müəyyən edilməsi;

3.2. Onların sektora göstərəcəkləri təsirin qiymətləndirilməsi.

Aparıcı qüvvələr aşağıdakılara əsasən müəyyən oluna bilər:

3.2.1.yeni məhsulun təqdim edilməsi (yeni məhsulun təqdim edilməsi sektorun müştəri bazasını genişləndirə bilər);

3.2.2. texnoloji inkişaf (texnologiyanın inkişafı sektoru mühüm dərəcədə dəyişə bilər, aşağı maya dəyəri ilə yeni və/və ya daha da təkmilləşdirilmiş məhsulların istehsalına imkan yarada bilər və sektor üçün yeni imkanlar açar);

3.3.3. iri bankların bazara daxil olması və bazardan çıxması (əvvəllər yerli bankların üstünlük təşkil etdiyi bazara xarici bankların daxil olması demək olar ki, hər zaman rəqabət şərtlərini dəyişdirir).

4) Hansı banklar ən güclü və ya zəif mövqeləri tutur?

Bankların rəqabət üstünlüyünü təhlil etməkdə məqsəd rəqib bankların bazar mövqeyinin öyrənilməsidir. Bunun üçün oxşar bankların (məsələn; aktivlərin həcminə görə) göstəricilərinin müqayisə edilməsi üsulundan istifadə edilə bilər.

5) Rəqiblərdən növbəti olaraq kim və hansı addımı atacaqdır?

Bankın ən yaxın rəqiblərinin hərəkətlərinin, tədbirlərinin və fəaliyyətlərinin öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bank rəqiblərinin fəaliyyətini hərtərəfli və yaxından öyrənmədən və onların növbəti dəfə hansı addımı atacağını qabaqcadan müəyyən etmədən rəqiblərini qabaqlaya bilməz. Rəqiblərin istifadə etdikləri strategiya və görəcəyi tədbirlər bankın öz strateji tədbirlərinə birbaşa təsir göstərən amillər kimi qiymətləndirməlidir. Bu məlumatların yığılması prosedurları göstərməlidir.

6) Uğurlu rəqabətin əsas amilləri hansılardır?

- 6.1. Məhsulun yeniləşdirilməsi bacarığı;
- 6.2. Aşağı maya dəyəri ilə məhsul istehsalı;
- 6.3. Yüksək əmək məhsuldarlığı;
- 6.4. Güclü filial şəbəkəsi;
- 6.5. Yüksək keyfiyyətli informasiya sistemləri;
- 6.6. Ofislərin münasib yerlərdə yerləşməsi və;
- 6.7. Nəzakətli və müştərilərlə xoş rəftar edən işçilər;
- 6.8. Bankın məhsulları haqqında müştərilərin məlumatlandırılması.

7) Mənfəətliliyin orta göstəricidən yüksək olması nöqtəyi-nəzərindən sektor nə dərəcədə cəlbedicidir?

Rəqabət təhlilinin son mərhələsi ümumilikdə sektorda vəziyyətin təhlil edilməsi və sektorun həm uzun müddət, həm də qısa müddət baxımından nisbi cəlbedici olub-olmamasından əsaslandırılmış nəticələrin çıxarılmasıdır. Daha zəif banklar isə sektoru tərk edəcək və ya rəqiblə birləşmək və ya ona qoşulmaq məcburiyyətində qalacaqlar. Güclü banklar daha cəlbedici və maraqlı fəaliyyət növünə keçmək şansı qazanmış olurlar.

Fəaliyyətin uğurlu olması barədə nəticə çıxararkən bankın rəhbərliyi aşağıdakıları nəzərə almalıdır:

7.1.sektorun artım potensialını;

7.2.üstünlük təşkil edən aparıcı qüvvələrin sektora əlverişli və ya əlverişsiz təsir göstərməsini;

7.3.iri bankların bazara daxili olmasını və ya bazardan çıxması perspektivlərini;

7.4. tələbin sabitliyini (məsələn; fəsli, biznes dövrünü, müştərilərin istəklərinin dəyişkənliyini və s. təsiri nəzərə alınmalıdır);

7.5.rəqiblərin güclənməsini və ya zəifləməsini;

7.6.sektorun gələcəyi ilə bağlı riski və ya qeyri-müəyyənliyi⁸.

⁸ AR MB. Strateji planin hazırlanması üzrə metodoloji rəhbərlik

Fəsil II. Bank aktiv əməliyyatları çərçivəsində bankların kredit siyasəti : təhlil və qiymətləndirmə

2.1. Bankların aktiv əməliyyatlarının təhlili

Aktivlər - əvvəlki dövrlərdə baş vermiş hadisələr nəticəsində bank tərəfindən nəzarət edilən və gələcəkdə bank tərəfindən iqtisadi səmərə alınması gözlənilən vəsaitlərdir. Hər bir bankın məqsədi, maksimum mənfəət əldə etməkdir. Bunun üçün banklar aktiv əməliyyatlardan istifadə edir.

Aktivdə əks olunan gələcək iqtisadi səmərə banka aşağıdakı yollarla daxil olur:

- 1.aktiv, bank tərəfindən göstərilən xidmətlərdən ayrılıqda və ya digər aktivlərlə əlaqəli şəkildə istifadə olunduqda;
- 2.aktiv, digər aktivlərlə mübadilə olunduqda;
- 3.aktiv, öhdəliklərin ödənilməsi üçün istifadə olunduqda;
4. aktiv, bankın sahibləri arasında bölüşdürüldükdə.

Bir çox aktivlər, məsələn, əsas vəsaitlər fiziki formaya malikdir. Lakin fiziki forma, aktivin mövcudluğunu müəyyən etmək üçün əsas deyil, belə ki, patentlər və müəlliflik hüququ fiziki formaya malik olmamasına baxmayaraq, aktiv hesab olunur, çünki bank tərəfindən onlardan gələcəkdə iqtisadi səmərə əldə etmək gözlənilir və nəzarət olunur. Həmçinin mülkiyyət hüququnun olması da aktivin mövcudluğu üçün birinci dərəcəli hesab edilmir. Belə ki, əgər bank əldə olunması gözlənilən mənfəətə nəzarət edərsə, icarə olunan əmlak da aktiv kimi tanınır. Bankın aktivləri əvvəlki dövrlərin əməliyyatları və digər hadisələr nəticəsində yaranır. Yaranmış xərclər və yaradılmış aktivlər arasında sıx əlaqə mövcuddur, lakin bunlar uyğun olmaya da bilər. Belə ki, bank xərc həyata keçirdikdə, nəzərdə tutulur ki, bu xərc gələcəkdə mənfəət əldə etmək məqsədi güdür, lakin bu o demək deyil ki, aktiv kimi tanınan obyekt yaranmışdır. Həmçinin müvafiq xərclərin istisna

olması, maddənin aktiv kimi tanınmasına mane olmur və mühasibat balansında tanına bilər.

Hər bir bank mühasibat balansında aparılan aktiv əməliyyatların xarakterinə əsaslanaraq, qısamüddətli və uzunmüddətli aktivlər ayrı-ayrılıqda təsnifləşdirilir.

Aktivlər aşağıdakı hallarda qısamüddətli aktiv kimi təsnifləşdirilir:

3. aktiv satılmaq üçün saxlanıldıqda və ya bankın əməliyyat prosesinin normal şəraitində istifadə edilmək üçün nəzərdə tutulduqda;

4. aktiv əsas etibarilə kommersiya məqsədləri üçün və ya qısa vaxt müddətində saxlanıldıqda və hesabat tarixindən etibarən on iki ay ərzində realizə edilməsi nəzərdə tutulduqda;

5. aktiv istifadəsi üzrə heç bir məhdudiyyət olmayan pul vəsaitləri və ya onların ekvivalenti hesab edildikdə.

Bütün digər aktivlər uzunmüddətli aktivlər kimi təsnifləşdirilməlidir.

Bank aktiv və öhdəlikləri likvidlik səviyyəsini əks etdirən ardıcılıqla və onların xarakteri üzrə qruplaşdıraraq mühasibat balansında əks etdirilir.

Mühasibat balansına aşağıdakı aktiv maddələr daxil edilir:

- nağd pul və digər ödəniş vasitələri;
- qızıl və digər qiymətli metallar;
- Mərkəzi Bankdakı hesablar;
- maliyyə sektoruna verilmiş kreditlər və avanslar;
- müştərilərə verilmiş kreditlər və avanslar;
- qiymətli investisiya kağızları;
- qeyri-maddi aktivlər;
- əsas vəsaitlər;
- digər aktivlər.

Aktivlər – bankın bütün kreditləri, investisiyaları, pul vəsaitləri və əmlakıdır (bank işində istifadə olunmayan əmlak da daxil olmaqla). Aktivlər standart və

qeyri-standart aktivlər qrupuna bölünürlər. Standart aktivlər qrupuna "qənaətbəxş aktivlər" və "nəzarət altında olan aktivlər", qeyri-standart aktivlər qrupuna "qeyri-qənaətbəxş aktivlər", "təhlükəli aktivlər" və "ümitsiz aktivlər" aiddir.

Beləliklə, aktiv əməliyyatların nəticələri bankın balansının aktiv hissəsində əks etdirilir, bu göstəricilər əsasında bankın resurslarının yerləşdirilməsi xarakteri, onlardan istifadənin səmərəliliyi yoxlanılır və təhlil edilir.

Aktivlərin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsinin əsas məqsədi bankın aktivlərinin keyfiyyətinin nəticələrinin sənədləşdirilməsidir. Qiymətləndirmə zamanı bütün riskli aktivlər, o cümlədən bütün kreditlər təhlil olunur və onlara Aktivlərin təsnifləşdirilməsi və mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün ehtiyatların yaradılması qaydalarına uyğun olaraq müvafiq reytinglər verilir (müvafiq təsnifləşdirmə kateqoriyalarına aid edilir). Bank müntəzəm keçirilən qiymətləndirmənin köməyi ilə problemlə aktivlər üzrə risklərin azaldılması üçün vaxtında lazımi tədbirlər görməli və kredit portfeli üzrə mümkün zərərləri minimuma endirməyə qadir olmalıdır.

1 yanvar 2011-ci il tarixinə Azərbaycanda bank sisteminin aktivləri 13,3 mlrd. Manat təşkil edir.

Təsnifləşdirmə borclunun maliyyə vəziyyətinin təhlili, onun öz borcunu ödəmək qabiliyyəti və istəyi əsasında aparılır. Buna görə də borclunun öz borcunu ödəmək qabiliyyəti və istəyi çox mühüm amil hesab edilməklə təsnifləşdirmə zamanı nəzərə alınır.

I. Qənaətbəxş aktivlər. Qənaətbəxş aktivlər yüksək keyfiyyətli aktivlərdir. Bu kateqoriyaya aşağıdakı şərtlərin bir neçəsinə qaydaların 5.4.1-ci bəndində nəzərdə tutulan hal istisna olmaqla cavab verən aktivlər aiddir:

1. əsas məbləği və faizləri nağd vəsaitlə və ya onun əvəzedicilərinin girovu ilə (məsələn, bankda milli və sərbəst dönərli xarici valyutada yerləşdirilmiş depozitlərlə, xəzinə vekselləri ilə) tam təmin olunmuş kreditlər (bu şərt aktivin bu kateqoriyaya aid edilməsinə kifayətdir);

2. əsas məbləği və ya faiz borclarının qaytarılma müddəti kredit müqaviləsinə uyğun ödənilən (geçikdirilmiş borcu olmayan) işlək kreditlər;

3. əsas məbləği və ya faiz borclarının qaytarılma müddəti kredit müqaviləsində müəyyən olunmuş tarixdən 30 günədək gecikdirilmiş (vaxtı keçməmiş) 10 min manatadək təminatlı və məbləğindən asılı olmayaraq tam təminatlı işlək kreditlər;

4. sabit, likvid, yaxşı kapitallaşdırılmış, gəlirli və işgüzar borcalanlara verilmiş işlək kreditlər;

5. bank qarşısında öz borc öhdəliklərini uzun müddət müntəzəm yerinə yetirən etibarlı müştərilərə verilmiş işlək kreditlər.

"Qənaətbəxş aktivlər" kateqoriyasına aid edilmiş kreditlərin qaytarılması ilə bağlı heç bir problem olmasa da, banklar bu növ kreditlər üçün onun "qeyd olunmuş dəyər"inin 2 faizi həcmində adi ehtiyatlar yaradırlar.

II. Nəzarət altında olan aktivlər. Nəzarət altında olan aktivlərin potensial çatışmazlıqları vardır və onların aradan qaldırılmaması və ya qaydaya salınmaması aktivlərin keyfiyyətinin pisləşməsinə səbəb ola bilər. Bu kateqoriyaya aşağıdakı şərtlərin bir neçəsinə cavab verən aktivlər aiddir:

1. əsas məbləği və ya faiz borclarının qaytarılma müddəti kredit müqaviləsində müəyyən olunmuş tarixdən 60 günədək (vaxtı 30 günə kimi keçmiş) gecikdirilmiş 10 min manatdan yuxarı təminatlı işlək kreditlər;

2. əsas məbləği və ya faiz borclarının qaytarılma müddəti kredit müqaviləsində müəyyən olunmuş tarixdən 31 gündən 60 günədək (vaxtı 30 günə kimi keçmiş) gecikdirilmiş 10 min manatadək təminatlı işlək kreditlər;

3. əsas məbləği və ya faiz borclarının qaytarılma müddəti kredit müqaviləsində müəyyən olunmuş tarixdən 31 gündən 90 günədək (vaxtı 60 günə kimi keçmiş) gecikdirilmiş tam təminatlı işlək kreditlər;

4. qaytarılma müddəti bir dəfə uzadılmış tam təminatlı və yığılma prosesində olan kreditlər. Lakin bu zaman faiz borcları kapitallaşdırılmamalı, onlar tam

ödənilməli və kreditin vaxtının uzadılması borclunun maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi ilə əlaqədar olmamalıdır. Bunun üçün bankda borclunun maliyyə vəziyyətinin sağlam olmasını sübut edən maliyyə hesabatları olmalıdır;

5. borcalan maliyyə hesabatlarını (balans hesabatı, mənfəət və zərərlər haqqında hesabat və pul vəsaitinin hərəkəti barədə hesabat), yaxud krediti vaxtında ödəmək qabiliyyətini sübut edən digər əməliyyat sənədlərini və ya biznes-planını təqdim etmədikdə;

6. bankın təcrübəsinin kifayət qədər olmamasına və ya kredit və girov müqaviləsinin qeyri-adekvatlığına görə bankın lazımi qaydada nəzarət edə bilməyəcəyi kreditlər;

7. təminatın vəziyyətinin pisləşməsinin əlamətləri müşahidə olunduqda;

8. iqtisadi şəraitin dəyişkənliyinin borcluya təsir ehtimalı, yaxud artıq təsir göstərməyə başlaması müşahidə olunduqda;

9. borclunun əməliyyatlarında əlverişsiz meyllər meydana çıxdıqda (məsələn, borclunun satdığı məhsula tələbat aşağı düşdükdə, məhsulun istehsalına sərf olunan xammalın qiyməti artdıqda və s.).

Banklar "nəzarət altında olan aktivlər" kateqoriyasına aid edilmiş kreditlər üçün onun "qeyd olunmuş dəyər"inin 10 faizi həcmində adi ehtiyatlar yaradırlar.

III. Qeyri-qənaətbəxş aktivlər. Qeyri-qənaətbəxş aktivlər borcun tam ödənilməsinə təhlükə qarşısında qoya bilən konkret problemlər xasdır. Müəyyən hallarda "qeyri-qənaətbəxş" aktivlərə borclu barədə bankın maliyyə informasiyası olmadıqından (məsələn, bankdan ilk dəfə kredit götürən müştəri barədə və s.), yaxud təminatlar barədə adekvat sənədlərin olmaması səbəbindən normal risk dərəcəsini keçən aktivlər də aid edilir. Belə halların yaranması təminatı borcun ödənilməsinə yönəltməyə mane olur. Bu kateqoriyaya aşağıdakı şərtlərin bir neçəsinə cavab verən aktivlər aiddir:

1. əsas məbləği və ya faiz borclarının qaytarılma müddəti kredit müqaviləsində müəyyən olunmuş tarixdən 61 gündən 120 günədək gecikdirilmiş təminatlı kreditlər;

2. əsas məbləği və ya faiz borclarının qaytarılma müddəti kredit müqaviləsində müəyyən olunmuş tarixdən 91 gündən 180 günədək gecikdirilmiş tam təminatlı kreditlər;

3. qeyri-işlək kreditlər;

4. qaytarılma müddəti iki dəfə uzadılmış (kredit müqaviləsi təkrarən iki dəfə rəsmiləşdirilmiş) tam təminatlı və yığılma prosesində olan kreditlər. Lakin ikinci dəfə "nəzarət altında olan aktivlər"də olduğu kimi faizlər kapitallaşdırılmamalı və tam ödənilməli, borclunun maliyyə vəziyyətinin sağlam olması isə maliyyə hesabatları əsasında sübut olunmalıdır;

5. borclunun fəaliyyəti zamanı ona daxil olan pul axınları borca xidmət şərtləri ilə qeyri-adekvat olduqda;

6. borclu zərərlə və ya kiçik mənfəətlə işlədikdə;

7. təminatın vəziyyəti pisləşdikdə, yaxud təminat itirildikdə (natura formasında və ya hüquqi baxımdan);

8. borcun əsas ödəniş mənbələri borcu ödəmək üçün kifayət etmədikdə və bank əlavə ödəniş mənbələri (məsələn, təminat, əmlakın satışı, borclu sahibkar tərəfindən yeni kapitalın cəlb olunması və s.) axtarır tapmaq məcburiyyəti qarşısında qaldıqda.

Banklar "qeyri-qənaətbəxş aktivlər" kateqoriyasına aid edilmiş kreditlər üçün onun "qeyd olunmuş dəyər"inin 30 faizi həcmində məqsədli ehtiyatlar yaradırlar.

IV. Təhlükəli aktivlər. "Qeyri-qənaətbəxş" aktivlərə xas olan xüsusiyyətlərlə yanaşı, Təhlükəli aktivlərin yaxşı təminatı olmur (yəni texniki, hüquqi və ya iqtisadi səbəbdən girovun reallaşdırılması çətinləşir). Bu çatışmazlıqlar səbəbindən mövcud faktlar və şərtlər əsasında borcların tam geri qaytarılması böyük şübhə

doğurur və onun ödəniş ehtimalı çox azdır. Lakin zərər ehtimalı yüksək olsa da, aktivi möhkəmləndirə biləcək “mühüm və kifayət qədər konkret amillər” müzakirədə olduğuna görə onun “ümitsiz aktivlər” kimi təsnifləşdirilməsi təxirə salınır. Müzakirədə olan “mühüm və kifayət qədər konkret amillərə” müəssisənin nəzərdə tutulan birləşməsi, satılması, yaxud ləğv edilməsi, gözlənilən əlavə kapital axını, əlavə təminatın əldə edilməsi və yenidən maliyyələşdirmə planları aiddir. Bu kateqoriyaya aşağıdakı şərtlərin bir neçəsinə bu Qaydaların 5.10.5-ci bəndində nəzərdə tutulan hal istisna olmaqla cavab verən aktivlər aiddir:

1. "qeyri-qənaətbəxş aktivlər" kateqoriyasında göstərilmiş şərtlərə malik olan aktivlər;

2. əsas məbləği və ya faiz borclarının qaytarılma müddəti kredit müqaviləsində müəyyən olunmuş tarixdən 121 gündən 180 günədək gecikdirilmiş təminatlı qeyri-ışlək kreditlər;

3. əsas məbləği və ya faiz borclarının qaytarılma müddəti kredit müqaviləsində müəyyən olunmuş tarixdən 181 gündən 360 günədək gecikdirilmiş tam təminatlı qeyri-ışlək kreditlər;

4. qaytarılma müddəti üç dəfə uzadılmış (kredit müqaviləsi təkrarən üç dəfə rəsmiləşdirilmiş) tam təminatlı kreditlər;

5. restrukturizasiya olunmuş kreditlər (bu şərt aktivin bu kateqoriyaya aid edilməsinə kifayətdir).

Banklar "təhlükəli aktivlər" kateqoriyasına aid edilmiş kreditlər üçün onun “qeyd olunmuş dəyər”inin ödənilməmiş məbləğinin 60 faizi həcmində məqsədli ehtiyat fondları yaradırlar.

V. Ümitsiz aktivlər. Ümitsiz aktivlərin keyfiyyəti çox aşağı olduğundan onların qaytarılması ümitsiz hesab edilir və dəyəri faktiki olaraq itirildiyi üçün bank aktivləri kimi onların uçotunun davam etdirilməsi özünü doğrultmur. Bu aktivlərin qismən ödənişi mümkün olsa da belə aktivlərin ödənilməsi cəhdləri uzun

müddət tələb etdiyindən onların silinməsinə təxirə salmağın mənası yoxdur. Bununla belə, əgər bu aktivlər balansda saxlanılırsa, müvafiq qərar qəbul olunana-
dək onları tam bağlamaq üçün ehtiyatlar yaradılır. Belə kateqoriyaya aşağıdakı
şərtlərin birinə və ya bir neçəsinə cavab verən aktivlər aiddir:

1. əsas məbləği və ya faiz borclarının qaytarılma müddəti kredit müqaviləsində müəyyən olunmuş tarixdən 180 gündən çox gecikdirilmiş təminatlı kreditlər;

2. təminatından asılı olmayaraq əsas məbləği və ya faiz borclarının qaytarılma müddəti kredit müqaviləsində müəyyən olunmuş tarixdən 360 gündən çox gecikdirilmiş kreditlər;

3. borclu borcunu ödəməyə qadir olmadıqda və borcun ödənilməsi üçün əlavə mənbələrin olmadığı müəyyən edildikdə;

4. qaytarılma müddəti üç dəfədən çox uzadılmış (kredit müqaviləsi təkrarən üç dəfədən çox rəsmiləşdirilmiş) kreditlər;

5. girovsuz (təminatlı) və ya bazarın olmaması səbəbindən girovu satıla bilməyən kreditlər (bu şərtlər bu növ təsnifləşdirmə üçün yeganə əsas olmamalıdır);

6. borclu banka olan krediti ödəməkdən boyun qaçırdıqda (bu şərt bu növ təsnifləşdirmə üçün yeganə əsas olmamalıdır);

7. borclu müflis elan edildikdə;

8. müxbir bankın lisenziyası məcburi ləğv edildikdə;

9. borclu hər hansı bir səbəbdən artıq bizneslə məşğul olmadıqda və ya fəaliyyət göstərmədikdə (sahibkar hüquqi və fiziki şəxslərə kommersiya məqsədləri üçün verilmiş kreditlər üzrə);

10. borclunu tapmaq mümkün olmadıqda (qanunvericilikdə müəyyən olunmuş qaydada həmin şəxs haqqında əməliyyat axtarış tədbirlərinə başlanması üçün səlahiyyətli dövlət orqanlarına müraciət olunduqda).

Banklar "ümitsiz aktivlər" kateqoriyasına aid edilmiş kreditlər üçün onun "qeyd olunmuş dəyər"inin 100 faizi həcmində məqsədli ehtiyatlar yaradırlar.

Banklar təminata kreditlərin ödənilməsinin əsas mənbəyi kimi baxmamalıdır. Təminatın likvidliyinin və onun bazar dəyərinin aktivlərin təsnifləşdirilməsində əhəmiyyətini nəzərə alaraq banklar onun qiymətləndirilməsi üzrə daxili qaydalar hazırlayıb tətbiq edirlər. Bütün təminatlar aşağıdakı kimi likvid və qeyri-likvid qruplara bölünürlər:

Likvid təminata aşağıdakılar aiddir: Azərbaycan Respublikasının hökuməti adından Maliyyə Nazirliyi, yaxud qanunvericiliyə əsasən belə səlahiyyətlərə malik olan digər hökumət orqanları, habelə AMB tərəfindən buraxılan qiymətli kağızlar və qeyd edilən orqanlar tərəfindən verilmiş şərtsiz qarantiyalar (zəmanətlər); bankın depozit hesabında olan və girov kimi saxlanılan milli və sərbəst dönərli valyutalardakı pul vəsaitləri; İƏİT-ə daxil olan ölkələrin dövlət qiymətli kağızları; banka girov haqqında müqaviləyə əsasən verilən standartlaşdırılmış qiymətli metallar (külçələr).

Qeyri-likvid təminata aşağıdakılar aiddir: qüvvədə olan qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada təminat kimi rəsmiləşdirilmiş girovlar; qüvvədə olan qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada rəsmiləşdirilmiş təminatın digər növləri.

Bank işində istifadə olunmayan aktivlərin (əmlakın) təsnifləşdirilməsi

Ödəməmələrə görə bankın balansına götürülmüş bank işində istifadə olunmayan daşınmaz əmlak aşağıdakı şərtlərdən asılı olaraq təsnifləşdirilir və onlar üçün ehtiyatlar yaradılır: ödəməmələrə görə bankın balansına götürülən daşınmaz əmlak dəyərindən asılı olmayaraq qeyri-sağlam aktivlərdir və onlar təhlil olunur; ödəməmələrə görə bank balansına götürülmüş daşınmaz əmlakı, habelə əvvəllər istifadə etdiyi əsas vəsaitləri istifadə olunmadığı andan 3 ildən artıq balansda saxlaya bilməz. Əks halda, AMB-nin "Bankların əsas vəsaitlərlə (əmlakla) apardıqları əməliyyatların tənzimlənməsi Qaydaları" ilə müəyyən olunmuş əlavə müddətin verildiyi hal istisna olmaqla, bank daşınmaz əmlakı yaratdığı müvafiq ehtiyatlar hesabına balansdan silir.

Ödəməmələrə görə bankın mülkiyyətinə keçmiş tarixdən bank işində istifadə olunmayan daşınmaz əmlak aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir və onun üçün müvafiq xüsusi ehtiyatlar yaradılır: daşınmaz əmlakın bazar dəyəri onun balans dəyərindən çox olduqda o, birinci il balans dəyəri məbləğində ən azı "qeyri-qənaətbəxş aktivlər" kimi təsnifləşdirilir; daşınmaz əmlakın bazar dəyəri balans dəyərindən az olduqda o, birinci il bazar dəyəri məbləğində ən azı "qeyri-qənaətbəxş aktivlər" kimi, fərq isə "ümitsiz aktivlər" kimi təsnifləşdirilir.

Bir illik müddət başa çatdıqdan sonra bankın balansında ödəməmələrə görə qalmış daşınmaz əmlak ən azı "təhlükəli aktivlər" kateqoriyasına aid edilir.

Üç illik müddət başa çatdıqdan sonra ödəməmələrə görə balansa götürülmüş daşınmaz əmlak (AMB-nin "Bankların əsas vəsaitlərlə (əmlakla) apardıqları əməliyyatların tənzimlənməsi Qaydaları" ilə müəyyən olunmuş əlavə müddətin verildiyi hal istisna olmaqla) "ümitsiz aktivlər" kateqoriyasına keçirilərək balansdan silinir. Balansdan silinən daşınmaz əmlak müvafiq balansdankənar hesabda uçota alınır.

Ödəməmələrə görə balansa götürülmüş daşınar əmlakın təsnifləşdirilməsi və onun üçün müvafiq xüsusi ehtiyatın yaradılması aşağıdakı kimi həyata keçirilir: daşınar əmlak bank tərəfindən fərdi qaydada təhlil edilib təsnifləşdirilir.

Ödəməmələrə görə balansa götürülmüş bank işində istifadə olunmayan daşınar əmlak üzərində mülkiyyət hüququ əldə edildiyi tarixdən onun 120 gün müddətinə realizə edilməsi üçün bütün zəruri tədbirlər görülür. Ödəməmələrə görə bank balansa götürülmüş daşınar əmlaka dair mülkiyyət hüququ əldə etdiyi tarixdən etibarən onu aşağıdakı kimi təsnifləşdirir və onun üçün müvafiq xüsusi ehtiyatlar yaradır: daşınar əmlakın bazar dəyəri balans dəyərindən çox olduqda o, 60 gün ərzində balans dəyəri məbləğində ən azı "qeyri-qənaətbəxş aktivlər" kimi təsnifləşdirilir; daşınar əmlakın bazar dəyəri balans dəyərindən az olduqda o, 60 gün ərzində bazar dəyəri məbləğində ən azı "qeyri-qənaətbəxş aktivlər", fərq isə

"ümitsiz aktivlər" kimi təsnifləşdirilir; 60 günlük müddət başa çatdıqdan sonra bankın balansında ödəməmələrə görə qalmış daşınar əmlak ən azı "təhlükəli aktivlər" kateqoriyasına aid edilir. 120 günlük müddət başa çatdıqdan sonra ödəməmələrə görə balansə götürülmüş daşınar əmlak "ümitsiz aktivlər" kimi təsnifləşdirilərək balansdan silinir. Balansdan silinən daşınar əmlak müvafiq balansdankənar hesabda uçota alınır. Ödəməmələrə görə götürülmüş əmlak (daşınmaz və daşınar) üzərində bank mülkiyyət hüququnu əldə etdikdə əmlak onun bazar dəyəri ilə kreditin ümumi dəyərinin müqayisəli aşağı məbləği ilə balansda uçota alınır.

Balansdankənar öhdəliklərin təsnifləşdirilməsi və ehtiyata dair tələblər.

İcrası mümkün ola bilən balansdankənar öhdəliklər gözlənilməyən risklərlə bağlı olduğundan banklar tərəfindən təsnifləşdirilir. Bu öhdəliklərə əsasən kreditin verilməsinə dair öhdəliklər, kredit xətləri, qarantiyalar, akkreditivlər və banklar tərəfindən verilən digər potensial öhdəliklər aiddir. Bu Qaydaların məqsədləri üçün balansdankənar öhdəliklərlə bağlı risklər kredit riskləri kimi tanınır və bu növ risklər və onun xüsusiyyətləri bank rəhbərləri tərəfindən nəzərə alınır. Bu məqsədlə gözlənilə bilən riskləri müəyyən etmək üçün bank qarşısında öhdəlik götürdüyü müştəridən borcu ödəmək qabiliyyətini müəyyən edə bilən maliyyə hesabatlarının təqdim olunmasını tələb edir. Müvafiq əməliyyatları həyata keçirən banklar aşağıdakıları nəzərə almaqla balansdankənar öhdəlikləri bu Qaydaların 5-ci bəndində müəyyən olunmuş şərtlər əsasında təsnifləşdirirlər: təsnifləşdirmə balansdankənar öhdəliyin yarandığı tarixdən aparılır və onlar üzrə xüsusi ehtiyatlar borclunun gözlənilən öhdəliklərinin ödənilməsində potensial risk ehtimalı olduqda yaradılır; qarantiya, akkreditiv və banklar tərəfindən verilən digər potensial öhdəliklər balans aktivlərinə çevrildiyi andan ən azı "nəzarət altında olan aktivlər" kateqoriyasına aid edilir; kredit xəttinin qalıq hissəsi ən azı, müqavilədə başqa

şərtlər nəzərdə tutulmadığı halda, bank tərəfindən faktiki verilmiş hissənin təsnifləşdirmə kateqoriyasına aid edilir.

Bank mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün yaradılmış ehtiyatların aktivlər üzrə adekvatlığını müəyyən etmək üçün onları ayda ən azı bir dəfə qiymətləndirir. Ehtiyatların yaradılmaması və ya lazımi səviyyədə saxlanmaması faktları əmanətçilərin və digər kreditorların vəsaitlərini təhlükəyə məruz qoyur və qeyri-sağlam bank fəaliyyəti kimi qiymətləndirilir.

Bankın aktivlər üzrə mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün yaratdığı ehtiyatlar ayrıca bir aktiv üçün deyil, aktivlər qrupu üçün (kreditlər, banklararası tələblər, qiymətli kağızlar, debitor borcları, digər aktivlər və s.) nəzərdə tutulur. Yaradılmış ehtiyatlardan həmin qrupa daxil olan bütün aktivlər üzrə mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün istifadə edilir.

Bu Qaydaların hər hansı müddəası bank rəhbərliyinə və ya AMB-nin inspektorlarına aktivlərin keyfiyyəti ilə yanaşı, iqtisadi meylləri, mümkün zərərin həcmi və xarakterini, bank rəhbərliyinin idarəetmə qabiliyyətini və s. amilləri nəzərə almaqla ehtiyatların daha yüksək səviyyədə saxlamasına və ya onu tələb etməyə mane olmur. Bu zaman Qaydaların 5.2-ci bəndinin tələblərinə əməl olunur.

Mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün ehtiyatlar bankın xərclər hesabının debetləşdirilməsi yolu ilə yaradılır. Bu xərclər öz mahiyyətinə görə digər xərclərdən (məsələn, əmək haqqı, amortizasiya və s.) fərqlənmir və bankın bölüşdürülməmiş mənfəətinin və ya cari gəlirinin olub-olmamasından asılı deyildir. Aktivlərin qiymətləndirilməsinin nəticəsinə əsasən ehtiyat kifayət qədər olmadığı halda o, çatışmayan məbləğ qədər xərclər hesabının debetləşdirilməsi ilə artırılır. Banklar tərəfindən aktivlərin hər bir qrupu, kateqoriyası və ya sinfi üzrə "Ehtimal olunan zərərlər üzrə ehtiyatların yaradılmasına ayırma" adlı subhesabların açılması istisna olunmur.

Aktivlərin aylıq qiymətləndirilməsi zamanı onların keyfiyyətinin yaxşılaşması müəyyən edildikdə artıq yaradılmış ehtiyatlar müvafiq xərclər hesabının kreditləşdirilməsi yolu ilə azaldılır və ya xərc hesabında qalıq olmadığı halda gəlirlərə aid edilir.

Əvvəllər balansdan "ümitsiz aktivlər" kimi silinmiş (əsas borc məbləğində) və sonra onların ödənilməsi üçün banka daxil olan vəsait müvafiq xərclər hesabının azaldılmasına və ya xərc hesabında qalıq olmadığı halda gəlirlərə aid edilir.

Konkret aktiv üçün yaradılan məqsədli ehtiyatın məbləği həmin aktivin dəyərindən çıxılır. Konkret aktiv üçün yaradılan adi ehtiyatın məbləği isə hesabatlarda ayrıca maddə kimi "Kapital" hesablarında əks etdirilir.

Ehtiyatlar hesabında debet qalığının yaranmasına yol verilmir. Ehtiyatlar hesabına silinəcək aktivlər ehtiyat hesabının qalığından çox olduqda tələb olunan məbləğ əməliyyat günü ərzində xərclər hesabına yaradılır. Ehtiyatların "Bölüşdürülməmiş mənfəət", yaxud kapitalla aid olan digər maddələr hesabına yaradılmasına yol verilmir. Bir qrupa daxil olan "məqsədli ehtiyatlar"ın və "adi ehtiyatlar"ın öz aralarında bir-birinə köçürülməsinə icazə verilir.

Kreditlərin təsnifləşdirilməsi üzrə tələb olunan sənədlər

Banklar aktivlərin təsnifləşdirməsini və onlar üzrə mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün adekvat ehtiyatların yaradılmasını Muşahidə Şurasının təsdiq etdiyi daxili qayda və prosedurlarına uyğun həyata keçirir.

Kreditlərin təsnifləşdirilməsi üçün aşağıdakı sənədlərin bir neçəsi və ya hamısı tələb olunur:

- 1.kreditin alınması üçün ərizə;
- 2.borçalanın maliyyə hesabatı (balans hesabatı, mənfəət və zərərlər haqqında hesabat və pul vəsaitinin hərəkəti barədə hesabat);
- 3.biznes-plan;
- 4.ipotekaya və ya digər girova dair hüquqi sənədlər;

5.kredit müqaviləsi və kreditin verilməsi haqqında başqa məlumatlar;

6.kredit vəsaitlərinin istifadəsi və geri qaytarılması üzrə monitoring və s.

AMB və bank tərəfindən aparılan təsnifləşdirmənin nəticələri fərqli olduqda bu məsələ AMB və həmin bank arasında müzakirəyə çıxarılır. AMB zəruri saydığı hallarda hesabatlar və ya aşkar olunmuş faktlar əsasında hər hansı bir aktivin təsnifləşdirilməsi ilə bağlı mümkün zərərlər üzrə ehtiyatların dəyişdirilməsini və ya artırılmasını banklardan tələb etmək hüququna malikdir. Həmin dəyişikliklərə aşağıdakılar əsas olur:

1.kreditlərin verilməsi üzrə bankın daxili qayda və prosedurlarında kredit risklərinin idarəedilməsinə dair adekvat qaydaların olmaması;

2. bank kreditlərinin sənaye sahələri, regionlar və s. üzrə cəmləşməsi;

3. eyni növlü kreditlər üzrə (məsələn, konkret sektorlara, sənaye sahələrinə və ya rayonlara verilən kreditlər) bankın faktiki itkilərinin mövcudluğu;

4.bankın kredit portfelinin ümumi vəziyyətinin pisləşməsi;

5.bank rəhbərliyinin problemlı aktivlərin qaytarılması, yaxud ödəməmələrə görə girova tutmanın yönəldilməsi üzrə təcrübəsinin olmaması;

6.AMB tərəfindən keçirilən yoxlamalarda borclunun və ya bankın maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi ilə bağlı aşkar olunmuş digər faktlar və s.

2.2. Kredit siyasətinin komponentlərinin təhlili

Bankın kredit siyasəti kreditləşmə əməliyyatlarını yerinə yetirərkən, onları idarə edərkən bank işçilərinin əldə rəhbər tutduqları standartları, parametrləri, prosedurları müəyyənləşdirir.

Kredit siyasətinin elementlərini cədvəl formasında aşağıdakı kimi əks etdirmək olar :

Cədvəl 2.

Kreditləşmə mərhələləri	Nizama salma ölçüləri və qaydaları
Kreditin verilməsi üzrə ilkin iş	- gələcək borcalanların tərkibi; - kreditin növləri; - kreditləşmənin miqdar həddi; - borc alanın kredit qabiliyyətinin müəyyən olunması standartları; - ssudanın qiymətləndirmə standartı; - faiz dərəcələri; - kreditin qaytarılmasının təmin olunma metodları; - kreditin verilməsi qaydalarına riayət edilməsi üzərində nəzarət.

Kreditin rəsmiləşdirilməsi	- sənədlərin formaları; - kreditin verilməsinin texnoloji qaydaları; - kreditin düzgün rəsmiləşdirilməsi üzərində nəzarət.
Kreditin idarə olunması	- kredit portfelinin idarə olunması qaydası; - kredit müqaviləsinin icrasına nəzarət; - yaradılma və bərpa şərtləri; - vaxtı keçmiş kreditlərin itkilərin örtülməsi qaydası; - kreditin idarə olunmasına nəzarət.

Kredit siyasəti adətən yazılı qeydiyyat sənədi kimi rəsmiləşdirilir. Burada kredit vermək üçün qabaqcadan görülən işlər və kreditləşmə prosesi öz əksini tapır.

Kommersiya bankları Mərkəzi Bank tərəfindən müəyyən olunan normativ məhdudiyyətlər daxilində sərbəst qaydada gələcək borcalanların dairəsini, kreditin növlərini müəyyənləşdirir, kredit portfelini yaradaraq özünə sərfəli faiz dərəcələrini müəyyənləşdirir.

Kredit əməliyyatlarının gəlirliliyinin yüksəlməsi və ona görə riskin azaldılması iki əks məqsədləridir. Maliyyə fəaliyyətinin bütün sahələrində olduğu kimi bank işində də yüksək gəlirlər risklə müşayiət edilir. Kreditə görə yüksək faiz bank işində “riskə görə haqq” hesab edilir.

Ssuda portfeli yaradılarkən bank bütün investorlar üçün eyni olan prinsipləri rəhbər tutur. Bu prinsiplər yüksək gəlirli və riskli qoyuluşları, aşağı gəlirli, lakin az riskli kredit istiqamətləri ilə əlaqələndirməyi nəzərdə tutur.

Kredit riski- borc alan tərəfindən əsas borcun və faizlərin ödənilməməsi riski və ya da kredit sövdələşməsi kontragentinin üzərinə götürdüyü öhdəliklərə uyğun hərəkət etmək qabiliyyətinin olmamasıdır. Fazilər ödənilmədik də bank gəlirdən məhrum olduğu halda, əsas borc qaytarılmadıqda bank həmin sövdələşməsinə görə itkilərə məruz qalır.

Banklar daima kredit risklərinin azaldılmasına çalışırlar. Kredit risklərinin minimumlaşdırılmasının aşağıdakı yolları mövcuddur və banklar onlardan istifadə edirlər:

- ssuda portfelinin diversifikasiyası;
- borcalanın kredit və ödəmə qabiliyyətinin əvvəlcədən təhlili;
- kreditin qaytarılmasını təmin edən metodların tətbiqi (girov, zəmanət, himayədarlıq, sığortalanma və s.);
- ssuda üzrə mümkün olan itkilər üzrə ehtiyatların yaradılması.

Ssuda portfelinin diversifikasiyası dedikdə, kredit riskinin bir neçə istiqamətlər üzrə bölüşdürülməsi və səpələnməsi başa düşülür. Banklar bir iri borcalanın və ya bir neçə iri borcalanın kreditləşməsinə məhdudlaşdırır və ya da bir neçə iri həcmli krediti qarşılıqlı əlaqəli borcalanlar qrupuna verir. Mərkəzi Bank tərəfindən kredit riskinin azaldılması üçün müəyyən edilən normativlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və banklar bu normativlərə riayət etsələr kredit riskini xeyli azaltmış olarlar. Əsasnaməyə görə bankın kapitalının 5 %-dən artıq olan kredit iri kredit hesab edilir. Bir borcalana və ya qarşılıqlı əlaqəli borcalanlar qrupuna verilən kreditin maksimal həcmi bank kapitalının 25%-dən yüksək olmamalıdır.

Ssuda kapitalının diversifikasiyası qaydalarına görə ssudalar iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin müxtəlif müəssisələrinə çoxlu borcalanlara olduqca qısa

müddətə verilir. Riskin aşağı salınmasının əlavə amili kimi ssudanın geri qaytarılmasının təminat formalarına əsaslanaraq təminatın diversifikasiyasını tətbiq etmək lazımdır.

Bir sıra banklar öz işlərində riskli bank siyasətinin indikatorlarından istifadə edirlər. Bura daxildir:

- boclu ilə əlaqədar risklərin düzgün qiymətləndirilməsi;
- gələcəkdə mümkün olan fəaliyyətə əsaslanan kreditləşmə;
- müştərinin iri həcmli depozit qoyacağı halda verdiyi vədə əsasən kredit verilməsi;
- hər kredit üçün borcun ödənilmə planının tətbiqinin mümkünsüzlüyü;
- borcalana həddindən çox iri həcmli məbləğin verilməsi;
- bankın xidmət göstərdiyi ərazidən kənarda olan müəssisələrə verilən kreditin xüsusi çəkisinin yüksək olması;
- kredit işində sənəd çatımazlığı;
- bank ilə əlaqəli şəxslərə (qulluqçular, direktor və ya səhmdarlar) verilən kreditin xüsusi çəkisinin yüksək olması;
- kreditləşmə proqramına nəzarətin lazımi səviyyədə olmaması;
- rəqabətə güclü münasibət (müştərini qaçırmamaq üçün aşağı keyfiyyətli kreditlərin verilməsi);
- iqtisadi şərtlərin dəyişilməsinə hissiyatın çatımazlığı.

Ümumilikdə kredit siyasətinin vacib hissələrindən biri faiz siyasətidir. Kreditləşmə əməliyyatlarına görə alınan faizlər bankın gəlirlərinin mühüm hissəsini təşkil edir. Kreditə görə faiz dərəcələri bir sıra ümumi və fərdi amillərdən asılıdır:

- ölkədə inflyasiyanın səviyyəsi;
- Mərkəzi Bankın verdiyi kreditlərə görə baza faiz dərəcəsi;
- Banklararası kreditə görə orta faiz dərəcəsi;
- LIBOR stavkası (valyutada olan kreditlər üzrə);

- Depozitlərə görə orta faiz dərəcəsi;
- Bankın kredit resurslarının quruluşu (bankın passivlərində “bahalı” resursların xüsusi çəkisi yüksək olduqda verilən kreditlər bahalaşır);
- Kreditə olan tələb və təklif;
- Ssudaların təyinatı və şərtləri, risk səviyyəsi;
- Bankın əməliyyat xərcləri;

Beləliklə, kreditə görə haqqı müəyyənləşdirərkən, bank kredit resursları bazarındakı vəziyyəti nəzərə alır. Bununla yanaşı, kredit sövdələşmələrinin fərdi vəziyyəti, risk, kreditləşmə müddəti, ssudanın verilmə qaydası, qaytılmasının təminatlılığı və s. nəzərə alınır. Məsələn, bank yaxşı kredit tarixi olan öz müştərilərinə güzəştli ssudaları həmin bankdakı orta faiz dərəcəsində aşağı faizlə kredit verə bilər.

Borcalanların ödəmə və kredit qabiliyyətlərini bank zöü müəyyənləşdirir. Kreditləşmə zamanı bank öz müştərilərini kredit və ödəmə qabiliyyətinə görə differensiallaşdırır. Bu göstərilənlərin müəyyənləşdirilməsində məqsəd borcalanın krediti vaxtında geri qaytara bilməsi imkanını müəyyənləşdirməkdir.

Kredit və ödəmə qabiliyyətinin müəyyənləşdirilməsi zamanı bank öz müştərisi haqqında müəyyən məlumatla malik olması vacibdir. Borcalanla söhbət, bankın özünün məlumat bazası, kənar mənbələr, yerlərdə yoxlamalar, maliyyə hesablarının təhlili əsas məlumat mənbələri kimi hesab olunur.

Göstərilən məlumatların araşdırılmasında məqsəd bankı maraqlandıran aşağıdakı bəzi məqamlara aydınlıq gətirməkdir:

1. Ödəniş vaxtı çatdıqda borcalan borcunu ödəyə biləcəkmi?
2. Borcalanın debitor hesabları və maddi ehtiyatı nə dərəcədə real və likvidlidir?
3. Borcalanın satışının həcmi onun dövrüyyə və əsas kapitalına nisbətən nə dərəcədə yetərlidir?

4. Borcalanın gəlirləri satışın həcminə, aktivlərə və xüsusi kapitalla nisbətə yetərli mənfəət normasını təmin edirmi?
5. Borcalanın kredit üzrə faizləri, kirayə haqqlarının, vergilərin, borcların ödənilməsini təmin edən aşağı mənfəət nə qədər olmalıdır?
6. Borcalanın maliyyə vəziyyətinin möhkəm, zəif və orta olması.

Borcalanın maliyyə vəziyyətinin (pul vəsaitlərinin hərəkəti), ödəmə qabiliyyəti, likvidlik, xüsusi və cəlb olunmuş vəsaitlərin nisbəti), dəqiq təhlili, kredit işçisində olan sənədlər əsasında aparılır.

Təhlil üçün əsas məlumat mənbəyi borcalanın balansı, maliyyə nəticələri, vəsaitlərin hərəkəti haqqında hesabatlar və balans əlavələridir.

Borcalanın maliyyə vəziyyətinin təhlilini aşağıdakı ardıcılıqla aparmaq daha məqsəduyğundur:

- Borcalanın aktivləri və passivlərinin quruluşunun təhlili;
- Borcalanın pul axınlarının təhlili;
- Borcalanın maliyyə möhkəmliliyinin təhlili;
- Borcalanın fəaliyyətinin səmərəliliyi.

Kreditlərin verilməsinə hazırlıq işində vacib anlardan biri də kreditin geri qaytarılmasının təminat formalarının seçilməsidir. Bank ilə uzun müddətdə münasibətdə olub, bankın etimadını qazanan müştərilər bankdan təminatlı kredit ala bilərlər. Bu zaman kreditin qaytarılmasına təminatçı kimi, kredit müqaviləsi və borcalanın fərdi xüsusiyyətləri çıxış edir.

2.3. Bank kreditlərin risk dərəcəsi üzrə ölçülmə xüsusiyyətləri

Banklar bütün balans aktivlərini və balansdankənar öhdəliklərini növündən, xüsusiyyətindən, habelə borclunun kredit öhdəliyini təmin edən hər hansı təminatdan asılı olaraq müxtəlif risk dərəcələrinə aid edirlər. Aktivlər 0 %, 20 %, 50 % və 100 %-li risk dərəcələrindən (qruplarından) birinə aid edilir.

Balans aktivlərinin risk dərəcəsi üzrə ölçülməsi: Balans aktivlərinin risk dərəcəsi üzrə ölçülməsi üçün aktivlərin balans məbləği aşağıda göstərilən müvafiq risk əmsallarına vurulur və nəticələr toplanır.

Balans aktivləri risk qruplarına aşağıdakı xüsusiyyətlərindən asılı olaraq aid edilir:

1. 0 faizli (0,0 əmsallı) risk qrupu :

1.1. bankın kassalarında, xəzinələrində, onun nümayəndəlik, şöbə və filiallarında, mübadiləşöbələrində, bankomatlarda və yolda olan nağd milli və İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (bundan sonra-İƏİT) ölkələrinin (Əlavə № 1) sərbəst dönərli valyutası və bank metalları;

1.2. bankın AMB və ya onun ərazi idarələrindəki müxbir hesablarında və məcburi ehtiyatlarında olan vəsait;

1.3. Azərbaycan Respublikasının hökumətinə qarşı olan birbaşa tələblər, hökumət və AMB tərəfindən buraxılan qiymətli kağızlar, Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı nəzdində Azərbaycan İpoteka Fondunun buraxdığı təmin edilmiş qiymətli kağızlar;

1.4. İƏİT ölkələrinin hökumətlərinin və mərkəzi banklarının buraxdıqları qiymətli kağızlar və onlara qarşı olan birbaşa tələblər;

1.5. kreditin bankın hesablarında faktiki olaraq girov qoyulmuş milli və İƏİT ölkələrinin sərbəst dönərli valyutası və bank metalları ilə təmin olunmuş hissəsi.

2. 20 faizli (0,2 əmsallı) risk qrupu:

2.1. İƏİT ölkələrində qeydə alınmış depozit və ya digər maliyyə-kredit təşkilatlarına qarşı tələblər, o cümlədən banklararası kreditlər, depozitlər, bu təşkilatlarda olan müxbir hesab qalıqları və onlar tərəfindən qeyd-şərtsiz təmin olunmuş digər aktivlər;

2.2. İƏİT ölkələrinin yerli hakimiyyət, yaxud bələdiyyə orqanları tərəfindən buraxılan qiymətli kağızlarla təmin olunmuş tələblərin və ya aktivlərin onlara uyğun hissəsi. Bu tələblərin ödənilməsi mənbəyi kommersiya layihələrindən gəlirlər hesabına deyil, ümumi büdcə daxilolmaları hesabına olur;

2.3. Dünya Bankına, Beynəlxalq Valyuta Fonduna, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankına, Asiya İnkişaf Bankına, İslam İnkişaf Bankına və Qara Dəniz Ticarət və İnkişaf Bankına qarşı olan birbaşa tələblər, yaxud aktivlərin bu təşkilatlar tərəfindən qeyd-şərtsiz təmin olunmuş hissəsi;

2.4. Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı və Asiya İnkişaf Bankı tərəfindən buraxılmış qiymətli kağızların nominal dəyəri ilə deyil, bazar dəyəri ilə təmin olunmuş aktivlər və ya aktivlərin onlara uyğun olan hissəsi;

2.5. Azərbaycan Respublikasının hökuməti, AMB, yaxud İƏİT ölkələrinin hökumətləri və mərkəzi bankları tərəfindən buraxılmış qiymətli kağızların nominal dəyəri ilə deyil, bazar dəyəri ilə təmin olunmuş aktivlər və ya aktivlərin onlara uyğun olan hissəsi;

2.6. aktivlərin tam və ya hər hansı bir hissəsi, əgər onlar üçüncü şəxs tərəfindən buraxılmış qiymətli kağızlarla təmin olunmuşsa və bu qiymətli kağızların ödənilməsinə öz növbəsində Azərbaycan Respublikasının hökuməti, AMB, yaxud İƏİT ölkələrinin hökumətləri və mərkəzi bankları tərəfindən qeyd-şərtsiz təminat verilmişsə;

2.7. Azərbaycan Respublikasının hökuməti, AMB və yaxud İƏİT ölkələrinin hökumətləri və mərkəzi bankları tərəfindən üçüncü şəxslərin banka olan

borclarının tam və ya hər hansı bir hissəsinin ödənilməsi üçün verilmiş qeydşərtsiz təminat məbləğində olan hissəsi.

3. 50 faizli (0,5 əmsallı) risk qrupu:

3.1. İƏİT ölkələrinin yerli hakimiyyət, yaxud bələdiyyə orqanları tərəfindən buraxılan qiymətli kağızlarla təmin olunmuş tələblərin və ya aktivlərin onlara uyğun hissəsi. Bu tələblərin ödənilməsi mənbəyi kommersiya layihələri üzrə alınan gəlirlər hesabına olur.

4. 100 faizli (1,0 əmsallı) risk qrupu:

4.1. yuxarıdakı qruplarda göstərilən kredit və tələblərdən başqa bütün digər kreditlər və tələblər;

4.2. Azərbaycan Respublikasının Naxçıvan Muxtar Respublikası, yerli hakimiyyət və bələdiyyə orqanları tərəfindən buraxılmış qiymətli kağızlarla təmin edilmiş kreditlər;

4.3. bütün əsas vəsaitlər, o cümlədən bank işində istifadə olunmayan əsas vəsaitlər;

4.4. yığılma prosesində olan ödəniş alətləri;

4.5. İƏİT ölkələrinə daxil olmayan depozit və ya digər maliyyə-kredit təşkilatlarına qarşı tələblər, o cümlədən banklararası kreditlər, depozitlər, bu təşkilatlarda olan müxbir hesab qalıqları və onların bankda olan nağd valyutası;

4.6. yuxarıda göstərilən risk qruplarına aid edilməmiş digər aktivlər.

Stress-testin ssenarisinin hazırlanmasında banka və onun fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə (bank əməliyyatlarının və məhsullarının növünə, cəlb edilmiş vəsaitlərin mənbələrinə) aid olan, bazarda cari və proqnozlaşdırılan vəziyyətlə bağlı fərziyyələr, habelə reyting agentlikləri tərəfindən verilmiş reytinglərin təsiri kimi meyarlar əsas götürülməlidir.

Stress-testin keçirilməsi zamanı müqavilə ilə müəyyən edilən müddətli aktiv və öhdəliklərin məbləğlərinin hər zaman onların likvid dəyərini real əks etdirmədiyi nəzərə alınır.

Aktivlər üzrə Stress-test üçün fərziyyələr aşağıdakılardan ibarət ola bilər:

1. Aktivlər üzrə stress-test;
2. kreditlərin vaxtında qaytarılmaması və ya gecikdirilməsi (kredit riski ilə əlaqədar yaranan likvidlik riski);
3. mərkəzi Bank tərəfindən məcburi ehtiyat normasının dəyişdirilməsi;
4. bankda likvid aktivlərin həcmnin azalması;
5. bazarda likvid aktivlərin dəyərində dəyişikliklərin müşahidə olunması.

Aktiv və öhdəliklərə təsir edən fərziyyələr: -faiz dərəcəsinin dəyişməsi; inflyasiya dərəcəsinin dəyişməsi; valyuta məzənnəsinin kəskin dəyişməsi.

Bank tərəfindən likvidlik vəziyyətinin dəyişməsinin inkişafının “ən pis”, “ən yaxşı” və “ehtimal olunan” ssenariləri tərtib olunmalı və yuxarıda qeyd olunan fərziyyələr daxil olmaqla hər bir ssenari üçün ayrıca meyarlar müəyyən olunur.

Fəsil III. Bankın kredit siyasətinin təkmilləşdirilməsi

3.1. Bankın kredit siyasəti və onun təsirinin qiymətləndirmə ölçüsü

Kredit portfeli keyfiyyətli olmalıdır. İstənilən bankın vəzifəsi sadəcə kredit portfelinin deyil, keyfiyyətli kredit portfelinin formalaşdırılmasındadır.

“kredit portfelinin keyfiyyəti” anlayışının açılması üçün “keyfiyyət” termininə müraciət edək:

Keyfiyyət:

- 1) Şəxsin və ya əşyanın mahiyyətini təşkil edən bütün xüsusiyyət və ya maliklik;
- 2) Xüsusiyyətlərin məcmusu, məhsulların, materialların, xidmətlərin, işlərin onları xarakterizə edən əlamətləri, onların təyinatına və onlara qarşı qoyulan tələblərə müvafiq olmaları;
- 3) Obyektiv olaraq mövcud olan xüsusiyyət xasiyyətnamələrin məcmusu, hansı ki, səviyyəsi məhsulun istehlak dəyəri ilə müəyyən edilir, göstəricilərlə şərtləndirilir.

“Keyfiyyət” termininin göstərilən tərifindən çıxış etməklə demək olar ki, keyfiyyət anlayışı onun başqalarından fərqlini göstərməli, onun üstünlüklərini müəyyən etməlidir.

Keyfiyyətli kredit portfeli bankın işinin sabitliyini və gəlirliliyini, eləcə də əmanətçilərin vəsaitlərinin təhlükəsizliyini təmin etməlidir. Bu heç də o demək deyildir ki, qazancla işləyən və əmanətçiləri qarşısında öhdəliklərini vaxtında və minimal risqlə yerinə yetirən bank keyfiyyətli kredit portfelinə malikdir. Eyni zamanda analoji bank da mövcud ola bilər ki, icazə verilən risk çərçivəsində daha çox gəlir əldə etsin.

Kredit portfellərinin keyfiyyətlərini müqayisə etmək üçün onların keyfiyyətlərinin ölçülməsinin müvafiq ölçü sistemlərinə malik olmaq lazımdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, kredit portfelinin keyfiyyətinin ölçülməsi məsələsi bu günə qədər alimlər və praktiklər tərəfindən kifayət qədər tədqiq edilməyib. Lakin müəyyən işlər bu problemə toxunub.

Kredit portfelinin keyfiyyətinin ölçülməsi dərəcələrindən biri, hansı ki, bir çox alimlər tərəfindən də qeyd edilir – kredit riskidir.

Kredit riski anlayışı iqtisadi ədəbiyyatda kifayət qədər işıqlandırılıb. Onlardan bəzi əhəmiyyətli olanlarını nəzərdən keçirək:

- Kredit riski – bu bank aktivlərinin hissəsinin dəyərinin, xüsusilə də kreditlərin azalması və ya sıfıra düşməsi ehtimalıdır;
- Kredit riski – bu əsas borcun və verilmiş məbləğ üzrə faizlərin ödənilməməsi təhlükəsidir (14, səh.104);
- Kredit riski – bu borc alan müştəri tərəfindən banka olan borcun qaytarılması zamanı və ya vaxtında qaytarılmaması halında yaranan potensial itkidir. Riskin proqnozlaşdırılması, məsələn, kredit qabiliyyətli olmasından ibarət olması, müştərinin hüquq müəyyən edən qabiliyyətli olmasının yoxlanmasını, onun maliyyə vəziyyətini, kredit tarixçəsini və onun təklif etdiyi təminatın keyfiyyətini əhatə edir
- Kredit riski – borc götürən tərəfindən kredit müqaviləsinin ilkin şərtlərinin yerinə yetirilməməsi, yəni əsas borc məbləğinin və onun faizlərinin, müqavilədə nəzərdə müəyyən edilən müddətdə geri qaytarılmaması (tam və ya qismən);
- Kredit riski özlüyündə əsas bank riskini əks etdirir ki, onun idarə edilməsi bankın fəaliyyətinin səmərəliliyini müəyyən edən həlledici amildir.

Kredit riski Azərbaycan Respublikasının Milli bankının normativ sənədləri ilə də müxtəlif cür izah edilir.

- 1.1. Cədvəli – Azərbaycan Respublikası Milli bankının normativ sənədlərinə əsasən kredit riskinin təyin edilməsi

Azərbaycan Respublikası MB-nin Normativ sənədləri	İzahları
Kredit risqinə məruz qalan bank aktivləri üzrə mümkün itkilərin qarşılınması üçün xüsusi ehtiyatın formalaşdırılması və istifadəsi qaydası: t.e.	Kredit risqi dedikdə müqavilə ilə nəzərdə tutulan müddətdə banka çatdırılmalı olan, borclu tərəfindən əsas borcun və faizlərin ödənilməməsi təhlükəsidir
Bank aktivləri və qeyribank maliyyə-kredit təşkilatlarının mümkün itkilərin qarşılınması üçün xüsusi ehtiyatın formalaşdırılması və istifadəsi haqqında	Kredit risqi dedikdə bankın boclunun bank qarşısındakı müqavilə şərtlərinə və ya qanunvericiliyə müvafiq olaraq maliyyə öhdəliklərinin yerinə yetirməməsi, vaxtında və ya tam olaraq yerinə yetirməməsi səbəbindən bankın itkilərinin (ziyanının) yaranması risqi başa düşülür
Balansda əks etdirilməyən aktivlər və əməliyyatlar üzrə bankların və qeyri-bnk maliyyə-kredit təşkilatlarının mümkün itkilərinin qarşılınması üçün xüsusi ehtiyatın formalaşdırılmasının və istifadəsinin qaydaları haqqında Təlimat: .e.	Kredit risqi – boclu (kontragent) tərəfindən müqavilə şərtləri və ya qanunvericiliklə və yaxud da bank tərəfindən öz şərti öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi ilə müəyyən edilən öhdəliklərinin bank qarşısında yerinə yetirilməməsi, yaxud tam və vaxtında yerinə

	yetirilməməsi səbəbindən ziyanın yaranması təhlükəsidir
--	---

Qeyd – (179, 84, 85) əsasında özüm tərəfindən hazırlanıb.

İlkin olaraq kredit risqi borclu tərəfindən öz öhdəliklərinin yerinə yetirilməməsi təhlükəsi kimi izah edilirdi, sonrada – borclu tərəfindən maliyyə öhdəliklərinin yerinə yetirilməməsi, yaxud vaxtında və ya tam olaraq yerinə yetirilməməsi nəticəsində yaranan ziyan kimi izah edildi. 2006-cı ildə maliyyə öhdəliklərinə mülkiyyət, eləcə də bank tərəfindən öz şərti öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi səbəbindən yarana biləcək öhdəliklər də əlavə edildi.

Gördüyümüz kimi, kredit risqi kredit əsas xüsusiyyəti - onun geri qaytarılması ilə birbaşa əlaqəlidir.

Bizim nəzər-nöqtəmizə görə kredit risqinin təqdim edilən anlayışları bankın qeyri-keyfiyyətli kredit siyasəti səbəbindən ziyanların yarana bilməsi ehtimalını nəzərə almır (misal üçün, kredit portfelinin kifayət qədər diversifikasiya edilməməsi).

Kredit risqi hər bir kredit sövdələşməsi, hər bir müştəri üzrə konkret olaraq, eləcə də bütövlükdə kredit portfelində qiymətləndirilə bilər.

Hər bir kredit sövdələşməsi üzrə kredit risqinin qiymətləndirilməsi məsələsi Azərbaycan Respublikasının Milli bankının normativ hüquqi sənədləri ilə işlənilib. Belə ki, balansda əks etdirilməyən aktivlər və əməliyyatlar üzrə bankların və qeyri-bnk maliyyə-kredit təşkilatlarının mümkün itkilərinin qarşılınması üçün xüsusi ehtiyatın formalaşdırılmasının və istifadəsinin qaydaları haqqında Təlimat: .e. Bel. Res-nın MB-nın İdarə heyəti tərəfindən 28.09.2006. (85) - əsasən kredit verilən zaman bank onu kredit risqləri qrupundan birinə aid etməyə borcludur (bir sıra

göstəricilərindən asılı olaraq) və zərurət yarandığı halda mümkün itkilər üzrə ona ehtiyat formalaşdırılması zəruridir.

Konkret müştəriyə görə kredit risqinin qiymətləndirilməsinə xarici bank təcrübəsində daha çox rast gəlinir və ondan ibarətdir ki, mümkün olan itkilərin həcmi kredit alanın reputasiyasından (reytingindən) çıxış edərək hesablanır və müqavilənin şərtlərindən asılı deyildir. Misal üçün, eyni bir müştəriyə iki kredit verilibsə ki, bunlardan biri təmin edilib, digəri isə yox, onda hər iki kredit üçün risq səviyyəsi eyni olacaq, belə ki, kredit alan eyni şəxsdir.

Bütövlükdə kredit risqinin kredit portfelinə əsasən qiymətləndirilməsi məsələsi nə normativ hüquqi sənədlərdə, nə də ölkə iqtisadi ədəbiyyatında kifayət qədər araşdırılmayıb.

Kredit üzrə kredit risqinin qiymətləndirilməsi bank tərəfindən kredit aktivinin əldə edilməsi anında həyata keçirilir. Qeyd edilən mərhələdə bankın işi göstərilən krediti düzgün kvalifikasiya etməkdən və onun kredit risqinin səviyyəsinə görə fərqlənən beş aktiv qrupdan birinə aid edilməsindən ibarətdir. 1994-cü və 1996-cı illər arasında belə qrupların sayı beşə bərabər idi ki, onların hər birinə müvafiq olaraq kredit risqi səviyyəsi verilirdi: 0%, 5%, 30%, 75% və 100%. 1996-cı ilin avqustundan etibarən 2006-cı ilin sentyabrına kimi aktiv qruplarının sayı dördə düşdü və onların kredit risqi faizləri müvafiq olaraq dəyişdi: 0%, 30%, 50% və 100%. 2006-cı ilin sentyabrında aktivlər yenidən beş rupa bölündü və müvafiq kredit risqi faizi aldı: 0%, 10%, 30%, 50% və 100%. 2007-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Milli bankı bankların kredit risqlərinin adekvat dəyərləndirilməsi üçün imkanlarını müvafiq aktiv qruplarında ötrü kredit risqi dəyərinin tətbiq edilməsi hesabına genişləndirdi. Qrupların sayı dəyişməz qaldı, lakin risq səviyyələrinə müvafiq faiz dəyərləri verildi: 0%, 10-30%, 30-50%, 50-100% və 100% (Q qoşması)

Bu və ya digər krediti, kredit risqinə məruz qalan müəyyən aktiv qrupuna aid etmək üçün müvafiq klasifikasiya ölçülərinin olması zəruridir:

- nömrə sistemi;
- bal sistemi;
- dəyərinə görə risq qrupları üzrə göstəricilərin ölçülməsi metodu;
- skoring sistemi;
- yekcins kreditlər portfeli metodu;
- qarışıq formalar.

Keyfiyyət qruplarının müəyyən edilməsinin əsas formaları nömrə və bal sistemləridirlər. Nömrə sistemin ondan ibarətdir ki, hər bir risq qrupundan ötrü göstəricilərin məhdudlaşdırılması müəyyən edilir ki, bunun əsasında onun konkret kredit portfelinə aid edilməsi baş verir (E qoşması).

Nömrə sistemi ekspert rəyinə əsasən qurulur ki, bunu sayla ifadə etmək olduqca çətindir, bizim fikrimizə görə qeyd edilən sistemin ən böyük qüsuru bundan ibarətdir. Ekspert rəyinin genişliyi və mümkün ziddiyyətliliyi kredit portfelinin elementlərinin klasifikasiya edilməsinə imkan vermir (auditorlar və bank işçiləri portfelin kkalifikasiya edilən elementinə fərqli qiymət verə bilərlər). Keyfiyyət müəyyən edilməsinin sistemi hər nə qədər subyektiv olursa, o bir o qədər də etibarsız ola bilər.

Göstərilən çatışmamazlıqları kredit portfeli elementlərinin bal sistemi ilə klasifikasi edilməsi aradan qaldırmalıdır. O, hər şeyi anlayışı əvvəlcədən reqlamentləşdirilən bir rəqəmə gətirib çıxarır (J qoşması).

Bankın kredit portfelinə daxil olan hər bir kreditin keyfiyyəti əvvəlcə hər bir göstəricisinə görə qiymətləndirilir, sonra isə ballarla göstərilən ümumi qiymət müəyyənləşdirilir. Kreditin reytingi bal şkalası ilə müəyyənləşdirilir. Misal üçün:

- I - ən yaxşı olan (163-140)
- II – yüksək keyfiyyətli (139-118)
- III – kafi (117 - 85)
- IV – hədd (84- 65)
- V – həddən də pis olan (64 və daha aşağı).

Maksimal sayda balı, yəni ən yaxşı reytingi kredit o zaman alır ki, bütün göstəricilər üzrə ona maksimal sayda ballar verilmiş olsun (qeyd edilən halda 163).

Reytingin dəyəri çoxsaylı reqressiyalar metodu ilə təhiliinin məlumatlar amili əsasında müəyyən edilməlidir (riyazi statistikada çoxsaylı reqressiya metodları hazırlanıb, hansı ki, bir neçə dəyişənin axtarılan nəticəyə təsir etmək imkanı təhlil edilib. Çoxsaylı reqressiya metodu araşdırmaçıya imkan verir ki, “ən yaxşı olan nədir ...” sualına cavab alsın). Hazırlanmış hədd dəyərləri daima nəzərdən keçirilməlidir ki, istifadə edilən qiymətləndirmə sistemi öz səmərəliliyini itirməsin. Bal sisteminin təməl ideyası ondan ibarətdir ki, bank “yaxşı” kreditləri “pis” kreditlərdən keçmişdə kreditlər almış daha böyük müştəri qruplarının təhlil edilməsi yolu ilə maliyyə, iqtisadi və motivasiya amillərini bir-birindən ayıra bilsin. Lakin hazırlanmış sistem iqtisadi və digər amillərin dəyişməsi halında səhv də ola bilər ki, bu da bir daha onun mütəmadi olaraq nəzərdən keçirilməsinin vacibliyinə dəlalət edir.

Bal sistemindən başlıca olaraq fiziki şəxslərə verilmiş kredit borclarının kvalifikasiya edilməsi zamanı istifadə edilir. Onun mühüm xasiyyətlərindən biri avtomatik olaraq tətbiq edilməməsi, banka məxsus olan xüsusiyyətlərdən, onun müştərilərindən, qanunvericilik və ölkənin əməliyyatları nəzərə alınmaqla çıxış etməklə hazırlanmasıdır.

Bizim fikrimizcə bal sisteminin üstünlükləri bunlardır:

- İstifadənin sadəliyi;

- Sistemin cəldhərəkətli olması, qısa zaman ərzində böyük həcmdə informasiyanı həll edə bilməsi;
- Qiymətləndirməni həyata keçirən bank əməkdaşının təcrübəli olmasına tələbin olmaması;
- Qərar qəbul edilən zaman subyektivizmin payının az olması.

Kreditlərin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsinin bal sisteminin əsas çatışmamazlığı bizim qənaətimizə görə, onun ayrı-ayrı kreditlərə və kredit alanlara münasibətdə pis adaptasiya olmasıdır, eləcə də kritik, lakin sona qədər imkansız olmayan amilləri nəzərə alınmamasıdır – kredit aln tərəfindən verilən ilkin məlumatların səhihliyi, kredit alanın bocu qaytarmaq istəyi (maliyyə imkanı deyil).

Nömrə və bal sistemlərinin müsbət və mənfi cəhətlərini nəzərə almaqla kredit qoyuluşlarının keyfiyyətinin dəyərləndirilməsinin hansı sisteminin daha kamil və dəqiq olmasının məqsədə uyğun olmasıdır.

Rusiya təcrübəsində nömrə sistemi qiymətləndirmədə tətbiq edilir:

- Kredit alanın maliyyə vəziyyəti;
- Borcun xidmət edilməsi.

Kredit alanın maliyyə vəziyyətinin və borcun xidmət edilməsinin keyfiyyətindən asılı olaraq, girov nəzərə alınmaqla kreditin keyfiyyəti və ona bərabər tutulan tələblər müəyyən edilir. Bu zaman kredit alanın mümkün olan fəaliyyət imkanları da nəzərə alınır. Məsəl üçün, kredit alanın maliyyə vəziyyəti yaxşı kimi qiymətləndirilə bilməz, əgər onun bank hesabları üzrə sənədlər əsasında cari ödənilməmiş borcları, büdcə qarşısında bağlanmamış borcları, büdcədən kənar fondlara borcları, işçiləri qarşısında əmək haqqına görə və ya gizli itkilərə görə (məsəl üçün, hazır məhsulun qeyri-likvid ehtiyatları və ya tutulmalı olan ümitsiz tələblər) mövcuddursa və s. Vaxtı keçmiş borcun olması və ya gizlədilmiş itkilərin mövcudluğu kredit alanın maddi vəziyyətinin pisləşməsinə sübut edir və təqdim ediləcək kredit üzrə kredit riskinin yüksək olmasına dəlalət edir.

III dərəcə keyfiyyətdən artıq olmayan kreditləri, borc xidməti üzrə müəyyən öhdəliklər üzrə imkanların nəzərə alınması ilə təqdim etmə haqqında müqavilələri (misal üçün, kreditin vaxtında əvvəl bağlanması) faiz ödənilməsindən azad və ya Azərbaycan Respublikası Milli Bankı tərəfindən müəyyən edilmiş səviyyədən də az səviyyədə faizlərin azaldılması kreditlərinə aid etmək vacibdir. Kredit alanın göstərilən haldakı fəaliyyəti kredit portfelinin gəlirliyinin azalmasına bilavasitə təsir edir.

Kredit keyfiyyətinin qiymətləndirilməsinin sadələşdirilməsi üçün eyni xüsusiyyətlilərə, misal üçün Rusiya Mərkəzi bankı yekcins ssudalar anlayışını tətbiq edir. Yekcins portfəldə qruplaşdırılan ssudalara aid edilənlər bütün borc alanlara, kredit təşkilatının daxili qaydaları ilə müəyyən edilən standart şərtlərlə təqdim edilənlər aiddir, həm də ki, hər bir ssudanın həcmi müəyyən edilmiş parametrlərə müvafiqdir (173). Kreditlərin yekcins olmasının əlamətləri (misal üçün, fiziki şəxslərə, kiçik biznes müəssisələrinə verilən kreditlər), eləcə də onların kredit müəssisəsinin öz vəsaitlərinin 0,1% həddində nəzərə çarpmayan həcmdə olması kredit təşkilatı tərəfindən müstəqil şəkildə müəyyən edilir.

Azərbaycan bank təcrübəsində konkret kredit üzrə kredit risqinin qiymətləndirilməsi zamanı hazırda tətbiq edilən ölçülər aşağıdakılardır:

- Borclunun öz öhdəliklərini icra edə bilməsi qabiliyyəti;
- Təminatın keyfiyyəti və kifayətliliyi;
- Prolonqasiya sayı;
- Vaxtı keçmiş borcun müddət uzunluğu.

Borclunun, qiymətli kağızlar üzrə emitentin, şərti öhdəliklər üzrə kontragentin öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilmək qabiliyyəti, onların maliyyə vəziyyətinin kompleks şəkildə və obyektiv olaraq dəyərləndirilməsi yolu qiymətləndirilir (təmiz aktivlərin həcmi, maliyyə göstəricilərinin nəticələri, likvidlik əmsalları, ödəniş qabiliyyətliliyi, işgüzar fəallığın (çvıkliliyin.

rentabelliliyin) göstəriciləri və s.), eləcə də borclunun, qiymətli kağızlar üzrə emitentin, şərti öhdliklər üzrə kontragentin bank qarşısında öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilmək imkanlarına təsir edə biləcək xarici amillər (stran risk haqqında məlumat, başqa şəxslər qarşısında götürülmüş öhdəliklər, borclunun, qiymətli kağızlar üzrə emitentin, şərti öhdliklər üzrə kontragentin çalışdığı bazarın konyukturu, öz sahəsi üzrə rəqabətlik vəziyyəti və işgüzar reputasiya, istifadə edilən texnologiyalar, təchizatçı, alıcı və digər dövlət subsidiyalı kontragentlərdən asılılığı, borclunun, qiymətli kağızlar üzrə emitentin, şərti öhdliklər üzrə kontragentin məhkəmə araşdırmalarına cəlb edilməsi və bankın əlində olan, borclunun, qiymətli kağızlar üzrə emitentin, şərti öhdliklər üzrə kontragentin maliyyə çətinliklərinə gətirib çıxara biləcək digər neqativ məlumatlar) əsasında qiymətləndirilir.

Borclunun, qiymətli kağızlar üzrə emitentin, şərti öhdliklər üzrə kontragentin – Azərbaycan Respublikasının qeyri-rezidentinin borcunu qaytara bilməsi qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı beynəlxalq reyting agentlikləri tərəfindən müəyyən edilmiş və onların nəşrlərində çap edilən reytinglər, eləcə də onların internet şəbəkələrində yerləşdirilən reytinglər nəzərə alınmalıdır.

Borclunun, zaminin (zamin duranın) qiymətli kağızlar üzrə emitentin, şərti öhdliklər üzrə kontragentin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı bank ölkə və beynəlxalq təcrübədəki yanaşmaların tətbiq edilməsi ilə yanaşı öz sistemini də formalaşdırır.

Kontragent bankın maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı bankın gəlirlilik göstəriciləri və fəaliyyətinin rentabelliliyi, qeydiyyatdan keçərək yerləşdiyi ölkənin ərazisindəki nəzarət orqanları tərəfindən müəyyən edilən iqtisadi normativlər və digər tələblərə cavab verməsi, beynəlxalq reyting agentlikləri

tərəfindən verilmiş olan, kontragent bankı xarakterizə edən reytinglər və digər göstəricilərdən istifadə edilə bilər.

Kreditlər üzrə borcların vaxtında qarşılanmasının təmin edilməsinin keyfiyyət və kifayətliliyi, fiziki şəxslərin kreditləri üzrə borclar istisna olmaqla, girovun və (və ya) mülkiyyətin qiyməti və likvidliyi ilə, , o cümlədən mülkiyyət hüququ, bankın adına keçiriləntitul hüququ, pul depoziti zəmanətinin ölçüsü, sığorta geri qaytarılması, zəmanət (qarantiya), zaminin (qarantın) ödəniş qabiliyyətli olması, geri qaytarılmama (ödənilməmə) riski halında və (və ya) kreditin geri qaytarılmasının (ödənişin) yubadılması halında sığorta təşkilatının ödəniş qabiliyyətli olması ilə müəyyən edilir.

Kreditlər üzrə borcların təminliliyinin keyfiyyəti və kifayətliliyindən asılı olaraq, fiziki şəxslərə verilən kreditlər, mikrokreditlər üzrə borclar istisna edilməklə, təmin edilmiş, kifayət qədər təmin edilməyən və təmin edilməyəne bölünürlər.

Təmin edilmişlərə həyata keçirilməsi şübhə doğurmayan girov, qarant (zəmanət), bankın adına tutul hüququnun keçirilməsi (mülkiyyət hüququ) aid edilir.

Həmçinin təmin edilmişlərə pul vəsaitlərinin sərbəst mübadilə edilən bilən valyutada (valyuta aktivindən asılı olmayaraq) yaxud Azərbaycan rublunda olan zəmanətli pul depozitləri, məhdud mübadilə edilən valyutada olan (əgər zəmanət depoziti valyutası aktiv valyutası ilə üst-üstə düşürsə) və kreditlər üzrə konkret borcun riskin qiyməndirilməsi anında müəyyən edilən, borcun əsas məbləğinin qarşılanması üçün kifayət edən məbləğ həcmində alınmış zəmanət depozitinin məbləği, faizlərin ödənməsi (ilkin müqavilə üzrə 12 aydan çox olan müddətə verilmiş kreditlər üzrə - müqaviləyə əsasən yaxın 12 ay ərzində ödənilməli olan faizlər) də aid edilir.

Kreditlər üzrə kifayət qədər təmin edilməyən borclar qismən təminata malik olan, real (bazar dəyəri) faizlər də nəzərə alınmaqla borcun 70%-dən çox olanlardan (ilkin müqavilə üzrə 12 aydan çox olan müddətə verilmiş kreditlər üzrə - müqaviləyə əsasən yaxın 12 ay ərzində ödənilməli olan faizlər))ibarətdir. Həmçinin kifayət qədər təmin edilməyən borclara geri qaytarılmama (ödənilməmə) və (və ya) geri qaytarmanın (ödənişin) yubadılması bank tərəfindən sığortalanan borclar aid edilir.

Kreditlər üzrə təmin edilməyən borclara təminatı və ya real (bazar) qiyməti olmayan, təminatı faizlərdə də nəzərə alınmaqla borcun 70% və daha aşağı hissəsini qarşılayan (ilkin müqavilə üzrə 12 aydan çox olan müddətə verilmiş kreditlər üzrə - müqaviləyə əsasən yaxın 12 ay ərzində ödənilməli olan faizlər) və (və ya) realizə edilməsi imkanları şübhəli olanlar aid edilir.

Kreditlər üzrə borcların təmin edilən. kifayət qədər təmin edilməyən və ya təmin edilməyənlərə aid edilməsi, bir neçə növün əlamətlərinin mövcud olması halında onların ümumi dəyərinin qiymətləndirilməsini nəzərə almaqla həyata keçirilir.

Ayrı-ayrılıqda hər bir kredit üçün hesablanmış olan kredit risklərinin həcmələrini cəmləməklə bütövlükdə kredit portfeli üçün kredit riskinin səviyyəsini müəyyən etmək olar. Bizim tərəfimizdən belə bir riskin hesablanması düsturu hazırlanmışdır:

$$KP_{k\pi} = E^n K\Pi_i - KP_i - 100, \quad (1.1)$$

KP

burada, KP_{kp} - bütün kredit portfeli üçün kredit riski, %-lə;

KP – bütün kredit portfelinin həcmi;

$K\Pi_i$ - i qrupu aktivlərinə kvalifikasiya edilmiş , kredit riskinə məruz qalan kredit portfeli böyüklüyü;

KP_i – kredit risqinə məruz qalan i qrupu aktivləri üçün kredit risqinin səviyyəsidir;

N – kredit risqinə məruz qalan aktivlər qrupunun sayıdır.

Qeyd etmək vacibdir ki, yuxarıda göstərilən dəyərlərlə (borclunun borcu qaytara bilmək qabiliyyəti, təminatın keyfiyyəti və kifayətliliyi, prolonqasiyaların sayı və vaxtı ötmüş borcluluq müddətinin uzunluğu) və (1.1.) düsturu ilə hesablanmış olan kredit risqinin səviyyəsi iki kredit portfelindən hansının daha keyfiyyətli olmasının müəyyən edilməsi üçün istifadə edilə bilməz. Bu onunla əlaqədardır ki, kredit risqinin göstərilən səviyyəsi bankın mümkün olan itkilərinin səviyyəsini tam olaraq əhatə etmir, ona görə ki, əsən kredit portfelinə daxil olan elementlərin keyfiyyəti ilə şərtləndirilib. O, bankın bütövlükdə kredit portfeli üzrə formalaşdırılan kredit siyasətinin keyfiyyətini nəzərə almır.

Bütövlükdə kredit portfeli üzrə kredit risqinin səviyyəsinin qiymətləndirilməsi bankın kredit siyasətində zəif yerlərin aşkarlanmasına xidmət etməlidir. Bu və ya digər strukturla kredit portfelinin formalaşdırılması tam praktiki olaraq bankın kredit siyasəti ilə şərtləndirilir. Baxmayaraq ki, bankın bu məsələnin həllində azadlığı Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı tərəfindən məhdudlaşdırılıb. Bu özünü kredit risqlərinin məhdudlaşdırılmasının normativlərində göstərir. Onları nəzərdən keçirək.

1. Bir borclu üçün kredit risqinin maksimal ölçüsünün normativi (qarşılıqlı əlaqəli borclular qrupu). Bankın borcluya olan tələblərinin cəmi məbləğinin faizlə mütənasibliyini və bankın normativ sərmayəsini göstərir. Bankın dövlət qeydiyyatından keçməsindən sonrakı iki il ərzində bir borclu üzrə kredit risqinin maksimal həcmi normativ sərmayənin 20%-dən çox ola bilməz, sonrakı fəaliyyət illərində isə - 25%. Əgər bir borcluya görə kredit risqinin ölçüsü bankın

kapital normativinin 10%-dən çoxdursa bu risk böyük kimi nəzərdən keçirilir. Böyük kredit risklərinin cəmi böyüklüyü bankın normativ sərmayəsinin ölçüsündən altı dəfədən artıq olmamalıdır.

2. Bir insayderə görə kredit riskinin maksimal ölçüsünün normativləri. İnsayderin dərəcəsi asılı olaraq (fiziki şəxs, fərdi sahibkar, hüquqi şəxs), hüquqi şəxsin qeydiyyatı alınmasından keçən illərin sayından asılı olaraq qeyd edilən norqativ bankın normativ sərmayəsinin 2 və 15% arasında dəyişə bilər. İnsayderlər üçün kredit risklərinin cəmi həcmi isə müvafiq olaraq bankın normativ sərmayəsindən 5 və 50%-dən artıq olmamalıdır.

3. “A” qrupuna daxil olmayan ölkələrdə yerləşdirilən vəsaitlər üzrə kredit riskinin maksimal normativi. Bankın normativ sərmayəsinin 100%-i həcmində müəyyən edilir.

Qeyd etmək vacibdir ki, bizim qənaətimizə görə, bankın kredit portfelinin cəmi böyüklüyünü məhdudlaşdırmağa xidmət etməli olan daha bir göstərici – bankın normativ sərmayəsinin kifayətlilik normatividir. O bankın normativ sərmayəsinin müəyyən edilmiş faiz dərəcəsi və bankın öz üzərinə götürdüyü risklərdən ibarətdir. Sərmayənin kifayətlilik normativi aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$DK = \frac{HK}{KP+A} - 100,$$

$$KP+A (OP+ PP)$$

burada, DK – normativ sərmayənin kifayətliliyi;

HK – normativ sərmayənin ölçüsü;

KP – aktivlərin cəmi məbləği və kredit riskinin səviyyəsinə əsasən qiymətləndirilən yaradılmış ehtiyatların məbləğinin çıxılması nəzərə alınmaqla balansdankənar öhdəliklərdir (kredit riskinin böyüklüyü);

PP – aktivlərin ümumi məbləği və bazar rusqinin səviyyəsinə görə qiymətləndirilən yaradılmış ehtiyatların çıxılmasını nəzərə almaqla balansdankənar öhdəliklərdir (bazar rusqinin böyüklüyü);

OP - əməliyyat risqinin böyüklüyü;

A – dövlət qeydiyyatına alınmasından sonrakı iki il ərzində fəaliyyət göstərən banklar üçün 8,3-ə bərabər olan rəqəm və 12,5 – fəaliyyətin sonrakı illəri üçün.

KP böyüklüyünü hesablamaq üçün bankın bütün aktivləri yeddi qrupa bölünür. Birinci qrupa risqsiz aktivlər daxildir, sonuncuya isə həddən artıq çox risqli olanlar. Hər bir qrupa kredit risqinin müvafiq dəyəri verilib: 0%-dən 150%-ə kimi. Nəzərə alaraq ki, 150%-ə bərabər olan kredit risqi səviyyəsi daha çox şərti böyüklüyü nəzərdə tutur, belə bir nəticəyə gələk olar ki, bankların daha çox etibarlı olan aktivlərə qoyuluşlar edilməsinin stimullaşdırılması nəzərdən keçirilən normativin təyinatındadır. Kredit portfelinin nə qədər böyük həcmi yeddinci qrupda təmsil olunacaqsə bank bir o qədər kiçik ölçüdə kredit portfeli formalaşdırı biləcək.

Beləliklə, yuxarıda nəzərdən keçirilən normativlər kredit portfeli strukturunun formalaşdırılması üçün banklara müəyyən çərçivələr çəkirlər. Göstərilən çərçivələrin daxilində banklar müstəqil kredit siyasəti yeridə bilərlər. Aşkardır ki, onun keyfiyyətinin dəyərləndirilməsi üçün müvafiq göstəricilər sisteminə gərəklidir.

Bizim fikrimizcə, belə göstəricilərin sırasında mütləq şəkildə kredit portfelinin səviyyəsini xarakterizə edənləri də olmalıdır. Belə bir halı təsəvvür edk ki, (1.1) düsturu ilə hesablanmış olan kredit risqinin səviyyəsi “A” və “B” kredit portfellerinin böyüklük bərabərlikləri ilə üst-üstə düşür. Bu zaman “A” kredit portfelinə kredit alanlar, eləcə də sahələr üzrə yaxşı diversifikasiya edilmiş olan çoxlu sayda xırda kreditlər daxildir, “B” kredit portfeli isə bir sahənin müştərilərinə verilmiş olan iri kreditlərlə təmsil olunur (misal üçün, kənd təsərrüfatına). Aydındır ki, fəvqəladə halların yaranması halında (misal üçün, qeyri-qənaətbəxş hava şəraiti

səbəbindən məhsuldarlığın olmaması) “B” kredit portfeli üçün itkilərin böyüklüyü “A” portfelində olanlardan daha çox olacaq, çünki sonuncu daha yaxşı diversifikasiya edilib və kənd təsərrüfatı üzrə kreditlər burada çoxluq təşkil etmir.

Bankın kredit siyasətinin keyfiyyətini qiymətləndirmək üçün istifadə edilməsi gərəkən göstəricilərin tam siyahısı təqdim edilən işin üçüncü fəslində nəzərdən keçirilir.

Kredit portfelinin gəlirlilik səviyyəsi kredit portfelinin keyfiyyətinin qiymətinin ölçülməsi üçün ikinci ölçü vahididir (kredit risqinin səviyyəsindən sonra). Belə ki, bankın fəaliyyət göstərməsinin əsas məqsədi imkan verilən səviyyədə risklərlə gəlir əldə etmək olduğundan kredit portfelinin gəlirliliyi onun keyfiyyətinin ölçülməsinin əsas ölçü vahidlərindən biridir. Kredit portfelinin elementlərini iki qrupa bölmək olar: gəlir gətirən və gəlir gətirməyən aktivlər. Axıncı qeyd edilən qrupa faizsiz kreditlər, dondurulmuş faizlərlə olan kreditlər və faiz ödənişlərinə görə uzunmüddətli təxirə salınmış olan kreditlər. Xarici ölkələrin təcrübəsində faizlər üzrə borcun uzun müddətli təxirə salınması onların hesablanmasından imtina ilə tətbiq edilir, belə ki, burada vacib olan götürürlən əsas məbləğin geri qaytarılmasıdır. Kredit portfelinin gəlirlilik səviyyəsi təkcə təqdim edilmiş kreditlər üzrə fəzi dərəcələri ilə deyil, həm də faizlərin və əsas borc məbləğinin vaxtında ödənilməsi ilə müəyyən edilir.

Kredit portfelinin gəlirliliyinin aşağı və yuxarı sərhəddi vardır. Aşağı sərhəd bankın həyata keçirdiyi əməliyyatın maya dəyərinin və kredit portfelinə qoyulmuş ehtiytlara görə ödənilməli olan faizin məbləği ilə müəyyən edilir. Yuxarı sərhəd kifayətlilik marjının səviyyəsidir. Marja kifayətlilik səviyyəsinə görə hər bir bank üçün fərdir və hər bir çalışan aktivin, o cümlədən kredit portfelini formalaşdıran orta səmərəliliyi göstərir (təmiz gəlir faizi). Faiz marjası xərclərin qarşılınması, risklər və gəlirlərin əldə edilməsi üçün təyin edilib.

Kredit portfelinin likvidlik səviyyəsi. Belə ki, bankın likvidlik səviyyəsi onun aktivlərinin keyfiyyəti ilə müəyyən edildiyindən və ilk növbədə kredit portfelinin, onda çox mühümdür ki, bank tərəfindən təqdim edilən kreditlər müqavilə ilə nəzərdə tutulan müddətdə geri qaytarılsın və ya bankın həmin kreditləri və ya onların bir hissəsini, onların keyfiyyət və gəlirlərinə satmaq imkanı olmuş olsun. Yaxşı qruplara klassifikasiya edilmiş kreditlərin payı nə qədər çox olarsa, bankın likvidliyi də bir o qədər yüksək olar.

Kredit portfelinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsinin ölçülərinə nəzər yetirdikdən sonra kredit portfelini keyfiyyətinin tərifini verək .

Keyfiyyətli kredit portfelini – bu kredit portfelini tərkib və strukturuna görə minimal kredit riskini əks etdirməklə kifayət qədər gəlirlilik səviyyəsinə və bank likvidliliyinə malikdir. Göstərilən terminin belə başa düşülməsi bankların kredit portfelinin keyfiyyətini hərtərəfli qiymətləndirməyə və onların kredit siyasətini proqnozlaşdırmağa imkan verəcək.

İki kredit portfelinin müqayisə edilməsi üçün kompleks göstəricilər gərəklidir, hansılar ki, göstərməlidirlər:

- Ayrı-ayrı kredit portfelini elementləri üzrə kredit riskinin səviyyəsi;
- Bütövlükdə kredit portfelinə görə kredit riskinin səviyyəsi;
- Kredit portfelinin gəlirlilik səviyyəsi;
- Kredit portfelinin likvidlik səviyyəsi.

Bizim tərəfimizdən belə bir göstərici hazırlanmışdır. O, göstərilən işin üçüncü fəslində təsvir edilib.

3.2. Bankların kredit portfelinin monitoringivə onun keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi

Mərkəzi bank Təlimatına əsasən kredit portfelinin elementlərinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi banklar tərəfindən onların Milli bankla razılaşdırılmış yerli normativ-hüquqi aktlarında təsbit edilmiş metodikaları əsasında müstəqil surətdə yerinə yetirilir.

ümumilikdə kredit portfelinin keyfiyyəti:

- kredit riskinin səviyyəsi;
- gəlirlilik;
- satıla bilməkimi mühüm meyarlara əsasən qiymətləndirilir.

Kredit portfelinin keyfiyyətinin toplu şəkildə qiymətləndirilməsi üçün bu meyarlara müvafiq olaraq tərəfimizdən kredit portfelinin yaradılması zamanı bankın əsas risk zonaları nəzərdən keçirildi, kredit riskinin, problemlə borcun faktiki həcmi, kredit riskinə məruz qalmış aktivlər üzrə yaradılmış ehtiyatın kafiliyi təhlil edildi.

Kredit portfelinin gəlirliliyini, rentabelliyni səciyyələndirən göstəricilər qrupu.

Gəlirlilik göstəriciləri.

Kredit portfelinin rentabelliyni aşağıdakı əmsallarla təyin edilir:

$$R_{kp} = \frac{G_{faiz} - X_{faiz}}{KP} \cdot 100, \quad (3.10)$$

burada R_{KP} – kredit portfelinin rentabelliyni, %;

G_{faiz} – faiz gəlirləri;

X_{faiz} – faiz xərcləridir.

Bu göstərici idarə edənlər tərəfindən qəbul olunmuş qərarların effektivliyini səciyyələndirir. Faiz gəlirləri dedikdə kredit portfelinə daxil olan aktivlər üzrə alınmış faizlər, faiz xərcləri dedikdə isə kreditlərə yönəlmiş resurslara görə xərclənmiş faizlər başa düşülür. Faiz marjasının kredit borcunun qalıqlarına nisbəti kredit yerləşdirmələrinin bir manatunun gəlirliliyi haqqında məlumat verir. Dünya standartlarına əsasən bu nisbət 0,6 – 1,4 % həddində şəklini dəyişir [198, s. 138]. Əgər rentabelliyyənin ədədi artırsa, deməli qəbul edilmiş qərarların effektivliyinin yüksək olduğunu ehtimal etmək üçün əsas var. Lakin, bu göstəricinin təhlili xüsusi diqqət tələb edir. Belə ki, məsələn, onun müsbət dinamikası ya məxrəcin ədədinin azalması, ya da sürətin ədədinin artması ilə əlaqədar ola bilər (3.10 düsturu). Sürət iki tərkib hissəsi: faiz gəlirləri və faiz xərcləri ilə göstərilir. Bu o deməkdir ki, hansı amilin təyinedici olduğunu müəyyən etmək lazımdır. Əgər göstərici artımı sürətdəki ədədlər hesabına əmələ gəlibsə, o zaman faiz gəlirlərinin hansı təsiri göstərdiyini və riskin nə dərəcədə bəraətli olduğunu aşkarlamaq lazımdır.

Azərbaycan banklarının rentabelliyyənin təhlil edilməsi onun tədricən aşağı düşməsindən danışmağa imkan verir: 2003-cü ildən 2012-ci ilə kimi bank sistemi üzrə bu göstəricinin ədədi ortalama 7,5%-dən 4%-ə düşmüşdür. Həmçinin, qeyd etmək lazımdır ki, iri banklarda bu göstəricinin ədədi digər banklarda bir qayda olaraq sonuncudan hətta bir neçə dəfə üstün olduğu halda, sistem üzrə orta səviyyədə yerləşir. Bu, kiçik bankların üzərinə götürdüyü kredit riskinin yüksək səviyyəsinə dəlalət edir.

Bankların rentabelliyyətini səciyyələndirən növbəti göstərici faiz gəlirinin bankların kapitalına olan nisbəti kimi hesablanan bank kapitallarının rentabelliyyəsidir:

$$R_K = \frac{G_{faiz} - X_{faiz}}{K} \cdot 100, \quad (3.11)$$

burada R_K – bank kapitalının rentabelliği, %;

K – bank kapitalıdır.

Bu göstərici bankın ümumi kapitalında kreditlər üzrə alınmış marjanın payını əks etdirir və beynəlxalq standartlara əsasən 10 – 20 % təşkil etməlidir [198, s. 138]. O, bankın kredit əməliyyatlarını genişləndirmək imkanlarını açır.

Azərbaycan Respublikasında 2012-ci ildə R_K göstəricisinin ədədi bütün banklar üzrə orta hesabla 20,3 % təşkil etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, iri banklar altılığında bu göstəricinin ədədi digər banklarda bir qayda olaraq ordadan aşağı olduğu halda sistem üzrə orta həddən yuxarıdır.

Fikrimizcə, R_{KP} və R_K hər zaman bankların kredit portfelinin keyfiyyəti kimi səciyyələnir, belə ki, onların ədədi bankların passivlərinin strukturundan asılıdır. Belə ki, passivi əsasən şəxsi vəsaitləri ilə təqdim olunan bank az faiz xərcləri daşıyacaq. Digər bərabər şərtlərdə cəlb olunmuş vəsaitlərinin böyük xüsusi çəkisi olan banklarda faiz xərci yüksək olacaq. Beləliklə, tamamilə eyni kredit portfellerində iki bankın R_{KP} və R_K göstəricilərin ədədləri fərqli olacaq.

Kredit portfelinin gəlirlilik göstəricisində belə çatışmazlıq yoxdur, çünki, bankın faiz xərclərinin səviyyəsini nəzərə almır:

$$G_{KP} = \frac{G_{faiz}}{KP} \cdot 100, \quad (3.12)$$

burada G_{KP} – kredit portfelinin gəlirliliyidir.

Bu göstəricinin norması ümumilikdə bütün kredit təşkilatları üzrə onun orta ölçüsüdür. Bu göstəricinin ortadan daha yüksək ədədi kredit portfelinin

yüksək riskini, daha aşağı ədədi problemlı kreditlərin payının çox olmasını və portfelin aşağı keyfiyyətini göstərir.

Azərbaycan Respublikası bankları üzrə bu göstəricinin orta ədədi 2007-ci ildə 10,3 % təşkil etmiş və təqribən iri bank altılığı üzrə onun ədədinə müvafıqdır.

Lakin, hətta kredit portfelinin gəlirlilik göstəricisi bankın eyniadlı meyarı üzrə kredit portfelinin keyfiyyətini tam həcmdə səciyyələndirə bilmir. Bu, bankların verilmiş kreditlər üzrə gəlirlərin müəyyən bir hissəsini komissyon ödənişlər (hesabın açılmasına, nağd pulun götürülməsinə, kredit xidmətinə və s. görə) şəklində alması ilə əlaqədardır.

Belə ki, istehlak üçün verilən kredit şərtlərinin təhlili göstərdi ki, banklar tərəfindən istehlak kreditləri üzrə elan olunan faiz tarifləri heç də hər zaman kredit götürənin sonda ödədiyi real (effektiv) tarifə müvafiq olmur .

İstehlak kreditlərinin əlverişliliyi üzrə Azərbaycan banklarının reytingi aşağıdakı şərtlərdən asılı olaraq tərtib olunurdu:

- kreditin məbləği – 500 ABŞ dolları;
- müddət – 1 il.

Reytingdə yer elan olunmuş faiz dərəcəsindən deyil, kredit üzrə ümumi artıq ödəmədən asılı olaraq verilirdi (kredit üzrə artıq ödəmə - kredit üzrə faiz və bütün komissiyaların məbləği, yəni kredit götürənin kreditin özündən başqa ödədiyi məbləğ).

Nəticədə 1 il müddətinə verilən 500 ABŞ dollarına kimi olan məbləğdə istehlak kreditləri üzrə liderlər üçlüyü bunlardır: krediti nağdsız köçürmə variantını nəzərdə tutur (bu zaman müvafiq olaraq nağd pulun çıxarılması üçün komissiya haqqı olmur). Lakin,. Bu halda kredit üzrə tarif faktiki olaraq effektiv olur və müştəri heç bir əlavə komissiya ödəmir.

Kredit portfelinin gəlirliliyini təhlil edərkən bankın kredit əməliyyatı üzrə aldığı bütün gəlirləri nəzərə almaq məqsədə uyğundur. Bankın faiz gəlirləri ilə

yanaşı komisyon gəlirlərini də nəzərə alan bankın kredit portfelinin tam gəlirlilik göstəricisi bu məqsədə cavab verir:

$$TG_{KP} = \frac{G_{faiz} + G_{kom}}{KP} \cdot 100, \quad (3.13)$$

burada TG_{KP} – bankın kredit portfelinin tam gəlirliliyi;

G_{kom} – bankın komisyon gəlirləridir.

Azərbaycan Respublikası bankları üzrə TG_{KP} göstəricinin təhlili və onun G_{KP} ilə müqayisəsi aşağıdakı faktı aşkarlamağa imkan verir: kiçik bankların G_{KP} göstəricisinin ədədi bir qayda olaraq belə bankların TG_{KP} göstəricisinin ədədi sistem üzrə ortadan yuxarı olduğu halda sistem üzrə ortadan aşağıdır (cədvəl 3.8.). Bu, kiçik bankların krediti üzrə real tarifi (yəni, komisyon gəlirlərin nəzərə alınması ilə tarif) verilən kreditlər üzrə elan olunmuş faiz dərəcəsiindən yüksək olduğunu göstərir.

Bütün göstəricilər qrupu ümumilikdə kredit portfelinin gəlirliliyi, eləcə də gəlir gətirməyən kreditlərin payı haqqında məlumat verir. Sonuncunu artırıqda və kredit təşkilatının kredit portfelinin gəlirliliyini azaltdıqda onun keyfiyyəti də aşağı düşür. Hesab edirik ki, nəzərdən keçirilmiş göstəricilər sistemi kredit portfelinin gəlirliliyinin təhlili üçün kifayətdir.

Likvidlik göstəricisi. Bankın likvidlik səviyyəsi onun aktivlərinin keyfiyyəti və hər şeydən öncə kredit portfelinin keyfiyyəti ilə təyin olunur. Buna görə də bank tərəfindən təqdim edilən kreditlərin təkcə müqavilədə müəyyən edilmiş müddətdə

geri qaytarılması deyil, həm də onların bank tərəfindən cəlb edilmiş vəsaitlərin qaytarılma müddəti ilə də uyğunlaşması vacibdir. Yaxşı qruplara aid edilmiş kreditlərin payı nə qədər yüksək olarsa, bankın likvidliyi də bir o qədər yüksək olar. Likvidliyin qiymətləndirilməsi kredit vermə zamanı daha tez-tez müəyyən edilən müddətlərin qiymətləndirilməsi əsasında həyata keçirilir. Nəzərə almaq lazımdır ki, verilən kreditlərin müddətləri bankın likvidliyinə təsir edir və bununla bağlı risk nəticə etibarilə kredit portfelinin keyfiyyətinə təsir edir. Kredit müddəti nə qədər qısadırsa, o, bir o qədər likviddir. Müddət uzandıqca likvidlik azalır və kredit riski artır. Buna görə də kredit portfelinin kreditlərin müddəti üzrə formalaşma strukturu ən sıx şəkildə müddətlər üzrə yaranan depozitlərin strukturu ilə əlaqədar olmalıdır. Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı banklar üçün aşağıdakı yerinə yetirilməsi mütləq olan likvidlik normativləri müəyyən edir.

☒ Likvid və yekun aktivlərin nisbəti	☒ Ani likvidlik
☐ Cari likvidlik	☐ Qısamüddətli likvidlik *100

Ani likvidlik normativinin minimal yol verilən ədədi 20 % ölçüsündə müəyyən edilir.

Ani likvidlik göstəricisinin ədədi (tələb olunana kimi aktivlərin və tələb olunana kimi passivlərin məbləğlərinin vaxtı ötürülmüş müddətlərə nisbəti) 2007-ci ildə ayrıca bank üçün təyin olunmuş normativdən olduqca yüksək səviyyədə qalmış və 1 yanvar 2008-ci ildə 104 % təşkil etmişdir

2. Aşağıdakı düstur üzrə hesablanan cari likvidlik normativi:

$$L_{cari} = \frac{A_{30\text{ g.k.}}}{P_{30\text{ g.k.}}} \cdot 100, \quad (3.15)$$

burada L_{cari} – cari likvidlik normativi;

$A_{30\text{ g.k.}}$ – bağlanılmasına, o cümlədən tələb olunmasına kimi 30 gündən az müddət qalmış aktivlər;

$P_{30\text{ g.k.}}$ – bağlanılmasına, o cümlədən tələb olunmasına kimi 30 gündən az müddət qalmış passivlərdir.

Cari likvidlik normativinin minimal yol verilən ədədi 70 % ölçüsündə müəyyən edilir.

2006-cı il ərzində cari likvidlik 85,5 – 108,7 % həddində dəyişmiş və 01.01.2007-ci ildə 96,7 % (01.01.2006-cı il üçün 95,9 %) təşkil etmişdir ki, bu da 70 % ölçüsündə təyin edilmiş minimal yol verilən səviyyədən yüksəkdir. 01.01.2007-ci il üçün Azərbaycan manatı və xarici valyuta ilə cari likvidlik göstəricilərinin ədədi müvafiq olaraq 78,9 və 125,4 % təşkil etmişdir.

3. Aşağıdakı düstur üzrə hesablanan qısamüddətli likvidlik normativi:

$$L_{qm} = \frac{A_{1il.k.}}{P_{1il.k.}} \cdot 100, \quad (3.16)$$

burada L_{qm} – qısamüddətli likvidlik normativi;

$A_{1il.k.}$ – bağlanılmasına, o cümlədən tələb olunmasına kimi 1 ildən az müddət qalmış aktivlər;

$P_{1il.k.}$ – bağlanılmasına, o cümlədən tələb olunmasına kimi 1 ildən az müddət qalmış passivlərdir.

Qısamüddətli likvidlik normativinin minimal yol verilən ədədi 1 vahid ölçüsündə müəyyən edilir.

Ayrıca bank üçün ən azı bir vahid normativin təyin olunduğu zaman qısamüddətli likvidlik göstəricisi (12 aya kimi bağlanmaq müddəti olan aktivlərlə 12 aya kimi icra olunmaq müddəti olan öhdəliklərin nisbəti) 01.01.2008-ci il üçün 1,97 %-ə çatmışdır (şəkil 3.11).

4. Aşağıdakı düstur üzrə hesablanan likvid və yekun aktivlərin minimal nisbət normativi:

$$DA_{likv} = \frac{A_{likv}}{A} \cdot 100, \quad (3.17)$$

burada DA_{likv} – likvid və yekun aktivlərin minimal nisbət normativi, %;

A_{likv} – likvid aktivlər;

A – yekun aktivlərdir.

Bankın likvid və yekun aktivlərin minimal nisbət normativinin minimal yol verilən ədədi 20 % ölçüsündə müəyyən edilir.

2007-ci il ərzində likvid və yekun aktivlərin nisbəti əvvəllər olduğu kimi ayrıca bank üçün təyin edilmiş minimal yol verilən normativ ədədindən (20 %) yüksək idi, bununla belə bu göstəricinin ortaillik ədədi 2006-cı illə müqayisədə daha aşağı olmuşdur. 01.01.2007-ci il üçün bu göstəricinin ədədi 22,6 % təşkil etmişdir ki, bu da bir il əvvəlki göstəricidən 1,5 % az idi (bax şəkil 3.11).

İqtisadi ədəbiyyatda kommersiya bankının kredit portfelini və onun keyfiyyətini səciyyələndirən kifayət qədər çox maliyyə əmsalları var. Bu məsələnin araşdırılma məqsədi kredit portfelinin keyfiyyətinin hərtərəfli və lazımi səviyyədə

qiymətləndirilməsinə imkan verən, eyni zamanda çox çətin və zəhmət tələb etməyən təhlil sisteminin yaradılmasıdır.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında kommersiya banklarının kredit portfəlləri toplusunun keyfiyyəti Azərbaycan Dövlət Universitetinin reyting agentliyi tərəfindən qiymətləndirilir [98]. Ən yaxşı xarici nümunələr əsasında (Standard and Poors, MOODY'S, FITCH IBCA, Euromoney və s. reytingləri) agentlik alimləri tərəfindən zəruri alətlər komplekti, o cümlədən iqtisadi subyektlərin reytingdən keçirilmə metodikası hazırlanmışdır. Agentlik Azərbaycan kommersiya bankları arasında rüblük sıralama aparır (Əlavə M).

Reyting tərtib edilərkən bankın fəaliyyəti göstəricilər sırasına görə qiymətləndirilir; həmin göstəricilərə gəlirlilik, kredit portfelinin keyfiyyəti, kifayət qədər kapitalın olması, likvidlik və s. aiddir. Bu reytingin qurulma metodikasına nəzər salaq. Bu metodikaya müvafiq olaraq Azərbaycan banklarının kredit portfelinin keyfiyyəti aşağıda sadalanan 4 əsas göstəriciyə əsasən qiymətləndirilir:

- müştərilərə verilən kreditlərin xalis aktivlərdəki payı;
- formalaşdırılmış ehtiyatların nəzərə alınması ilə problemli kreditlərin xalis aktivlərdəki payı;
- problemli kreditlərin xalis aktivlərdəki payı;
- faktiki yaradılmış ehtiyatla müştəri və banklara problemli kreditlərin nisbəti.

Fikrimizcə, bu metodika kredit portfelinin keyfiyyətini səciyyələndirən göstəricilər hesabına genişləndirilə bilər.

Birincisi, göstərilən kredit portfelinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi metodikası kredit portfelinin gəlirlilik və likvidlik kimi mühüm meyarlarının qiymətləndirilməsini nəzərdə tutmur.

İkincisi, bu metodikaya yalnız bankın daşdığı faktiki kredit riskinin qiymətləndirilmə göstəriciləri daxildir. O, bankın kredit siyasətinin keyfiyyətini (məsələn, aktivlərin diversifikasiya dərəcəsi), yəni potensial riski nəzərə almır.

Üçüncüsü, metodikaya daxil edilmiş göstəricilər, fikrimizcə, kredit portfelinin keyfiyyətini birmənalı qiymətləndirmirlər. Belə ki, məsələn, müştərilərə verilən kreditlərin xalis aktivlərdəki payını səciyyələndirən göstərici çox aşağı və ya yuxarı ədəd olmaqla kredit portfelinin keyfiyyətini pisləşdirə bilər. Formalaşmış ehtiyatların nəzərə alınması ilə müştərilərə və banklara verilən problemli kreditlərin xalis aktivlərdəki payını səciyyələndirən göstərici fikrimizcə, faktiki yaradılmış ehtiyatla müştəri və banklara verilən kreditlər arasındakı nisbəti səciyyələndirən göstəricini təkrarlayır.

Dördüncüsü, metodika bankların fəaliyyətinin real təsəvvürünü vermir.

Beləliklə, reyting agentliyi tərəfindən istifadə edilən metodika, fikrimizcə bankın kredit portfelinin keyfiyyətini tam açıqlamır.

Biz bankın kredit portfelinin və onun keyfiyyətinin kompleks qiymətləndirilməsinin müəllif metodikasını təklif edirik. Həmin kredit portfelinə aşağıdakı elementlər daxildir:

- göstəricilər komplekti;
- göstərici ədədlərinin ballara çevrilməsi alqoritmi;
- göstəricilərin bal ədədləri üçün əhəmiyyət əmsalları komplekti;
- yekun bal ədədinin çıxarılması.

Kredit portfelinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi üçün biz aşağıdakı göstəricilər komplektindən istifadə etməyi təklif edirik.

1. K_{probl} -in problemli kreditlərin həcmi, G -nin bankın son 12 aylıq gəlirinin olduğu (3.18) düsturu üzrə hesablanan problemli kreditlərin bankın gəlirinə (G_1) nisbəti.

G_1 göstəricisi bankın onun gəlirinə görə itkilərinin potensial səviyyəsini səciyyələndirir. Onun ədədi nə qədər yüksək olarsa, bankın üzərinə götürdüyü kredit riskinin maddiləşdiyi zaman bank üçün nəticələr bir o qədər mühüm olacaq. Bu göstərici kredit portfelinin keyfiyyətini bir tərəfdən kredit riskinin səviyyəsi kimi meyar, digər tərəfdən kredit portfelinin gəlirlilik meyarı üzrə səciyyələndirir. O, problemli kreditlərin kredit portfelindəki pay göstəricisindən də çox iki kredit portfelinin keyfiyyətinin müqayisəsi üçün müvafiqdir. Belə ki, məsələn, “A” bankının kredit portfelində problemli kreditlərin payı 4 %, “B” bankında – 3 % təşkil edirsə, bu o demək deyil ki, “A” bankının kredit portfelinin keyfiyyəti pisdır, çünki onun mümkün itkiləri gəlirlərin “B” bankında olduğundan daha az payını tuta bilər və müvafiq olaraq bank üçün daha az itkili ola bilər.

2. Bankın aşağıdakı düstur üzrə hesablanan resurslarının qəfil müsadirəsinə (P_2) hazırlığı:

$$P_2 = \frac{D_{eh} + BAK_{celb}}{A_{5g.k.}}, \quad (3.19)$$

burada D_{eh} – əhalinin cəlb olunmuş depozitləri;

BAK_{celb} – cəlb olunmuş banklararası kreditlərin həcmi;

$A_{5g.k.}$ – 5 gün ərzində pul vəsaitlərinə çevrilə bilən kredit aktivlərinin həcmidir.

P_2 göstəricisi əmanətçilər arasında banklardan kütləvi şəkildən vəsaitlərin çıxarılması ilə müşayiət olunan təlaşa bankın hazırlıq dərəcəsini səciyyələndirir. Aktivlər üçün beş günlük müddət təsadüfən seçilməyib – o, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuşdur. İş ondadır ki, depozit müqaviləsi fiziki şəxs tərəfindən vaxtından əvvəl pozulduqda (bu hüquq Bank məəcəli ilə nəzərdə tutulub) pul

vəsaitlərini geri qaytarmaq üçün banka beş gün vaxt verilir. Böhran şərtlərində banklar banklararası kreditlərin verilməsini dayandırır, çünki likvidliyin artırılma mənbəyi kimi onlara güvənmək məqsəduyğun deyil.

Bu göstərici kredit portfelinin likvidlik meyarı üzrə keyfiyyətini səciyyələndirir. Onun ədədi nə qədər yüksək olarsa, bank böhran vəziyyətinə bir o qədər az hazırlıqlı olar.

3. Aşağıdakı düstur üzrə hesablanan kredit aktivlərinin diversifikasiyası (P_3):

$$P_3 = \frac{\sum_{i=1}^n P_i \cdot H_i}{\sum_{i=1}^n H_i}, \quad (3.20)$$

burada P_i – i -sahəsinə (iqtisadiyyat sektoruna) verilmiş kreditlər üzrə borcun toplu kredit portfelinəki payı;

H_i – i -sahəsinə (iqtisadiyyat sektoruna) verilmiş kreditlər üzrə borcun həcmi;

n – sahələrin (iqtisadiyyat sektorlarının) sayıdır.

P_3 göstəricisi kredit portfelinin diversifikasiya dərəcəsini səciyyələndirir. Onun ədədi nə qədər azdırsa, kredit portfeli bir o qədər dəyişkəndir. Bu göstəricini iqtisadiyyat sahələri nöqtəyi-nəzərindən aşağıda göstərilən kredit portfeli strukturuna malik iki şərti bankın misalında nəzərdən keçirək (cədvəl 3.10).

Cədvəl 3.10 – İqtisadiyyat sahələrinin nöqtəyi-nəzərindən “A” və “B” banklarının kredit portfelinin strukturu

Sahə	“A” bankının kredit portfeli		“B” bankının kredit portfeli	
		xüs. çəki, %		xüs. çəki, %
Sənaye	21 200	26,8	980	13,4
Kənd təsərrüfatı	18 500	23,4	5 000	68,1
Tikinti	10 600	13,4	360	4,9
Ticarət və ictimai iaşə	11 300	14,3	410	5,6
Mənzil və kommunal təsərrüfatı	8700	11,0	200	2,7
Digər fəaliyyət növləri	8800	11,1	390	5,3
CƏMİ	79 100	100,0	7340	100,0

Qeyd – şəxsi tərtibat.

“A” bankı üçün P_3 göstəricisi:

$$P_{3A} = \frac{26,8 \cdot 21200 + 23,4 \cdot 18500 + 13,4 \cdot 10600 + 14,3 \cdot 11300 + 11,0 \cdot 8700 + 11,1 \cdot 8800}{21200 + 18500 + 10600 + 11300 + 8700 + 8800} = 18,9 - a$$

bərabər olacaq.

“B” bankı üçün P_3 göstəricisi:

$$P_{3B} = \frac{13,4 \cdot 980 + 68,1 \cdot 5000 + 4,9 \cdot 360 + 5,6 \cdot 410 + 2,7 \cdot 200 + 5,3 \cdot 390}{980 + 5000 + 360 + 410 + 200 + 390} = 49,1 - ə$$

bərabər olacaq.

Aydındır ki, “A” bankının kredit portfeli “B” bankına nisbətən daha dəyişkəndir. Başqa sözlə, “A” bankının kredit portfeli iqtisadiyyat sahələri arasında daha bərabər paylanmışdır. Bu halda bərabərlik etalonu 100 %-in 6-ya (6 – sahələrin sayıdır) bölünmə yolu ilə alınan 16,7 %-ə bərabər ölçüdür. Beləliklə, bizim misalımızda P_3 göstəricisinin minimal ədədi 16,7 %, maksimal ədədi 100 % olacaq. Bir neçə bank üzrə diversifikasiya göstəricisinin müqayisəsi üçün n ölçüsü bütün banklar üçün eyni olmalıdır.

4. Aşağıdakı düstur üzrə hesablanan faiz riskinə məruz qalma (P_4):

$$P_4 = \frac{|KP_{uzen\%} - D_{uzen\%}|}{KP}, \quad (3.21)$$

burada $KP_{uzen\%}$ – üzən faiz dərəcəli kredit portfelinin ölçüsü;

$D_{uzen\%}$ – üzən faiz dərəcəli cəlb olunmuş depozitlərin həcmidir.

Üzən faiz dərəcəsi dedikdə bazar konyunkturasının dəyişdiyi zaman dəyişən faiz dərəcəsi başa düşülür. Belə ki, depozitlər və kreditlər üzrə tariflər yenidən maliyyələşdirmə tarifiyə bağlı ola bilər (məsələn, yenidən maliyyələşdirmə tarifi üstəgəl 2 faiz məntəqəsi), yəni tarif dəyişdikdə onlar da dəyişir. Əgər bankın kredit portfeli əsasən üzən faiz dərəcəli aktivlərdən ibarətdirsə, depozitlər isə qeyd olunmuş tariflər üzrə cəlb olunursa, o zaman yenidən maliyyələşmə tarifləri azaldıqda, aktivlərin gəlirliliyi də azalacaq, depozitlər üzrə xərclər isə dəyişməyəcək. Nəticədə bankın gəliri azalacaq, hətta mənfi belə ola bilər.

Beləliklə, kredit portfeli formalaşarkən bank faiz dərəcəsinin tipi üzrə resurs bazasının strukturunu nəzərə almalıdır (qeyd olunmuş və ya üzən).

P_4 göstəricisinin ölçüsü bank tərəfindən kredit portfelinin formalaşdırılması zamanı faiz dərəcəsinin tipi üzrə resurs bazasının strukturunun nəzərə alınma tamlığını səciyyələndirir. Bu göstəricinin ədədi sıfıra yönəlsə, bu, faiz dərəcəsinin tipi üzrə kredit portfelinin formalaşdırılması zamanı bank siyasətinin optimallığından xəbər verir. Əgər göstəricinin ədədi 100%-ə çatırsa, bu, bank işinin maliyyə nəticəsinin xeyli pisləşməsi riskinin olmasını təsdiq edir.

5. Aşağıdakı düstur üzrə hesablanan kredit tarixçəsi riski (P_5):

$$P_5 = \frac{K_{pr.tar.}}{KP}, \quad (3.22)$$

burada $K_{pr.tar.}$ – uğursuz kredit tarixçəsi olan müştərilərə verilən kreditlər üzrə borc qalığıdır.

P_5 göstəricisinin ədədi gələcəkdə kredit riski kimi meyar üzrə kredit portfelinin keyfiyyətinin pisləşmə ehtimalını səciyyələndirir. Onun ədədi nə qədər azdırsa, gələcəkdə kredit portfelinin keyfiyyətinin pisləşmə ehtimalı bir o qədər azdır.

6. Aşağıdakı düstur üzrə hesablanan kredit portfelinin təminatı (P_6):

$$P_6 = \frac{KP}{Tm}, \quad (3.23)$$

burada Tm – verilmiş kreditlər üzrə təminatın dəyər qiymətidir.

P_6 göstəricisi kredit portfelinin təminat dərəcəsini səciyyələndirir. Onun ədədi nə qədər az olarsa, bankın kredit portfelinin keyfiyyəti bir o qədər yüksək olar. Əgər göstərici ədədi vahiddən azdırsa, bu, təminatın təkcə əsas borcu deyil, borc üzrə olan faizləri də ödədiyini göstərir. Əgər göstərici ədədi vahiddən çoxdursa, deməli təminat heç əsas borcu da ödəmir.

Potensial kredit riskinin qiymətləndirilməsi üçün Milli Bank tərəfindən təyin edilmiş təhlükəsiz və likvid fəaliyyət normativlərinin bank tərəfindən yerinə yetirilməsi haqqında informasiya da vacibdir.

Kredit portfelinin keyfiyyətinin yuxarıda nəzərdən keçirilmiş göstəricilərə əsasən qiymətləndirilməsi üçün onların ədədləri ballara çevrilir. Buna görə göstəricinin ən yaxşı ədədi 100 bal, ən pis ədədi 0 bal kimi götürülür (cədvəl 3.11). hər bir göstərici üçün balların konkret miqdarı aşağıdakı düstur üzrə təyin olunacaq:

$$B_i = 100 - \frac{E_i - \min E_i}{\max E_i - \min E_i} \cdot 100, \quad (3.24)$$

burada B_i – i -ci göstərici ədədi ilə müqayisə edilə bilən balların miqdarı;

E_i – i -ci göstərici ədədi;

$\min E_i$ – i -ci göstəricinin minimal (yaxşı) ədədi;

$\max E_i$ – i -ci göstəricinin maksimal (pis) ədədidir.

Cədvəl 3.11 – Kredit portfelinin keyfiyyətinin ballarla ədədi

Göstərici	Minimal (yaxşı) ədəd ($\min E_i$)	Maximal (pis) ədəd ($\max E_i$)
-----------	--	--------------------------------------

$P_1 = \frac{K_{probl}}{P}$	0	J 1
$P_2 = \frac{D_{eh} + BAK_{celb}}{A_{sg.k.}}$	J 1	J 2
$P_3 = \frac{\sum_{i=1}^n P_i \cdot H_i}{\sum_{i=1}^n H_i}$	$100/n$ (n – sahələrin, sektorların və s. sayı)	100
$P_4 = \frac{ KP_{uzen\%} - D_{uzen\%} }{KP}$	0	J 1
$P_5 = \frac{K_{pr.tar.}}{KP}$	0	1
$P_6 = \frac{KP}{Tm}$	> 1	J 1,4

Qeyd – şəxsi tərtibat.

Məsələn, əgər P_1 göstəricisinin ədədi 0,1-dirsə, banka 90 bal verilir:

$$B_{p1} = 100 - \frac{0.1}{1} \cdot 100 = 90. \quad (3.25)$$

Kredit portfelinin keyfiyyətinin toplu qiymətləndirilməsini növbəti mərhələsi – qiymətləndirmə göstəricilərinə əhəmiyyətin verilməsidir. O, göstərici ədədlərinin əhəmiyyət əmsallarına vurulmasından ibarətdir. Əhəmiyyət əmsallarının ədədini bank öz kredit siyasətindən asılı olaraq müstəqil surətdə təyin edə bilər. biz onların aşağıdakı ədədlərini təklif edirik (cədvəl 3.12).

Cədvəl 3.12 – Kredit portfelinin keyfiyyətinin qiymətləndirilmə göstəricilərinin əhəmiyyət əmsalları

Göstərici	Əhəmiyyət əmsalı
1	2
P ₁	1
P ₂	1
P ₃	2
P ₄	1
P ₅	0,5
P ₆	1

Qeyd – şəxsi tərtibat.

P₁, P₂, P₄, P₆ əhəmiyyətli əmsallar eyni qiymətləndirilmişdir, çünki kredit portfelinin keyfiyyətinə bərabər dərəcədə təsir göstərir. P₃ göstəricisinə 2-yə bərabər əmsal əhəmiyyəti verilmişdir, çünki o, kredit portfelinə daha çox təsir edir, P₅ göstəricisinə isə – 0,5, çünki onun təsiri əhəmiyyətsizdir.

Beləliklə, bankın toplu kredit portfelinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi aşağıdakı düstur üzrə cəm bal ədədinin hesablanması yolu ilə həyata keçiriləcək:

$$KPK = B_{P_1} \cdot K_{P_1} + B_{P_2} \cdot K_{P_2} + B_{P_3} \cdot K_{P_3} + B_{P_4} \cdot K_{P_4} + B_{P_5} \cdot K_{P_5} + B_{P_6} \cdot K_{P_6} = \sum_{i=1}^6 B_{P_i} \cdot E_i.$$

(3.26)

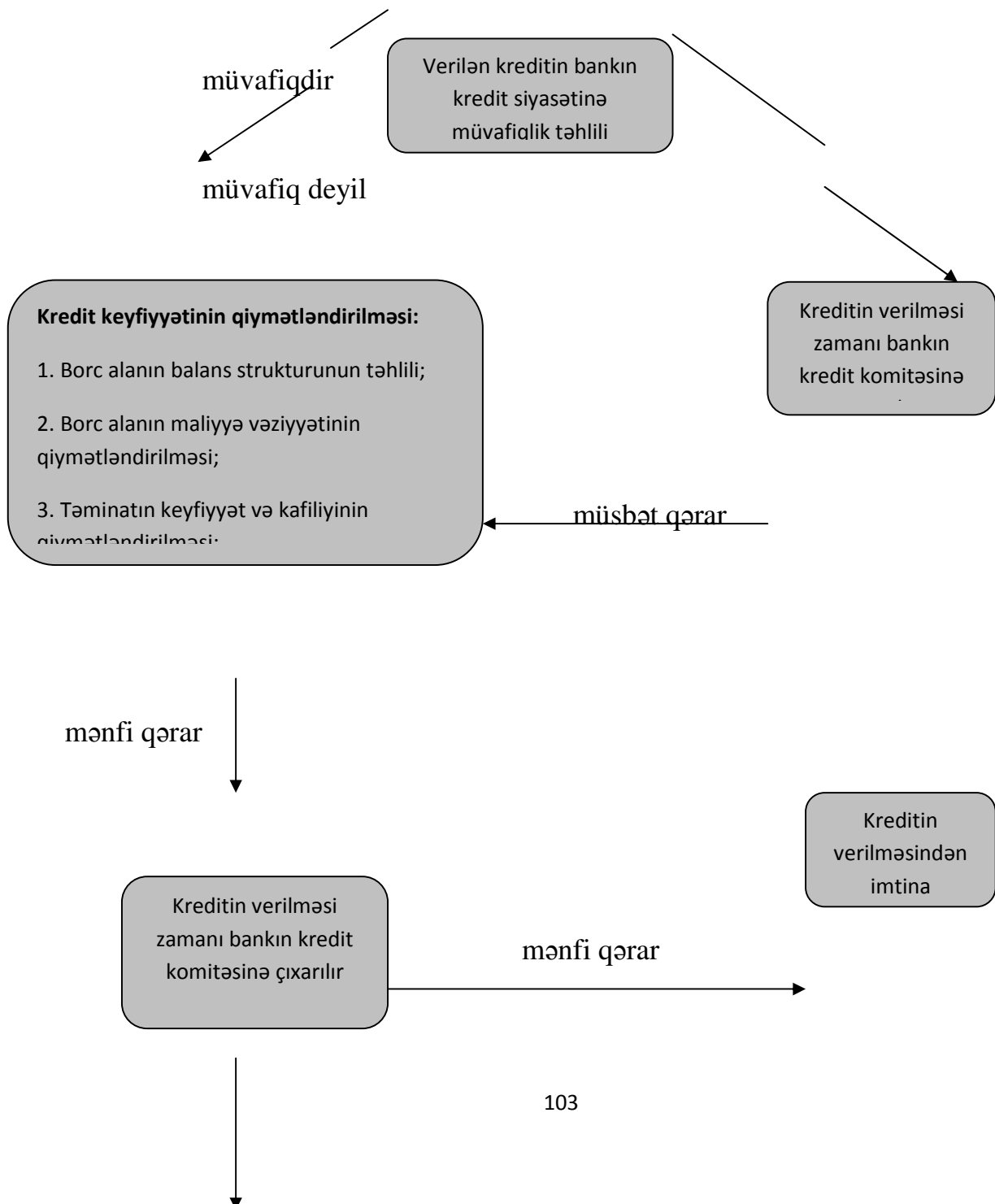
burada KPK – bankın kredit portfelinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi üçün cəm bal ədədi;

E_i – bankın kredit portfelinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi göstəricisinin əhəmiyyət əmsalıdır.

Bu metodika üzrə maksimal mümkün KPK ədədi 650 bala, minimal – sıfıra bərabərdir.

Bankın kredit portfelinin keyfiyyətinin təklif olunmuş kompleks qiymətləndirilmə metodikası aşağıdakı hallarda istifadə oluna bilər:

- 1) Bank tərəfindən kreditin verilməsinin məqsədəuyğun olması haqqında qərar qəbul edildikdə. Belə ki, kredit üçün ərizə daxil edildikdə, bank ilk olaraq həmin kreditin onun kredit siyasətinə müvafiqliyini təhlil edir: həmin kredit müəyyən olunmuş limitlərə uyğundurmu, kredit riskinin potensial səviyyəsini səciyyələndirən göstəricilərin ədədini (P_2, P_3, P_4, P_5 və P_6) pisləşdirmirmi və s. Və yalnız potensial kreditin bankın kredit siyasətinə müvafiq olması haqqında rəy verildikdən sonra kredit götürənin özünün keyfiyyətini qiymətləndirmək məqsədəuyğundur (şəkil 3.14);

müsbət qərar

2) Bankın formalaşmış kredit portfelinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı. KPK kompleks göstəricisinin dinamikasının təhlili bankın kredit siyasətinin zəif yerlərini aşkarlamağa, eləcə də onun təshih edilməsi üçün informasiya verməyə köməklik edəcək;

3) Bir neçə bankın kredit portfellərinin keyfiyyətini müqayisə edərkən. Bu metodika istifadə olunan göstəricilərin ədədlərinin müqayisəli bal sistemində çevrilməsi sayəsində kredit portfellərinin keyfiyyətinin müqayisə edilməsi üçün əlverişli alətdir və bankların reyting qiymətləndirilmələri aparılarkən istifadə oluna bilər.

Bu metodikanın tətbiqi bir tərəfdən bankın kredit siyasətini təmin etməyən kreditlərin ilkin mərhələdə brak olanlarının seçilib ayrılması yolu ilə kredit götürənin maliyyə vəziyyətinin təhlilinə çəkilən müvəqqəti xərcləri azaltmağa, digər tərəfdən kredit siyasətinin vaxtında təshih edilməsi hesabına kredit risklərini azaltmağa imkan verəcək.

Nəticə

Kredit siyasəti dedikdə kredit riskinin müəyyən olunması, ölçülməsi, izlənilməsi və idarə edilməsi üzrə istiqamətləndirilmiş siyasətin yaradılması və tətbiq edilməsi başa düşülür. Düzgün kredit siyasəti fəaliyyətin və məhsuldarlığın artmasına zəmin yaradır ki, bu da banklarda aktiv keyfiyyətli kredit portfelinin yaradılmasına təsir edir. Kredit siyasəti aşağıdakıları əhatə edir:

- Müştəri seqmenti və kredit tələblərinə uyğun olaraq kredit qiymətləndirmə modellərinin qurulması.
- Kredit risklərinin təminatlı və səmərəli şəkildə mənfəətli istifadəsinin təmin edilməsi.
- Nəticələrə görə kreditlərin izlənilməsi.
- İqtisadi və siyasi konyukturanın izlənilməsi ilə dəyişikliklər nəzərə alınaraq yeni razılaşma və düzəlişlərin edilməsi.

Kommersiya banklarının kredit siyasətinin xüsusi prinsipləridədiyimiz zaman gəlirlilik, mənfəətlilik (hər bir kommersiya bankının fəaliyyətinin əsas məqsədi maksimum mümkün mənfəət əldə etməkdən ibarətdir), təhlükəsizlik, etibarlılıq (hər bir bank real bazar qiymətlərini nəzərə alaraq gəlir əldə etməyə çalışır, bu onun fəaliyyətinin inkişafına təkan verir) nəzərdə tutulur.

Beləliklə, kredit siyasəti (depozit və kredit siyasətinin vəhdəti kimi geniş mənada) kommersiya bankını faiz siyasətindən ayrı şəkildə nəzərdən keçirilməməlidir. Faiz siyasəti bankın əmanət və investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsində həlledici mexanizmlərdən biri kimi çıxış edir.

Kreditin qiymətinin müəyyən edilməsi prosesində aşağıdakı amillərin təhlilinə xüsusi əhəmiyyət verilməlidir:

- bank üçün xarici və daxili risklər, o cümlədən bank əməliyyatlarının həyata keçirilməsi və ya müştəri ilə bağlı olan risklər

- bankın aqressivliyi (bank hansı məqsədləri güdür - artım yoxsa bazarda öz mövqelərini möhkəmləndirmək məqsədlərini);

-rəqabət(öz əməliyyatları və xidmətlərinə qiyməti təyin edərkən hansı kateqoriyadan olan ssudalara görə bank başqa banklarla və digər rəqiblərlə rəqabətə girməyi məqsədə müvafiq hesab edir);

-müşəri kateqoriyası (bank müşəri ilə münasibətlərini inkişaf etdirməyə meyllidirmi; sövdələşmədən gəlir əldə edilməsi; ssudalara görə qiymət siyasətinin olması və daimi və potensial müşərilər üçün faiz stavkalarının differensiasiya səviyyəsi);

-gəlirlilik (əksər xarici banklar gəlirliliyin məqsədli səviyyələrini adətən kapitalın rentabelliği (ROE) və aktivlərin rentabelliği (ROA) kimi müəyyən edirlər. Müşərinin bankla əlaqələri kompleks şəkildə nəzərdən keçirilir. Müşəriyə göstərilən hər bir xidmət ayrıca nəzərdən keçirilmir, çünki müşəri banka, məsələn, valyuta əməliyyatlarına, akkreditivlərə, öhdəliklərə və zəmanətlərə görə gəlir formasında iri gəlir gətirirsə, onda kredit marjasını kəskin şəkildə azaltmaq olar. Elə bu məqsədlər üçün də kredit informasiyasının kartotekası aparılır. Bu, hər bir müşəri ilə münasibətlərin etibarlı və səmərəli uçot sistemidir;

-resursların dəyəri (bankın hər bir kredit işçisi bank üçün resursların dəyəri və ya depozitlərin sığortalanmasının dəyəri, mərkəzi bankda rezerv tələblər və vəsaitlərin səfərbər edilməsi ilə bağlı olan bütün qeyri-faiz xərclərin (nakladnoy, inzibati xərclər, marketinq və s.) dəyəri də daxil olmaqla bütün vəsaitlər mənbəyi üzrə ödənilmiş orta stavka kimi başa düşülən baza stavkası haqqında xəbərdar olmalıdır. Əldə edilmiş resurslarla müddətlər üzrə balans etmə zamanı olduğu kimi, bəzi ssudalar üçün son stavkadan istifadə edilə bilər;

- kreditlər və depozitlər üzrə qiymətlərin çevikliyi. Yeni alətlərə əlavə olaraq bank müşərilərinə struktur, müddət və qiymət baxımından (vəsaitlərin cəlb olunmasının müəyyən olunmuş normaları və kredit siyasətinin prinsipləri

çərçivəsində. Məsələn, bank müştəriyə üzən stavkanı fiksə edilmiş stavka ilə əvəz edilməsini və ya müştəri üçün cazibədar gələn və bank üçün məqsəd və gəlirlilik baxımından məqbul olan hər hansı başqa bir dəyişikliyi təklif edə bilər) yeni bank məhsullarını təklif etməlidir.

Azərbaycan bank təcrübəsində konkret kredit üzrə kredit riskinin qiymətləndirilməsi zamanı hazırda tətbiq edilən ölçülər aşağıdakılardır:

- Borclunun öz öhdəliklərini icra edə bilməsi qabiliyyəti;
- Təminatın keyfiyyəti və kifayətliliyi;
- Prolonqasiya sayı;
- Vaxtı keçmiş borcun müddət uzunluğu.

Keyfiyyətli kredit portfeli – bu kredit portfeli tərkib və strukturuna görə minimal kredit riskini əks etdirməklə kifayət qədər gəlirlilik səviyyəsinə və bank likvidliliyinə malikdir. Göstərilən terminin belə başa düşülməsi bankların kredit portfelinin keyfiyyətini hərtərəfli qiymətləndirməyə və onların kredit siyasətini proqnozlaşdırmağa imkan verəcək.

Ümumilikdə kredit portfelinin keyfiyyəti:

- kredit riskinin səviyyəsi;
- gəlirlilik;
- satıla bilmə kimi mühüm meyarlara əsasən qiymətləndirilir.

Biz bankın kredit portfelinin və onun keyfiyyətinin kompleks qiymətləndirilməsinin müəllif metodikasını təklif edirik. Həmin kredit portfelinə aşağıdakı elementlər daxildir:

- göstəricilər komplekti;
- göstərici ədədlərinin ballara çevrilməsi alqoritmi;
- göstəricilərin bal ədədləri üçün əhəmiyyət əmsalları komplekti;
- yekun bal ədədinin çıxarılması.

Kreditlərin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsinin bal sisteminin əsas çatışmamazlığı bizim qənaətimizə görə, onun ayrı-ayrı kreditlərə və kredit alanlara münasibətdə pis adaptasiya olmasıdır, eləcə də kritik, lakin sona qədər imkansız olmayan amilləri nəzərə alınmamasıdır – kredit aln tərəfindən verilən ilkin məlumatların səhihliyi, kredit alanın bocu qaytarmaq istəyi (maliyyə imkanı deyil).

Reyting tərtib edilərkən bankın fəaliyyəti göstəricilər sırasına görə qiymətləndirilir; həmin göstəricilərə gəlirlilik, kredit portfelinin keyfiyyəti, kifayət qədər kapitalın olması, likvidlik və s. aiddir. Bu reytingin qurulma metodikasına nəzər salaq. Bu metodikaya müvafiq olaraq Azərbaycan banklarının kredit portfelinin keyfiyyəti aşağıda sadalanan 4 əsas göstəriciyə əsasən qiymətləndirilir:

1. müştərilərə verilən kreditlərin xalis aktivlərdəki payı;
2. formalaşdırılmış ehtiyatların nəzərə alınması ilə problemli kreditlərin xalis aktivlərdəki payı;
3. problemli kreditlərin xalis aktivlərdəki payı;
4. faktiki yaradılmış ehtiyatla müştəri və banklara problemli kreditlərin nisbəti.

Fikrimizcə, bu metodika kredit portfelinin keyfiyyətini səciyyələndirən göstəricilər hesabına genişləndirilə bilər.

Beləliklə, reyting agentliyi tərəfindən istifadə edilən metodika, fikrimizcə bankın kredit portfelinin keyfiyyətini tam açıqlamır.

Biz bankın kredit portfelinin və onun keyfiyyətinin kompleks qiymətləndirilməsinin müəllif metodikasını təklif edirik. Həmin kredit portfelinə aşağıdakı elementlər daxildir:

- göstəricilər komplekti;
- göstərici ədədlərinin ballara çevrilməsi algoritmi;
- göstəricilərin bal ədədləri üçün əhəmiyyət əmsalları komplekti;
- yekun bal ədədinin çıxarılması.

Kredit Siyasəti kredit fəaliyyətinin məqsədlərini və prioritetlərini, onların realizasiyası üçün vəsaitləri və metodları müəyyən edir, kredit əməliyyatlarının təşkili və nəzarəti prinsiplərini, qaydasını əhatə edir.

Bankın Kredit Siyasətinin müəyyənəddici faktoru, borcların əsas məbləğinin və onlara aid faizlərin ödənilməməsi risklərinin azaldılması şərti ilə, kredit məhsullarının verilməsinin forma və metodlarının ən geniş seçimi şəraitində müştərilərin borc vəsaitlərinə tələbatlarının ödənilməsinə istiqamətləndirməkdən ibarətdir.

Ehtiyatların ən yaxşı şəkildə yerləşdirilməsinə nail olmaq məqsədi ilə Bank aşağıdakı meyarlara riayət edir: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının tələbləri, bankın missiya və korporativ strategiyası (o cümlədən yüksək etik standartların gözlənilməsi), bankın kredit mədəniyyəti, təhlükəsizlik və ağıllı ehtiyatlılıq, yəni, yalnız qanuni və risk baxımından səmərəli sövdələşmələrdə iştirak.

Bu məqsədlərə nail olmaq üçün Bank kredit portfeli qarşısında orta və uzunmüddətli strateji tələblər irəli sürür. Bu tələblər riskin strateji istiqamətləndirilməsinə və bank üçün münasib olan risk səviyyəsinə müvafiqdir. Bu strateji tələblərin müəyyən edilməsi zamanı hərtərəfli analiz aparılır, sonra isə onların gəlirlilik və risk səviyyəsi nəzərə alınır. Strateji tələblər vaxtaşırı gözdən keçirilir və zəruri olduqda onlara düzəlişlər və əlavələr edilir.

Kredit verilməsi prosesinə cəlb olunmuş hər bir bank əməkdaşının qarşısında fəaliyyətin Kredit Siyasəti çərçivəsində təmini vəzifəsi durur. Bütün kredit ərizələri bu ardıcılıqla gözdən keçirilir: keyfiyyət, gəlirlilik, portfel artımı.

Ədəbiyyat

1. Бабичева Ю. А. Банковское дело. Справочное пособие/ Ю. А. Бабичева. М.: Экономика, 2008. - 356 с.
2. Байдина О.С. Финансовые риски: природа и взаимосвязь/ О.С. Байдина, Е.В. Байдин//Деньги и кредит. 2010. - № 7. - С. 29-32.
3. Баканов М.И. Теория экономического анализа: Учебник/ М.И.Баканов, А.Д. Шеремет. 5-е изд., доп. и перераб. - М.: Финансы и статистика, 2005. - 536 с.
4. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента: Учебн. пособие./ И.Т. Балабанов. 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Финансы и статистика, 2007. - 528 с.
5. Балдин К.В. Управление рисками: учеб.пособие для студентов вузов, обучающихся по специальностям экономики и упр./ К.В. Балдин. М.: Юнити, 2005 - 511 с.
6. Белоглазова Г.Н. Банковское дело: Учебник./ Г.Н.Белоглазова, Л.П. Кроливецкая. 5-е изд., перераб. и доп. - М.: Финансы и статистика, 2004.- 592 с.: ил.
7. Бочарова И.В., Ендовицкий Д. А. Анализ и оценка кредитоспособности заемщика Учебно-практическое пособие./ И.В. Бочарова. М: КНОРУС, 2005. - 272 с.
8. Буянов В.П. Рискология. Управление рисками/ В.П.Буянов. М.: Анкил, 2002. - 286 с.
9. Бычков В.П. О банковских резервах/В.П.Бычков//Банковское дело. 2005.- №4. - С. 21-25.
10. Ван Хорн Дж. К. Основы управления финансами: пер. с англ. Я.В. Соколов/ Дж. К. Ван Хорн. М.: Финансы и статистика, 2005. - 800 с.

11. Васютович А.В. Урок кризиса: нужна универсальная и превентивная система управления рисками/ А.В. Васютович// Банковское дело. 2010. - № 2. - С. 63-69.
12. Воронцовский А.В. Управление рисками: Учебное пособие/ А.В. Воронцовский. 2-е изд. - СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2006. - 458 с.
13. Все банки России: банковские новости, обзор новых банковских продуктов (депозиты, кредиты), курсы валют и металлов // Режим доступа: <http://www.citizensbankdelphos.com/courses/graph.php?curr=840>
14. Герасимова Е.Б. Анализ кредитного риска: рейтинговая оценка клиентов/Е.Б.Герасимова //Финансы и кредит. 2004. - №17(155). - С. 30-44.
15. Гиляровская Л.Т. Экономический анализ: Учебник для вузов / Л.Т. Гиляровская. 2-е изд., доп. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. - 615 с.
16. Глушкова Н.Б. Банковское дело: Учебное пособие / Н.Б. Глушкова. М.: Академический проект, 2005. - 432 с.
17. Гончаренко Л.П. Риск-менеджмент: учеб.пособие / Л.П. Гончаренко. М.: КНОРУС, 2006. - 215 с.
18. Гончаров Д.С. Перспективы применения рейтинговых методик оценки кредитного риска Электронный ресурс./Д.С.Гончаров. М., 2008. - Режим доступа: <http://www.sunit.ru/pcart9.shtml>.
19. Горелый В.И. Управление проблемными активами в коммерческом банке/ В.И. Горелый// Лизинг. 2011. - №5.
20. Готовчиков И. Новый подход к построению оптимального кредитного портфеля/ И. Готовчиков// Банковские технологии. 2010. - № 10.- С. 58-62.
21. Гранатуров В.М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения: Учебное пособие/ В.М. Гранатуров. 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Дело и Сервис, 2010. -208 с

22. Данилова Т.Н. Проблемы неопределенности, информации и риска кредитования коммерческими банками/Т.Н.Данилова//Финансы и кредит. - 2004.-№2(140).-С. 2-14.
23. Динамика курсов валют // Режим доступа: http://www.profi-forex.org/news/entry_1008099191.html.
24. Емрасова Н.Б. Управление кредитными рисками в банковской сфере/Н.Б.Емрасова //Финансы и кредит. 2004. - № 4 (142). - С. 16-20.
25. Жарковская Е.П. Банковское дело: учебник: для студентов вузов по специальности 060400 «Финансы и кредит», 060500 «Бухгалт. Учет, анализ и аудит»/Е.П. Жарковская. 4-е изд., испр. и доп. - М.: Омега-Л, 2005. - 452 с.
26. Жуков Е.Ф. Банки и небанковские кредитные организации: Учебник/Е.Ф. Жуков. М.: Вузовский учебник, 2009. - 527 с.
27. Жуков Е.Ф. Банковское дело: учебник для студентов вузов/Е.Ф. Жуков. М.: Юнити-Дана: Единство, 2006. - 575 с.
28. Зотов А.Н. Проблемы функционирования банков в условиях финансового кризиса/ А.Н. Зотов // Банковские услуги. 2010. - №1. - С. 2024.
29. Зражевский В.В. Основные направления совершенствования системы управления рисками/В.В.Зражевский//Банковское дело. 2002. -№2. - С. 28-30.
30. Иванов В.В. Деньги. Кредит. Банки / В.В. Иванов, Б.И. Соколов. - М.: Проспект, 2006. 420 с.
31. Калтырин А.В., ред. Деятельность коммерческих банков/А.В. Калтырин. М.: Феникс, 2005. - 336 с.
32. Кандаурова Д. Обеспечение кредита: место и роль в кредитной политике/Д.Кандаурова //Банковское дело. 2006. - №9. - С. 40-45.
33. Качаева М.И. Оценка кредитного риска в коммерческом банке/ М.И. Качаева//Банковское кредитование. 2009. - № 1.

34. Ключников М.В. Методы построения моделей прогноза основных показателей деятельности коммерческих банков/М.В.Ключников//Финансы и кредит. 2004. - №3(141). - С. 15-19.
35. Ковалев В.В. Введение в финансовый менеджмент/В.В.Ковалев. - М.: Юнити-Дана, 2006. 350 с.
36. Ковалев П. Методы банковского риск-менеджмента на этапе реализации решений об управленческом воздействии и контроллинга/П.Ковалев //Управление в кредитной организации.- 2006. N 5. - С. 14-20.
37. Рейтинг банков крупнейших кредиторов по итогам 2011 года. - Режим доступа: <http://bankir.ru/novosti/s/reiting-bankov-krupneishikh-kreditorov-po-itogam-2011-goda-10014665>.
38. Кудрявцева М.Г. Базель II: новые правила игры/М.Г.Кудрявцева//Банковское дело. 2004. - №12. - С. 12-18.
39. Куликов Н.И. Банковский менеджмент : учеб.пособие / Н.И. Куликов, И.Р. Унанян, Л.С. Тишина Электронный ресурс. Режим доступа: <http://window.edu.ru/window/library/pdf2txt?pid=51450>
40. Лаврушин О.И. Банковское дело. Учебник/ О.И.Лаврушин. М.: Банковский и биржевой НКЦ, 2008. - 534 с.
41. Лаврушин О.И. Российская банковская энциклопедия/ О.И.Лаврушин. М.: ЭТА, 2002. - 362 с.
42. Лаврушин О.И. Управление деятельностью коммерческого банка/ О.И.Лаврушин. М.: Юристъ, 2005. - 688 с.
43. Лыкова Н.М. Подходы к классификации проблемных кредитов и методы управления ими в коммерческом банке/ Н.М. Лыкова//Банковские услуги. 2010. - №11.

44. Международные новости на РФИ // Режим доступа: <http://www.russian.rfi.fr/rossiya/20120112-putin-po-rostu-vvp-v-2011-godu-rossiya-zanyala-3-e-mesto-v-mire>
45. Мескон М.Х. Основы менеджмента: Пер с англ/ М.Х.Мескон, М.Альберт, Ф.Хэдоури. М.: Дело ЛТД, 2008. - 800 с.
46. Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль/Ф.Х.Найт. М.: Мысль, 2003.-296 с.
47. Новосельцева М.М. Вопросы кредитной политики коммерческих банков в современных условиях/ М.М. Новосельцева// Банковские услуги. - 2010. -№2.-С. 11-17.
48. НФА. «Методические рекомендации по управлению рисками кредитных организаций на рынке ценных бумаг», М.- 2000 г., 156 с.
49. Орлов А.И. Менеджмент. Учебное пособие/А.И. Орлов. М.: Знание, 1999.
50. Панова Г.С. Кредитная политика коммерческого банка/Г.С.Панова. М.: ДИС, 1997. - 464 с.
51. 66. Печникова А. В. Банковские операции/ А.В. Печникова, О.М. Маркова, Е.Б. Стародубцева. М.: ИНФРА-М, 2007. - 366 с.
52. 67. Пещанская И.В. Организация деятельности коммерческого банка: Учеб.пособие/И.В.Пещанская. М.: ИНФРА-М, 2001. - 320 с.
53. 68. Поляк Г.В. Финансовый менеджмент: Учебник для вузов/Г.В.Поляк. 2-е изд., перераб. и доп. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. -527 с.
54. 69. Пономарев В. А. Государственно-монополистическое регулирование деятельности банков: Проблемы и противоречия/В.А.Пономарев. М.: Финансы и статистика, 2001. - 324 с.

55. Романов В. С. Понятие рисков в экономической деятельности Электронный ресурс./В.С.Романов. М., 2007. - Режим доступа: <http://e-management.webscrvis.ru>
56. Роуз П. Банковский менеджмент: Пер. с англ./ П.Роуз. М.: Дело ЛТД, 2003. - 768 с
57. Рэдхэд К. Управление финансовыми рисками/К.Рэдхэд, С.Хьюз. - М.: ИНФРА-М, 2000. 517 с.
58. Самиев П.А. Риски банковской системы. Кредитные рейтинги банков и финансовых институтов Электронный ресурс./П.А.Самиев. М., 2008. - Режим доступа: <http://www.raexpert.ru/researches/banks/bank3/>
59. Синки Дж.Ф. Управление финансами в коммерческих банках: Пер. с англ./Дж.Ф.Синки.- 4-е изд. М.: ИНФРА-М, 2001. - 340 с.
60. 83. Славников Д.В. Управление риском Электронный ресурс./Д.В.Славников. М., 2007. - Режим доступа: <http://slavnikov.cjb.net>
61. 84. Соколинская Н.Э. Модели оценки кредитоспособности и прогнозирования рисков розничных портфелей/Н.Э. Соколинская // Банковские услуги. 2011. - №2. - С. 18-25.
62. Супрунович Е. Основы управления рисками /Е.Супрунович//Банковское дело.- 2001. №12. - С. 9-12.
63. Супрунович Е. Управление кредитным риском/Е.Супрунович //Банковское дело.- 2002. №2. - С. 12.
64. Усоскин В.М. Современный коммерческий банк: Управление и операции/ В.М.Усоскин. М.: ИПЦ Вазар Ферро, 2000. - 342 с.

КРЕДИТНАЯ ПОЛИТИКА КОММЕРЧЕСКОГО БАНКА

Кредитная политика банка – это совокупность его кредитной стратегии и кредитной тактики. При этом стратегия определяет основные принципы, приоритеты и цели конкретного банка на кредитном рынке, в то время как тактика — конкретные финансовые инструменты, используемые банком для реализации его целей при осуществлении кредитных сделок, правила их совершения, порядок организации кредитного процесса.

В нашей стране вопрос о необходимости разработки кредитной политики до настоящего времени остается острым и на него до сих пор нет однозначного ответа. Большинство азербайджанских банков нередко подходит формально к выработке собственной стратегии развития, определяет в основном текущие цели в области кредитования, не формулируя стратегических задач банка и не проводя соответствующих исследований рынка. Однако банк, не задумывающийся о перспективах развития, который ориентируется лишь на текущие тенденции, не может развиваться адекватно меняющейся экономической ситуации.

The credit policy of the bank

The credit policy of the bank - this is the sum of its credit strategy and tactics of the credit. In this strategy defines the basic principles, priorities and objectives of a particular bank in the credit market, while tactics - specific financial instruments used by the bank to achieve its objectives in carrying out credit transactions, the rules of their commission, how to arrange the loan process. In our country, the need for the development of credit policy still remains acute, and it is still no clear answer. Most Azerbaijani banks often suited to formally develop their own development strategies, mainly determine the current goals of lending without formulating the strategic objectives of the bank and did not carry out appropriate market research. However, the bank, not to think about the

prospects of development, which focuses only on current trends, can not develop adequately the changing economic situation.